

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2025

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2025

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Tomus LXV, Fasc. 2

**Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy**

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM

Výkonné redaktorky svazku:

Jana Ratajová (Ústav dějin UK a archiv UK, Praha)

Blanka Zilynská (Ústav dějin UK a archiv UK, Praha)

Guest Editors: PhDr. Miloš Hořejš, Ph.D., and Ing. Mgr. Lucie Burešová

Svazek je součástí řešení programu COOPERATIO HIST, obor History and Philosophy of Science.

Na obálce použit nákres kloubního implantátu navrženého prof. Themistoclem Glücem, upraveno z ilustrace k článku O. Stejskala a D. Hamra, A Walk Through Time: Exploring the History of Joint Replacements, Fig. 2 a pozn. 5 (zde ve svazku, s. 31).

<http://www.karolinum.cz/journals/hucp>

© Univerzita Karlova, 2025

ISSN 0323-0562 (Print)

ISSN 2336-5730 (Online)

OBSAH

Články

1. Researching the Past, Advancing the Future of Medicine Selected Papers of the International Conference

- 13 *Editorial* (Miloš Hořejš – Lucie Burešová)
- 17 Carter Patton, Willis's Circle? Exploring the Conflict Between Galenic and Harveian Physicians Through Treatises on Respiration
- 29 Ondřej Stejskal – David Hamr, A Walk Through Time: Exploring the History of Joint Replacements
- 37 Lucie Burešová – Jaroslav Lett – Michal Kotýnek, Morphological Characteristics and Surface Traces Indicating the Usage of Tools with One Spatula-shaped Working End in the La Tène Period

Diskuse

- 61 Nick Summerton, Ancient Wisdom and Modern Medicine

2. Osobnosti univerzitních dějin 20. století

- 77 Marek Suk, František Kovárna mezi vzdělaností, publicistikou a politikou – v meziválečném období a za protektorátu
- 95 Marek Brčák, Vlastislav Häufler (1924–1985): profesor ekonomické a regionální geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy

Kronika

- 121 Zpráva ze setkání rakouských archivářů vysokoškolských a vědeckých archivů (TU Wien, 24.–25. dubna 2025) (Kamila Mádrová)
- 123 Zpráva ze setkání saských archivářů (25. Sächsischer Archivtag, Chemnitz, 27.–28. března 2025) (Kamila Mádrová)
- 124 27. kongres Divize pro dějiny vědy a techniky / Mezinárodní unie pro dějiny a filozofii vědy a techniky (DHST/IUHPST), 29. června – 5. července 2025, University of Otago, Dunedin, New Zealand (Milada Sekyrková)

Recenze a zprávy

- 129 Jacopo Ortalli (ed.), *Domus del Chirurgo di Rimini. Un eccezionale contesto archeologico*, Fiorentino 2023 (Lucie Burešová)
- 130 Kassandra Jackson Miller, *Time and Ancient Medicine. How Sundials and Water Clocks Changed Medical Science*, Oxford University Press, 2023 (David Hamr)
- 132 Ota Pavlíček (ed.), *Studying the arts in late medieval Bohemia. Production, reception and transmission of knowledge*, Brepols, Turnhout 2021 (Jan Boukal)
- 134 Ondřej Vodička, *Sázka na křížového krále. Katoličtí exulanti z husitských měst (1419–1436/1454)*, Praha 2024 (Blanka Zilynská)
- 136 Dušan Coufal – Adam Pálka (edd.), *Conflict after Compromise Regulating Tensions in Multi-Confessional Societies in the Fifteenth Century*, Sandstein, Dresden 2024 (Jan Boukal)

- 138 Kamila Mádrová – Jiří Šoukal – Tatiana Vavřínková, Franz Leonard Anton Herget 1741–1800.
Osvěcenský inženýr očima pramenů, ČVUT, Praha 2022 (Milada Sekyrková)
- 139 Tereza Kopecká, Ztracená generace lékařů. Studenti a absolventi medicíny na Univerzitě Karlově
v první polovině 20. století, Praha 2022 (Petra Chalušová)

Cizojazyčná shrnutí

- 27 Carter Patton, Willisův kruh? Zkoumání konfliktu mezi galénovskými a harveovskými lékaři
prostřednictvím pojednání o dýchání
- 35 Ondřej Stejskal – David Hamr, Procházka časem: Objevování historie kloubních náhrad
- 59 Lucie Burešová – Jaroslav Lett – Michal Kotýnek, Morfologické charakteristiky a povrchové stopy
ukazující na používání nástrojů s jedním lopatkovitým pracovním koncem v období La Tène
- 73 Nick Summerton, Starověká moudrost a moderní medicína
- 92 Marek Suk, František Kovárna zwischen Bildung, Publizistik und Politik
in der Zwischenkriegszeit und im Protektorat
- 115 Marek Brčák, Vlastislav Häufler (1924–1985): Professor für Wirtschafts- und Regionalgeographie der
Naturwissenschaftlichen Fakultät der Karlsuniversität

Autoři

PhDr. Jan Boukal, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

PhDr. Marek Brčák, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

Ing. Mgr. Lucie Burešová, Národní technické muzeum, Praha

Mgr. David Hamr, ČVUT v Praze, Fakulta elektrotechnická

PhDr. Miloš Hořejš, Ph.D., Národní technické muzeum, Praha

Mgr. Petra Chalušová, Ústav ošetřovatelství 3. LF UK, Praha

Mgr. Michal Kotýnek, Západočeské muzeum v Plzni

Bc. Jaroslav Lett, Národní technické muzeum, Praha

PhDr. Kamila Mádrová, Ph.D., Archiv Českého rozhlasu

Carter Patton, MPhil, University of Cambridge, UK,

and Boonshoft School of Medicine, USA

PhDr. Milada Sekyrková, CSc., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

Ing. Stejskal Ondřej, ČVUT v Praze, Fakulta strojní

Mgr. Marek Suk, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

Dr. Nick Summerton, MA, DM, Independent Researcher, United Kingdom

PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

Články

**1. Researching the Past, Advancing
the Future of Medicine
Selected Papers of the International
Conference**

RESEARCHING THE PAST, ADVANCING THE FUTURE OF MEDICINE: SELECTED PAPERS OF THE INTERNATIONAL CONFERENCE

Editorial

The first part of the present issue of *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* is dedicated to selected papers presented at the international conference *Researching the Past, Advancing the Future of Medicine*, which was held on April 17–18, 2024, at the National Technical Museum in Prague. Organized by the National Technical Museum team, consisting of Ing. Mgr. Lucie Burešová and Mgr. David Hamr, the conference brought together scholars from multiple disciplines to explore the intersections of archaeology, the history of medicine, and contemporary scientific practice.

This multidisciplinary event underscored the significant role of historical and archaeological insights in shaping modern medical advancements. By revisiting historical diagnostic and treatment practices, materials, and methodologies, researchers not only gain a deeper understanding of the evolution of medical knowledge but also identify valuable lessons for present and future applications in healthcare.

Highlights of the Conference

The conference commenced with an opening address by Prof. MUDr. Petr Neužil, CSc., FESC (Na Homolce Hospital, Prague), who examined the historical perspective on technology in cardiology. A diverse range of sessions followed, covering topics including the earliest smallpox inoculations in Europe (Doc. Mgr. Karel Černý, Ph.D., Charles University), and the history of rare diseases and their implications for contemporary medicine (Dr. Julia Gresky, German Archaeological Institute, Berlin).

Further presentations explored the evolution of oral health and dietary habits (Dr. Antonella Pederghana, South Tyrol Museum of Archaeology, Bolzano), ancient antimicrobial substances (Manuela Marai, University of Warwick), Roman-era venereal diseases (Katarzyna Porc, University of Wrocław), and historical perspectives on timekeeping in medicine (Mgr. David Hamr, National Technical Museum). Additional contributions examined early modern medical records (Mgr. Tommy Šmerda, Palacký University), traces of medical interventions in World War I prisoners (Dr. rer. nat. RNDr. Jan Nováček, Thuringia State Service for Cultural Heritage and Archaeology), and the role of historical water mains in public health studies (Doc. PhDr. Tomáš Alušík, Ph.D., and colleagues, Charles University). Also presented were investigations into medical chambers (MUDr. Bc. Tereza Kopecká, Ph.D., Charles University), the conflict between Galenic and Harveian physicians through treatises on respiration (Carter Patton, MPhil., University of Cambridge, and

Boonshoft School of Medicine), the historical legacy of Alexander Kolisko (Bc. Štefan Kaleta, Palacký University), and ancient wisdom in modern medicine (Dr. Nick Summerton, Durham University).

An integral part of the conference was the practical workshop on traceology analysis of metal artefacts. Led by Lucie Burešová, Jaroslav Lett, and Roman Kocina, the workshop facilitated hands-on exploration of tools used in historical diagnostics and treatments. Participants engaged in discussions, exchanged methodologies, and gained deeper insights into the application of experimental archaeology.

The conference concluded with an excursion on April 19, 2024, to two historically significant sites: the Church of St. Barbara and the Sedlec Ossuary in Kutná Hora. These visits provided a unique opportunity to contextualize the themes discussed in the conference within the broader history of medical and mortuary practices.

Peer Review and Publication

Some of the speakers expressed interest in publishing their contributions in modified form as standard peer-reviewed studies in the AUC-HUCP journal. All contributions included in this issue have undergone rigorous peer review by two independent experts.

The first part of this volume includes four contributions containing original research presented at the conference and revised into written form. Carter Patton's article focuses on early modern medical debates (Willis's Circle? Exploring the Conflict Between Galenic and Harveian Physicians Through Treatises on Respiration). A study by Ondřej Stejskal and David Hamr entitled "A Walk Through Time" examines the historical development of joint replacements. Lucie Burešová, Jaroslav Lett, and Michal Kotýnek contributed an archaeological perspective in their work on the morphological characteristics and wear patterns of spatula-ended tools from the La Tène period. The Discussion Contributions section includes a thoughtful piece by Nick Summerton, "Ancient Wisdom and Modern Medicine," which bridges historical insight with contemporary clinical perspectives.

Finally, the issue offers book reviews of recent publications: Lucie Burešová assesses Jacopo Ortalli's edited volume *Domus del Chirurgo di Rimini*, highlighting the significance of this exceptional archaeological context, while David Hamr reviews *Kassandra J. Miller's Time and Ancient Medicine*, an engaging account of how ancient timekeeping influenced medical science. Together, these contributions illustrate the continued relevance of historical inquiry for understanding and advancing modern medical thought.

Looking Ahead: *Researching the Past, Advancing the Future of Medicine II*

With this issue being published after the 2025 conference, we are pleased to reflect on the continued success of the *Researching the Past, Advancing the Future of Medicine* series. The second edition took place at the National Technical Museum on April 9–11, 2025, further expanding the dialogue on historical medical knowledge and its relevance to contemporary medicine.

As we move forward, the importance of interdisciplinary collaboration in this field remains evident, and we anticipate that the insights shared at both the 2024 and 2025 conferences will continue to inspire future research. We extend our gratitude to all contributors, reviewers, and organizers who made these conferences and their subsequent publications possible. Through these scholarly exchanges, we reaffirm the role of historical perspectives in shaping the future of medicine.

Miloš Hořejš – Lucie Burešová
DOI: 10.14712/23365730.2025.16

WILLIS'S CIRCLE? EXPLORING THE CONFLICT BETWEEN GALENIC AND HARVEIAN PHYSICIANS THROUGH TREATISES ON RESPIRATION

CARTER PATTON

Thomas Willis was one of the most influential physicians of seventeenth-century England, yet his career has received less scholarly scrutiny than many of his contemporaries. Willis promoted the belief system of William Harvey, contrasting the Galenic traditions of the previous millennia. I argue that Willis and his circle's work on respiration and respiratory illnesses showcase the competitive and aggressive environment of mid-seventeenth-century English medical research.

Keywords: medical debate – England – seventeenth-century medicine – history of the lungs – respiratory illness

DOI: 10.14712/23365730.2025.17

Introduction

On March 3rd, 1637, Thomas Willis matriculated into the University of Oxford, starting his academic journey to becoming one of the most influential physicians of seventeenth-century England.¹ Known for his pioneering neurological breakthroughs, Willis published books and treatises on a wide range of medicinal topics, including respiration, fermentation, and diabetes. Willis remained busy experimenting throughout his rise to medical eminence, publishing his findings across 14 works. Nevertheless, despite his reputation, some of these works have undergone less scholarly scrutiny than others. In this paper, I argue that Willis and his circle's work on respiration and respiratory illnesses showcase the competitive and aggressive environment of mid-seventeenth-century English medical research leading to greater acceptance for the ideas of William Harvey. I start by briefly describing Willis and his training. Then, I shift to consider conceptions of the lungs and respiration in Willis's era, focusing on the written conflict between Willis, his collaborator Robert Lower, and his rival Edmund O'Meara. I conclude by looking at Willis's diagnosis and treatment of the respiratory ailments of 'peripneumony' and 'pleurisie' within *pharmaceutice rationalis* [rational pharmaceuticals] and compare his therapeutics with ideas from contemporary physicians.

Willis grew into a significant physician and experimentalist through rigorous training at Oxford, following the methodology of William Harvey, whose ideas I will explore shortly. He became one of the pre-eminent English physicians of the 1660s; at the peak of his

¹ Alastair COMPSTON, '*All manner of ingenuity and industry*': *A bio-bibliography of Dr Thomas Willis 1621–1675*, Oxford 2021, p. 20.

popularity, he was the highest-grossing physician in all of London.² Willis also had significant ties to respiratory diseases. Mary Willis, his first wife, died after a four-year battle with a respiratory illness in 1670. Willis's loss suggests why he started examining similar ailments in greater depth. Before he could publish his findings, in 1675 'peripneumony' and 'pleurisie' took Willis's life at the age of 53, and I will examine his thoughts on the two diseases.³

Notwithstanding his reputation, Willis and his works have not received the scholarship that other seventeenth-century experimentalists have accrued. A possible reason for the limited historical analysis of his oeuvre is its inaccessibility, as it was written and published in highly technical medical Latin. In the first monograph dedicated to the physician, Hansruedi Isler provided a generally positive outlook on Willis: "*Although Willis did not cause a single major breakthrough which might be compared with Harvey's great discovery, there is nothing comparable to the bulk of his accomplishments in seventeenth-century medicine, at least not in England.*"⁴ It is important to note that Isler published his work during the mid-twentieth century, an era when historians frequently endorsed their subjects, and sometimes did not nuance their arguments with the faults of the individuals studied. Isler justified his book by illustrating Willis's contributions across multiple fields, and how he shaped medicine, with particular attention paid to neurology. Isler also concentrated on the Circle of Willis, an eponymous arterial structure delivering blood to different regions of the brain.⁵ Since Isler's publication 55 years ago, surprisingly few dedicated studies have been conducted on Willis and his experiments. In 2011, Michael Hawkins supported the notion of Willis as a relatively understudied historical figure compared with some of his contemporaries, pointing out that some of Willis's treatises still lack a dedicated analysis.⁶ In this paper, I examine part of Willis's infrequently-discussed *pharmaceutice rationalis*, which contains valuable insights into his understanding of respiration and the lungs.

A Cavalier and Piss Profiteer: Thomas Willis's Medical Training

Thomas Willis's humble beginning influenced his medical practice and relationship with other contemporary experimentalists. Born to a farming family in Wiltshire in 1621, Willis rose to become an Oxford-trained physician.⁷ Willis's rise to fame stemmed from his geography, opportunities, and fortunate circumstances for developing a physician. He attended school in Oxfordshire, paying for his education by working as a servitor.⁸ As

² Anthony WOOD, *Athenae Oxonienses: An exact history of all the writers and bishops who have had their education in the University of Oxford. To which are added the fasti, or annals of the said University*, (ed.) Philip Bliss, II, London 1813, p. 1051.

³ A. COMPSTON, 'All Manner of ingenuity and industry,' p. 72.

⁴ Hansruedi ISLER, *Thomas Willis 1621–1675: Doctor and Scientist*, New York 1968, p. 192.

⁵ H. ISLER, *Thomas Willis*, p. 186.

⁶ Michael HAWKINS, *Piss Profits: Thomas Willis, His Diatribae Duae and the Formation of His Professional Identity*, *History of Science* 49/1, 2011, pp. 1–2.

⁷ Willis's upbringing is not fully known, but this is the most widely accepted version of the account. See Andrew CLARK, 'Brief Lives,' chiefly of Contemporaries, set down by John Aubrey, between the Years 1669 & 1696, II, Oxford 1898, pp. 302–304; A. COMPSTON, 'All Manner of Ingenuity and Industry,' p. 15.

⁸ Charles SYMONDS, *Thomas Willis, F.R.S. (1621–1675)*, *Notes and Records of the Royal Society of London* 15, 1960, p. 91.

a servitor, he assisted a “knowing woman in physique and surgery,” an early introduction to the medical field.⁹ Willis continued his studies at the University of Oxford and received a Bachelor’s and Master of Arts in Liberal Arts by 1642, the typical degree path for most students. Willis’s early work crafting pharmaceuticals as a servitor propelled his interest to study chemistry outside his degree and start a medical degree as fighting broke out in the British Civil War period.¹⁰ Willis stayed in Oxford and sided with the Royalists, or Cavaliers, solidifying his desire for a medical career. As he enlisted in the University Legions and Oxford endured a siege throughout the Civil War, Willis gained first-hand experience with battlefield ailments.¹¹

While living in Oxford, Willis spent time practicing 6 miles away in Abingdon, where contemporary physicians denigrated him as a “piss-prophet”, diagnosing people in the public market from their urine. While not a respected practice to diagnose publicly, Abingdon provided Willis the chance to work with a new patient population, and he started making notable observations there.¹² Willis formed connections in Abingdon with other physicians, including Ralph Bathurst.¹³ Michael Hawkins has argued that Willis’s devout Anglican faith influenced his propensity for charity medical care, which he started in Abingdon and maintained throughout his life. Willis took his faith seriously, dedicating most of his works to the Archbishop of Canterbury and maintaining his beliefs and daily prayers throughout his career. Luis Caron recently argued that Willis’s neurological works directly connected with his faith and served the Anglican Church.¹⁴

Benefitting from his Royalist sympathies, Willis was elected the Sedleian professor of Natural Philosophy in 1660 after the restoration of the monarchy with Charles II. This significant University of Oxford appointment entailed Willis delivering lectures on Aristotelian theory.¹⁵ Willis was the first in the position to depart from the medicinal theories of Aristotle, and used his platform to describe his anatomical experiments, with many lectures detailing his neurological work.¹⁶

Willis learned from physicians trained in the experimental method while at Oxford and likely from the influential anatomist William Harvey himself. Harvey, a Cambridge- and Padua-trained physician, had launched a departure from Galenic beliefs about the circulation

⁹ A. CLARK, ‘*Brief Lives*,’ p. 302.

¹⁰ Early modern students of chemistry often defined their framework in opposition to Galenic medicine, including drawing on the ideas of the physician Paracelsus. See Allen DEBUS, *Paracelsianism and the Diffusion of the Chemical Philosophy in Early Modern Europe*, in: Ole P. Grell (ed.), *Paracelsus: The Man and his reputation, his Ideas and their Transformation*, Leiden 1998, pp. 225–244.

¹¹ A. COMPTON, ‘*All Manner of Ingenuity and Industry*,’ pp. 20–22.

¹² M. HAWKINS, *Piss Profits*, p. 14. Willis was an early observer of the traits of diabetes mellitus, particularly the symptom of sweet-tasting urine.

¹³ ROBERT FRANK, *Harvey and the Oxford Physiologists*, Berkley 1980, pp. 107–112. Bathurst became a close friend of Willis and wrote considerably on respiration. Willis and Lower were known to have read transcriptions from his respiration lectures.

¹⁴ LUIS CARON, *Thomas Willis: the Restoration and the First Works of Neurology*, *Medical History* 59/4, 2015, p. 530.

¹⁵ A. COMPTON, ‘*All Manner of Ingenuity and Industry*,’ p. 37.

¹⁶ A. COMPTON, ‘*All Manner of Ingenuity and Industry*,’ p. 41. Additionally, Willis was early to argue that ‘hysteria’ originated in the nervous system. Traditionally, the disease was believed to originate in the uterus, but then the physician Nathaniel Highmore advocated its origin in the lungs. Willis directly responded and promoted his belief in his *Cerebri Anatome*; see ROBERT MARTENSEN, *The Brain Takes Shape: An Early History*, Oxford 2004, pp. 153–174.

of blood and the function of the lungs in his 1628 publication of *de motu cordis* [of the movement of the heart].¹⁷ While controversial when first published, Harvey's ideas had gained acceptance at Oxford by the time Willis started his medical degree. As Willis learned Harveian medicine, he became a staunch supporter of the methodology. Harvey's works set in motion many of the debates Willis engaged in with Galenic physicians. While not a monolithic group, physicians following Galenic principles occupied mainstream English medicine throughout the first half of the seventeenth century. Harvey's works gained popularity quickly amongst many contemporary scientists. Robert Frank Jr. outlined the relationship between Willis and his contemporaries in *Harvey and the Oxford Physiologists*. Frank calculated that during the time of Willis, Harvey's ideas influenced 110 Oxford scientists, who, between them, authored over 240 publications in "science, technology and medicine."¹⁸ Harveian medicine emerged from English academic centres, propelling physicians to conduct more experiments and question their previous understandings, including their beliefs on the lungs and the origin of pulmonary ailments. Even with the rapid rise in popularity, plenty of English physicians refused to abandon key principles of Galenic medicine. As he developed into one of the most famous and successful of a new generation of Harveian physicians, Willis became a primary target for the Galenist critics.

Accusations and Vindications: Clashes Around the Process of Respiration

With the mid-seventeenth century bringing significant developments in methodology and technique across medicine, many physicians resisted immediately implementing new techniques. Incongruent beliefs caused tensions between physicians to boil over, surfacing as public attacks on one another's practices and overall schema. The aftermath of Thomas Willis's first published book, *diatribae duae medico-philosophicae* [A medical-philosophical discourse of fermentation], reveals fundamental disagreements amongst physicians. This opposition is shown particularly clearly in the case of respiration. With reluctant physicians opposing the adoption of Harvey's findings around the structure and function of the lungs, the respiratory system followed the trend and was a source of fierce debate.

Willis published the *diatribae duae* in 1659. The text primarily outlines Willis's beliefs about fermentation, fevers and urine.¹⁹ Throughout his work, Willis promoted Harveian beliefs of blood circulation and aimed to re-evaluate fevers based on new understandings of the circulatory system.²⁰ Hawkins has argued that *diatribae duae* was also a way for Willis to announce his support for the ideology of Harveians and other experimentalists and legitimize his own medical practice and experiments.²¹ This publication thrust Willis into the limelight, leaving him vulnerable to attacks from Galenists who disagreed with his analysis.

Robert Frank Jr. demonstrated that the period from 1659 to 1662 witnessed much discussion and focus on the mechanism of respiration for Willis, the renowned scientist Robert

¹⁷ William HARVEY, *Exercitatio Anatomica de Motu Cordis et Sanguinis in Animalibus*, trans. by Robert Willis, New York 1847, pp. 17–21.

¹⁸ J. Trevor HUGHES, *Thomas Willis 1621–1675: His Life and Work*, London 1991, p. 44.

¹⁹ M. HAWKINS, *Piss Profits*, p. 13.

²⁰ For analysis of the fermentation section, see R. FRANK, *Harvey and the Oxford Physiologists*, pp. 164–169.

²¹ M. HAWKINS, *Piss Prophets*, p. 4.

Boyle, and their like-minded peers. However, Frank omits Willis's beliefs on respiration, only noting that he was in contact with Boyle and involved with anatomy experiments with other members of his circle of colleagues: Richard Lower, Walter Needham and Thomas Millington.²²

While Willis received accolades from many admirers of *diatribae duae*, numerous contemporaries attacked his views after its publication. Some evaluations argued that Willis did not venture far enough *away* from traditional practices, such as the chemical physician George Thompson, who spurned him as a "Galeno-Chymist".²³ In reality, Thompson's critique had some truth and would have applied to most Harveians of the era. Throughout the work, Willis referenced the Galenic humours, most significantly departing from the humoral system in his *Fevers* section describing the nature of blood, where he drew extensive knowledge from Jan Baptist van Helmont.²⁴ While the sense of professional investment in humoral theory waned slowly for most physicians, Willis relied on many of its principles in his first work. Some continental European physicians launched broader attacks on Willis's work. In 1663, Martin Kerger accused Willis of "putting forward opinions without proof," and Martijn Schook believed "*Willis' book lacked logical formality or conceptional clarity*."²⁵ While all of these were serious accusations, they paled in comparison to a bitter dispute initiated by Edmund O'Meara.

An Irish Galenist, O'Meara rejected Willis's perspective in his 178-page *examen diatribae Thomae Willisii* [examination of Thomas Willis's diatribe], published in 1665. O'Meara was a contemporary of Willis, as both men were members of the Royal College of Physicians who trained in Oxford immediately before the British Civil Wars.²⁶ O'Meara critiqued the entire school of Harveian medicine, putting into question Willis's ideas on fevers. He also attempted to use arguments based on Galenic logic against Willis's conceptual definitions, especially those relating to the humours.²⁷ O'Meara's largest departure from Willis was in his denial of the circulation of blood, which would negate Harvey's theories of lung function. He also critiqued Willis's use of animal models to understand human systems. O'Meara scorned Willis and the experimental method for "*Sweating away at his bellows, and monotonously tasting one substance after another...*"²⁸ In prodding Willis's *diatribae duae*, O'Meara attempted to denigrate the entire branch of Harveian medicine, funnelling his criticism through Willis's publication.

The significant academic attack against Willis upset Richard Lower, one of Willis's long-time assistants. Lower, a well-respected experimentalist himself, published a sharp and direct rebuttal to O'Meara, disparagingly describing his viewpoint:

²² R. FRANK, *Harvey and the Oxford Physiologists*, p. 157.

²³ Kenneth DEWHURST (ed.), *Richard Lower's Vindictio: A defence of the experimental method*, Oxford 1983, p. xv. Thompson was a reliable critic of Galenic medicine and spent his life attempting to discredit many of its methods.

²⁴ For Willis and his circle's influence by van Helmont, see Antonio CLERICUZIO, *From van Helmont to Boyle. A study of the transmission of Helmontian chemical and medical theories in seventeenth-century England*, The British Journal for the History of Science 26/3, 1993.

²⁵ K. DEWHURST, *Richard Lower's Vindictio*, pp. xv–xvi.

²⁶ Edward CHAMBERLAYNE, *The Second Part of the Present State of England Together with Divers Reflections upon the Antient [sic] State Thereof*, London 1671, p. 263.

²⁷ Edmund O'MEARA, *Examen Diatribae Thomae Willisii*, in: K. Dewhurst, *Richard Lower's Vindictio*, p. xxii; O'Meara is occasionally referenced as 'de Meara'.

²⁸ K. DEWHURST, *Richard Lower's Vindictio*, p. xxvi.

Let us see what support that crude grimacing old man [O'Meara] relies on when he dons this insolent and swollen conceit ... he is so remote from chemistry that one would think him in exile under sentence of banishment from water and fire...²⁹

While Lower lengthily critiqued O'Meara's Galenic viewpoint, much of his criticism was aimed at O'Meara's character. Lower insulted O'Meara's heritage, calling him "*a little frog from the swamps of Ireland, engendered against the will of nature and croaking against that of decency*."³⁰ Lower's criticisms descended into purely personal attacks beyond any scientific connection. Lower continued, lacing personal and professional criticisms addressed towards O'Meara's assessment of Harveian respiration:

Will not an inflation and immobility of the lungs, as is usual in attacks of asthma, be brought on by the blood stagnating in their ducts. Certainly nothing could be imagined anywhere in medicine not only more improbably, but also more ridiculous, than this circulation of the blood according to O'Meara.³¹

Lower's critique of O'Meara's Galenist perspective aptly showcases rhetorically the divide between physicians on theories as fundamental as respiration. O'Meara decried how Willis admitted he could not detect any of his five basic chemical particles in a pure state, thus making him unable to explain any system in the body.³² Physiologically, O'Meara and other old-guard Galenists held firm in their belief of an open circulatory system for blood, while Willis and the Harveians advocated for the circulation of blood in a closed system, flowing through the heart and lungs. With their philosophical reputations at stake, O'Meara and Lower denigrated one another's opposing perspectives. Willis, Lower and other Harveians continued growing their advantage as more physicians learned their methodology and more experiments emerged to support their anatomical understandings.

Even when analysing written affronts, historians should exercise caution placing modern-day schema on 400-year-old subjects. Kenneth Dewhurst held Lower's vitriol was unnecessarily harsh and hypothesized that Lower suffered from a "*cyclothymic disposition, and wrote vindication during a hypomanic phase*," attributing a diagnosis for some "unacceptable errors of judgement." Alastair Compston respected this diagnosis due to Dewhurst's training as a psychiatrist.³³ Even with the nature of writing as erratic as Lower's, placing modern-day medical diagnoses on historical figures is challenging to justify, as diseases evolve in meaning and understanding over time. Lower was praised by contemporary Harveians for defending Willis, and scholars hypothesizing about the potential of mental illness does not advance analysis of the historical era.³⁴

The rebuttals between Willis and O'Meara continued throughout the 1660s. Conlan Cashin, a fellow Irishman, published a defence of O'Meara with criticisms for Lower's beliefs. Lower published a response once again under the belief Cashin was a pseudonym for

²⁹ K. DEWHURST, *Richard Lower's Vindicatio*, p. 201. Dewhurst noted how the "banishment from water and fire" alluded to an Ancient Roman punishment of outlawing citizens.

³⁰ J. HUGHES, *Thomas Willis*, p. 44.

³¹ K. DEWHURST, *Richard Lower's Vindicatio*, p. 230.

³² K. DEWHURST, *Richard Lower's Vindicatio*, p. xxii.

³³ K. DEWHURST, *Richard Lower's Vindicatio*, p. xxviii; A. COMPSTON, 'All Manner of Ingenuity and Industry,' p. 607, n. 166.

³⁴ Henry OLDENBURG, *An Account of Mr. Richard Lower's newly published Vindication of Doctor Willis's Diatriba de Febris*, *Philosophical Transactions* 1, 1665, pp. 77–78.

O'Meara.³⁵ As Dewhurst noted, "*In vindication, Lower launched the most vigorous seventeenth-century onslaught on humoral pathology and Galenic medicine.*"³⁶ As significant vitriol spewed from both Harveian and Galenist scholars throughout the middle of the seventeenth century, the circulation theory of Willis and Lower eventually became widely accepted as additional evidence developed to support the circulatory nature of blood. By looking at beliefs about the fundamental nature of respiration, it is possible to see the impact Willis and his contemporaries had on advancing medical knowledge and the challenges they faced from their critics.

Pulmonary Predators: 'Peripneumony' and 'Pleurisie'

If expansion and ventilation are prevented [in the lungs], the vital flame is extinguished and the body becomes congested as observed in conditions with obstruction of the airway causing suffocation.³⁷

When exploring deadly respiratory illnesses later in his career, Thomas Willis still faced criticism for his beliefs, even from other prominent Harveian physicians. Willis received disapproval when publishing his analysis about the ailments 'peripneumony' and 'pleurisie'. However, he could not respond himself because of his untimely death due to suffering from a combination of both afflictions.³⁸ Willis's writings on the ailments, particularly in *pharmaceutice rationalis*, illustrate a blended form of understanding certain respiratory diseases, maintaining some Galenic aspects alongside applying newly understood experimental findings. As Harveian scholars developed experimental reasoning behind their beliefs, they did not entirely fall away from previous medical traditions in England. The two ailments of 'peripneumony' and 'pleurisie' strongly correlated in Willis's view. Willis's understanding of these diseases – and his overall beliefs on respiration – are illustrated through John Locke and Richard Lower's notes on Willis's lectures, given during his time as Sedleian Professor at Oxford. The diseases personally affected Willis before his death, as multiple family members, including his previously mentioned wife, succumbed to their symptoms. Willis's writings on 'peripneumony' and 'pleurisie' illustrate the continued defence of his ideas in a turbulent time for experimentalists.

Willis's theories on respiration, and specifically respiratory diseases, are illustrated throughout Locke's 416 pages of dictation transcripts. While not dedicating an entire lecture to the lungs or their ailments, Willis mentioned pulmonary anatomy along with various respiratory diseases. He named the "most renowned man Malpighi" as a significant influence on his study of the respiratory system.³⁹ Marcello Malpighi was an Italian physician who, in 1661, discovered capillaries in the lungs of frogs, and was a follower of the

³⁵ Conlan CASHIN, *Willisius Male Vindicatus Sive Medicus Oxoniensis Mendacitatis et Inscitiae Detectus*, Dublin 1671; see R. LOWER, *Treatise on the Heart as well as on the Motion and Color of Blood and on the Transit of Chyle through it*, London 1669.

³⁶ K. DEWHURST, *Richard Lower's Vindictio*, p. vii.

³⁷ John LOCKE, *Thomas Willis's Oxford Lectures*, trans. by Kenneth Dewhurst, Oxford 1980, pp. 53–54.

³⁸ A. COMPSTON, 'All Manner of Ingenuity and Industry,' p. 72.

³⁹ K. DEWHURST, *Thomas Willis's Oxford Lectures*, p. 24.

Harveian movement.⁴⁰ Locke noted that in his lectures, Willis mentioned ‘pleurisie’ six times, along with two mentions of ‘peripneumonie’. Willis also highlighted a successful remedy for the respiratory disease ‘asthma’, a sudden freight.⁴¹ J. Trevor Hughes highly praised Willis’s pulmonary understandings during this era, and favourably declared them “the best anatomical description then available.”⁴² He also believed that regarding the pulmonary system, “the reputation of Thomas Willis will continue to grow because of the diseases and syndromes recognized by him.”⁴³ While 30 years have passed since Hughes boldly claimed Willis’s superiority and predicted his rise in popularity, historians have yet to undertake a dedicated study of Willis’s writings on respiration.

Richard Lower’s notes of Willis’s lecture survived by being sent to the experimentalist Robert Boyle.⁴⁴ Boyle studied respiratory diseases and wrote on their remedies in his *Medicinal experiments*, focusing on three treatments for ‘pleurisie’. On ‘pleurisie’, Willis and Boyle had two of the same treatment methods, consuming horse-dung or the pizzle of a stag.⁴⁵ Richard Lower also discussed how to treat ‘pleurisie’. He provided similar recommendations to Willis and Boyle, first bloodletting, then taking an herbal and animal-based remedy.⁴⁶ While unconventional treatments to the modern reader, Harveian physicians’ agreement on treatments of ailments reinforces their experimental collaboration.

Willis elaborated on his perspective on the pulmonary system and its diseases in the second part of his *pharmaceutice rationalis* (published posthumously in 1675), which again faced significant blowback from critics. His book had a 93-page section dedicated to the thorax and its diseases. Willis dedicated 14 pages within the section to ‘peripneumony’ and ‘pleurisie’. Willis detailed the similarities between ‘peripneumony’ and ‘pleurisie’ and linked their sections in *pharmaceutice rationalis*. He devoted significant space to describing their connection: “How great affinity there is between a Pleurisie and Peripneumony [...] they often happen together, or one while this, another while that, come one upon the other, or succeeds it.”⁴⁷ Physicians historically linked the two diseases; Willis was not breaking new ground by making this connection.⁴⁸ When treating them, Willis noted that “the same method of Cure [sic] is prescribed by most modern Physicians for either disease.”⁴⁹ While

⁴⁰ John WEST, *Marcello Malpighi and the discovery of the pulmonary capillaries and alveoli*, *American Journal of Physiology-Lung Cellular Molecular Physiology* 304/6, 2013, pp. L383–L384.

⁴¹ K. DEWHURST, *Thomas Willis’s Oxford Lectures*, p. 25.

⁴² J. HUGHES, *Thomas Willis*, p. 83.

⁴³ J. HUGHES, *Thomas Willis*, p. 85; citing WS MILLER, *Thomas Willis and his De Phthisis Pulmonari*, *American Review of Tuberculosis* 5, 1922, pp. 934–949.

⁴⁴ K. DEWHURST, *Thomas Willis’s Oxford Lectures*, p. 52.

⁴⁵ Robert BOYLE, *Medicinal experiments: or, A collection of choice and safe remedies for the most part simple and easily prepared, useful in families, and very serviceable to country people*, London 1693, pp. 127–129.

⁴⁶ Richard LOWER, *Dr. Lowers, and several other eminent physicians, receipts containing the best and safest method for curing most diseases in humane bodies: very useful for all sorts of people, especially those who live remote [sic] from physicians*, London 1700, p. 71.

⁴⁷ Thomas WILLIS, *Pharmaceutice rationalis: or, An exercitation of the operations of medicines in humane bodies. Shewing the signs, causes, and cures of most distempers incident thereunto: In two parts: As also a treatise of the scurvy and the several sorts thereof, with their symptoms, causes, and cure*, London 1678, p. 67.

⁴⁸ Georgios STEFANAKIS – Vasileia NYKTARI – Alexandra PAPAIOANNOU – Helen ASKITOPOULOU, *Hippocratic concepts of acute and urgent respiratory diseases still relevant to contemporary medical thinking and practice: a scoping review*, *BMC Pulmonary Medicine* 20/165, 2020, p. 3.

⁴⁹ T. WILLIS, *Pharmaceutice rationalis*, p. 67.

Willis prescribed very similar treatments for both ailments, the strategy of bloodletting for ‘pleurisie’ was not universally accepted. Detailing ‘peripneumony’, he wrote:

Wherefore the formal reason and conjunct cause of a Peripneumony consists in these two things, that the blood boils feaverishly, and sticking also within the narrower passages of the Lungs, engenders there an obstruction causing inflammation.⁵⁰

Willis stuck with a traditional Galenic description of ‘peripneumony’, categorizing the disease as a fever and something blocking the flow of air. He also cited Hippocrates’s mentioning of a classic symptom: pain with breathing. While mentioning the symptom of feeling heat in the lungs, Willis correlated ‘peripneumony’ with the Galenic belief that the lungs served to cool inspired air.⁵¹ He primarily blamed blood slowing down within the lungs, with additional references to the humoral system.

For many pulmonary diseases, including ‘peripneumony’ and ‘pleurisie’, Willis’s first line of treatment involved performing a phlebotomy, or bloodletting. He performed this procedure in hopes of balancing the blood levels within the body and reducing the pressure on the regions with inflammation.⁵² The procedure had a lengthy historical precedent before Willis and many physicians viewed bloodletting as an initial remedy for inflammation, fever and other blood-related diseases. As Willis described herbal and animal-based remedies for ‘peripneumony’, he proposed a three-tiered treatment approach. This preceded a cautioning against other therapies, including opiates and purging early during the illness.⁵³ Working through a disease diagnosis from symptoms, prescribing treatment methods, and warning for contraindications, Willis demonstrated a methodical approach through multiple solutions to relieve the symptoms of specific respiratory diseases.

While agreeing on the structure of the lungs, Willis’s contemporary Thomas Sydenham, a prominent Harveian physician, disagreed on the treatment of ‘pleurisie’ and ‘peripneumony’. Compston noted Sydenham as a rival of Willis due to his replicating Willis’s ideas on fermentation as his own into one of his own works. Sydenham supposedly called Willis “*an ingenious man but not a physitian [sic], and that hee [sic] does not understand the way of practice.*”⁵⁴ Sydenham included his copied fermentation theories in an edition of O’Meara’s *diatribae Thomae Willisii*, while not unusual due to the printing process at the time, was an act that could have soured their overall relationship.⁵⁵

Sydenham provided a list of symptoms for ‘peripneumony’ similar Willis’s, but differed from him on ‘pleurisie’.⁵⁶ On ‘pleurisie’, both Willis and Sydenham noted that it could be diagnosed from a ‘prickling pain’ on one side of the body, along with recommending bloodletting as a first treatment.⁵⁷ They differ, however, on the question of which side of the body to take the blood from. Willis described the history of the decision behind which arm and

⁵⁰ T. WILLIS, *Pharmaceutice rationalis*, p. 60.

⁵¹ T. WILLIS, *Pharmaceutice rationalis*, p. 60.

⁵² T. WILLIS, *Pharmaceutice rationalis*, p. 63.

⁵³ T. WILLIS, *Pharmaceutice rationalis*, pp. 64–65.

⁵⁴ Geoffrey Guy MEYNELL, *Materials for a Biography of Dr Thomas Sydenham*, Folkestone 1988, p. 68.

⁵⁵ A. COMPSTON, ‘*All Manner of Ingenuity and Industry*,’ p. 581, n. 86. Edmund O’Meara did not have any specific writings on respiratory disease survive. Some of his beliefs survive through his contemporaries’ writing. See Robert PIERCE, *Bath Memoirs, Or, Observations in Three and Forty Years Practice*, Bristol 1697, p. 177, 272. See Adrian JOHNS, *The Nature of the Book: Print and Knowledge in the Making*, Chicago 2000.

⁵⁶ T. SYDENHAM, *The compleat [sic] method of curing almost all diseases to which is added an exact description of their several symptoms*, trans. by Randal Taylor, London 1694, p. 20.

⁵⁷ T. SYDENHAM, *The compleat [sic] method*, p. 18.

vein to use, referencing the perspective of Hippocrates, Galen and Harvey, among others.⁵⁸ With reference to this historical interlude, he determined that the arm opposite the pain was best suited. By contrast, Sydenham believed in letting blood from the arm on the affected side. Sydenham additionally highlighted the disease's seasonality and the precise points where patients could feel pain. Willis dove into greater depth on treatment options, with three pages full of medications physicians could administer.⁵⁹ Even with the same medical training, contemporaries frequently disagreed on treatment options for afflictions.

Throughout this section, Willis's viewpoints on 'peripneumony' and 'pleurisie' were endorsed by his circle but also provoked challenges from opposing physicians, both Harveians and Galenists. Willis, seen as influential by Hughes in his assessment of respiration works, wrote in great depth on the two diseases and laid out precise details of his treatment methods. The personal nature of 'peripneumony' and 'pleurisie', to which he himself eventually succumbed, increase the treatments of respiration importance when studying Willis's ideas compared to other contemporary physicians.

Conclusion

Thomas Willis lived during a time of significant cultural change in English medicine. Serving as a standard-bearer for the Harveian circle and methodology, he withstood steep criticism for the views of his burgeoning school of medicine. Despite his significant achievements and notability, Willis has received less scholarly attention than many of his contemporaries. Edmund O'Meara, George Thompson, Conlin Cashin and other physicians directly contrasted the methods and practices of Willis and his fellow Harveian experimentalists. Richard Lower's fierce rebuttal to O'Meara reiterates the high-stakes nature undertaken by physicians to defend their work. As dissenters against many longstanding Galenic methods of care, Harveians fought for their beliefs on respiration's importance towards the body's circulatory system.

Looking at Willis and his contemporaries' treatments for the respiratory ailments of 'peripneumony' and 'pleurisie' further illustrate the conflicts among physicians, even within the Harveians. Willis provided his beliefs on the two ailments, along with other respiratory illnesses, within his posthumously published *pharmaceutice rationalis*, which has yet to undergo a full scholarly analysis. Analysing the entirety of *pharmaceutice rationalis* could help elucidate Willis's understanding of thoracic versus lower abdominal diseases and continue to explore his relationships with his circle and adversaries.

William Harvey's publication of his experiments supporting the circulation of the blood in *de motu cordis* spurned a significant rift within the English medical community that would last for decades. Thomas Willis and his circle fought off criticism, through treatises across topics, throughout the mid-seventeenth century to further solidify the adoption of anatomical structure from the ideas of William Harvey. The fierce debates sparked by Willis's works on respiration illustrate the conflict and competitiveness that characterized relations among seventeenth-century English physicians.

⁵⁸ T. WILLIS, *Pharmaceutice rationalis*, pp. 71–72.

⁵⁹ T. WILLIS, *Pharmaceutice rationalis*, pp. 71–73.

Willisův kruh? Zkoumání konfliktu mezi galénovskými a harveovskými lékaři prostřednictvím pojednání o dýchání

RESUMÉ

Thomas Willis byl jedním z nejvlivnějších lékařů sedmnáctého století v Anglii, přesto jeho kariéra nebyla předmětem takového vědeckého zájmu jako kariéra mnoha jeho současníků. Žil v době významných kulturních změn v anglické medicíně. Propagoval teorie Williama Harveyho, které byly v rozporu s galénovskými tradicemi předchozích tisíciletí. Bouřlivé debaty vyvolané pracemi Willise a jeho okruhu, věnované problematice dýchání a respiračních onemocnění, ilustrují konflikty a soutěživost, které charakterizovaly vztahy uvnitř konkurenčního výzkumného prostředí mezi anglickými lékaři v 17. století.

Carter Patton, MPhil

University of Cambridge, Department of History and Philosophy of Science, United Kingdom

Boonshoft School of Medicine, Wright State University, USA

patton.135@wright.edu

A WALK THROUGH TIME: EXPLORING THE HISTORY OF JOINT REPLACEMENTS

ONDŘEJ STEJSKAL – DAVID HAMR

Throughout history there have been attempts to alleviate joint pain by various means. With Industrial Revolution and the development of modern medicine, surgery was seen as a means to relieve joint pain. The first endoprosthetic surgery was performed in Germany in 1890 using ivory. Since then, the materials and manufacturing technologies for joint replacements have evolved drastically, and this advancement continues to accelerate. This paper traces the evolution of endoprosthetic materials, from early 19th-century experiments with ivory and glass to modern orthopedic innovations using stainless steel, titanium, and other advanced materials. The main aim of this paper is to examine the historical development of biomaterials used in endoprosthetic manufacturing and explores emerging trends in this field.

Keywords: Joint Replacements – History – Orthopaedic Surgery – Prosthetics – Arthroplasty

DOI: 10.14712/23365730.2025.18

Introduction

Throughout history there has been a tendency to alleviate pain of a patient by means of surgical interventions. First such attempts consisted of removing the damaged tissue of the patient to alleviate pain. First procedures that could be called arthroplasty were performed at the end of the 19th century. At this time material technology was limited to commonly used materials, either organic (ivory, bone, etc.) or nonferrous materials such as (copper, platinum, silver, gold etc.). With the technological progress of material science, the materials used in orthopaedic operations changed drastically throughout time.¹

During the 20th century, advances in manufacturing led to the development of chromium steels and titanium alloys well-suited for medical applications. Additionally, this period marked the introduction of new materials in medicine, including polymers like Teflon and polyethylene, as well as various nonferrous materials such as ceramics².

Current research in implant technology focuses on improving existing materials, enhancing biocompatibility, and developing personalized implants and prosthetics through advanced manufacturing methods such as 3D printing.

¹ Pablo GOMEZ – Jose MORCUENDE, *Early Attempts at Hip Arthroplasty*, Iowa Orthopaedic Journal [online], 25/4, 2005, p. 25–29, available from: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1888777/>> [cit. 2024-07-22].

² Massimiliano MEROLA – Saverio AFFATATO, *Materials for Hip Prostheses: A Review of Wear and Loading Considerations*, Materials Multidisciplinary Digital Publishing Institute (MDPI) 12/3, 2019, p. 22, [online], available from: <<https://www.mdpi.com/1996-1944/12/3/495>> [cit. 2024-07-22], available also from: <<https://doi.org/10.3390/ma12030495>> [cit. 2024-07-30].

Beginnings of Joint Replacement Surgery

First surgical operations that would be considered as an endoprosthesis were performed at the end of 19. century by a German surgeon named Prof. Themistocles Glück (Figure 1).³

Fig. 1: Prof. Themistocles Glück⁴

Professor Glück began his surgical trials in the 1880s, first experimenting on animals before proceeding to human patients. He performed multiple joint replacement surgeries, though these were largely unsuccessful as most of his patients suffered from tuberculosis and developed post-operative infections. Joint prostheses were constructed from ivory with nickel-plated components for bone attachment, as illustrated in Figure 2. Glück presented his findings at the Fourth Session of the 19th Congress for the German Society for Surgery in Berlin on April 12, 1890.⁵

³ Philippe HERNIGOU, *Earliest times before hip arthroplasty: from John Rhea Barton to Themistocles Glück*, *International Orthopaedics* [online] 37(11), 2013, p. 2313–2318, available from: <doi:10.1007/s00264-013-2004-4> [cit. 2024-07-23].

⁴ ANONYMOUS, *Themistocles Glück*, Wikipedia (2011), available at: <http://en.wikipedia.org/wiki/Themistocles_Gluck>.

⁵ Richard BRAND – Michael MONT – M. M. MANRING, *Biographical Sketch: Themistocles Glück (1853–1942)*, in: PubMed Central (PMC) [online] 2011, p. 1525–1527, available from: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3094624/>> [cit. 2024-07-23].

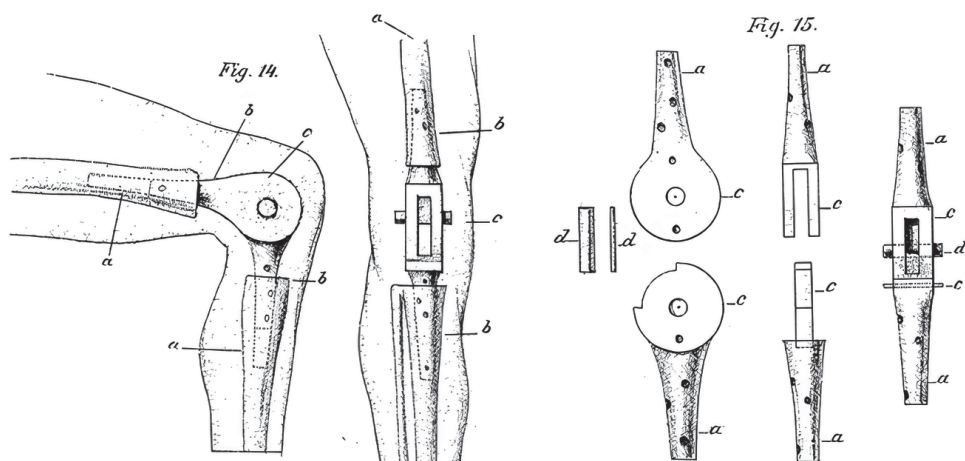

Fig. 2: Implants proposed by prof. Themistocles Glück⁶

Further development in the field of joint replacements was made by Smith-Peterson, who developed a new implant in the early 20th century (1920s). Peterson's method consisted of implanting a cup made of an inert material. The cup was meant to stimulate growth of cartilage on both sides of the implant. This concept arose from the surgical removal of a glass shard embedded within a patient's body, which was found to be coated in mucous membrane. During the development of the method, various materials were tested: glass, Pyrex, Bakelite, and Vitallium. Every material except Vitallium proved to be a failure, glass easily shattered under load. Pyrex and bakelite caused immune response. Only vitallium proved to be a success due to its biocompatibility (vitallium is consider inert). Vitallium is an alloy of 60% cobalt, 20% chromium, 5% molybdenum used at the time in dental implants. Vitallium is still nowadays used in dentures, certain surgical appliances, prostheses, implants, and surgical instruments.⁷

Within the next stage of development, the femoral head was replaced by an implant made of various materials. The femoral head implant made from acrylic by Robert brothers and Jean Judet from Paris were most popular. The implant was introduced in 1948 and one such implant has the distinction of being in vivo for 51 years. This is a unique case, however, as the acrylic was prone to breakage in high loads and its short shank was prone to loosening in the femur.⁸

The next femoral head implant was developed by an American surgeon Frederick Roeck Thompson. Instead of acrylic head used in Judet prosthesis Thompson chose Vitallium or stainless steel combined it with a longer neck cemented in bone and held in place by screws

⁶ Ibidem.

⁷ Ph. HERNIGOU, *Earliest times before hip arthroplasty: from John Rhea Barton* (as note 3).

⁸ Rihard TREBŠE – Anže MIHELIČ, *Joint Replacement: Historical Overview*, in: SpringerLink [online] 2012, available from: <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4471-2482-5_2> [cit. 2024-07-23]; Louis BRECK – Leonard MORTON – Palafox MARTO, *The Frederick Thompson Hip Prosthesis*, [online], Clinical Orthopaedics 12, 1958, s. 5, available from: <https://journals.lww.com/clinorthop/fulltext/1958/01230/the_frederick_thompson_hip_prosthesis.17.aspx> [cit. 2024-07-23].

and bolts. This method is still used for treatment of fractured neck of a femur, which are especially common in elderly patients.⁹

The first surgeon to successfully use metal-on-metal interface in arthroplasty was an English surgeon George McKee in 1953. This method used modified Thompson femoral stem with a new one-piece socket (cobalt-chrome alloy) as the new acetabulum. This method proved unpopular by the 1970s due to wear of the head and a socket releasing metal particles into the body. In 1960s surgeon Sir John Charnley from the Manchester Royal Infirmary pioneered a method of “Low friction arthroplasty” which is in principle identical to modern methods used today.¹⁰

At the same time multiple methods and types of prostheses of hip joint were developed, such as Bohlman femoral head (1940), Jepson hip prosthesis (1948), McBride Doorknob hip prosthesis (1951), McBride hip socket (1955), Urist Hip socket (1956) and many more. Ultimately all these methods were succeeded by Charnley’s low friction arthroplasty.¹¹

Modern Method of “Total Hip Arthroplasty”

Modern method of arthroplasty is derived from the method of Sir Charnley who advocated the use of small femoral head, which reduces friction and wear due to smaller surface area of the femoral head. Modern method of total hip arthroplasty (THA) consists of four main parts (Figure 3).¹²

Fig. 3: A titanium hip prosthesis, with a ceramic head and polyethylene acetabular cup¹³

⁹ John D'ARCY – Michael DEVAS, *Treatment of fractures of the femoral neck by replacement with the Thompson prosthesis*, [online], The Journal of Bone & Joint Surgery British Volume 85/3, 1976, s. 8, available from: <<https://boneandjoint.org.uk/Article/10.1302/0301-620X.58B3.182698>> [cit. 2024-07-26].

¹⁰ Stephen KNIGHT – Randeep AUJLA – Satya BISWAS, *Total Hip Arthroplasty – over 100 years of operative history*, PubMed Central (PMC). [Online] 2017; available from: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3257425/>> [cit. 2024-07-29].

¹¹ M. MEROLA – S. AFFATATO, *Materials for Hip Prostheses*, s. 24.

¹² John CHARNLEY, *Low Friction Arthroplasty of the Hip*, Berlin 1979.

¹³ Nuno NOGUEIRA, *Hip replacement*, Wikipedia, available at: <https://en.wikipedia.org/wiki/Hip_replacement> [cit. 2024-07-29].

Femoral stem used to secure pattoimplant in the femur of the patient held in place by cement or press-fitted into place and held secure by screws. The material chosen for stem is titanium, cobalt-chromium alloy, and stainless steel, chosen for the strength and biocompatibility of the material.¹⁴ The femoral head/ball made of wear-resistant material has different sizes depending on patient's body structure. The materials also vary, with the wear resistance being the key property of the material. The main materials chosen for this purpose are metals (cobalt-chromium alloy) and ceramics (zirconium, aluminium oxide).¹⁵

Acetabular liner interfaces with the femoral head in a tribological system, its size therefore depends on the size of the femoral ball. The selection of materials used depends on patient's activity levels, age and other factors. Liners are made mainly of plastics (polyethylene, etc.), ceramics (zirconia, alumina), and metals (cobalt-chrome, stainless steel, etc.).¹⁶

The acetabular cup holds the liner in the pelvis. The cup has multiple mounting options to secure it to the bone by pins and screws. Porous outer surface serves to facilitate growth of the bone to further secure the cup into the pelvis. The cup is made of a high-strength biocompatible material, such as titanium, stainless steel, etc.¹⁷

There are two major types of bearing systems used in hip joint prosthesis. The first are hard-on-soft bearings such as metal-on-polyethylene (MOP), and ceramic-on-polyethylene (COP). The second system is hard-on-hard bearings, which includes metal-on-metal (MOM), ceramic-on-ceramic (COC), and ceramic-on-metal (COM). Each of the systems has its advantages and disadvantages, and their use depends on variety of factors, such as the age of a patient, load on the parts (activity of patient), availability, cost efficiency etc.¹⁸

Role of a joint prosthesis is intended to replace a damaged part of the body, so it is given that artificial joint should be able coexist in tissue for long period of time, either by its ability to be inert (best example of this is ceramics), or to be able to grow into the body (such as titanium). There are three main causes of hip prosthesis failure, which include aseptic loosening, infection, and instability. The aseptic loosening is the leading cause, accounting up to 23% of hip prosthesis revisions. The wear resistance of the material is therefore an important factor when considering the type of material used in total hip arthroplasty.¹⁹

Metal-on-polyethylene systems are more cost-effective than other systems, but are prone to failure (loosening of joint) due to polyethylene wear. Metal-on-metal bearing systems are more durable than systems using polyethylene, but are prone to release of metal particles into the bloodstream causing complications. The ceramic-on-ceramic system is the most resistant to wear, but this comes at a cost of material brittleness of the material, that can lead to chipping.²⁰

¹⁴ J. CHARNLEY, *Low Friction Arthroplasty of the Hip*.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ahmed A. KHALIFA – Hatem M. BAKR, *Updates in biomaterials of bearing surfaces in total hip arthroplasty*, *Arthroplasty* 3/1, 2021, s. 8, available online from: <<https://doi.org/10.1186/s42836-021-00092-6>> [cit. 2024-07-30].

¹⁹ A. A. KHALIFA – H. M. BAKR, *Updates in biomaterials of bearing surfaces*.

²⁰ S. KNIGHT – R. AUJLA – S. BISWAS, *Total Hip Arthroplasty*.

Biomaterials

A biomaterial is a material intended to supply or replace all or a part of a deficient organ. For hip replacements main property of materials used in joint replacement should be its biocompatibility.

For the biomaterial to be considered biocompatible, it must have multiple properties required when implanted in the living tissues of a human body. Generally, we can say, that biocompatibility is the ability of the biomaterial to be in contact with the body without causing effects that could compromise the health and function of the tissues. Nevertheless, depending on the use of biomaterials (short-term contact or long-term implant, location of use etc.) the requirements on these materials vary from moderate to high.²¹

Polymers were first used as a material for acetabular liners by Charnley due to their mechanical properties, and wear resistance. The first material used in trials/tests was polytetrafluoroethylene (PTFE), better known as Teflon. Teflon has a low coefficient of friction, is chemically stable and is generally considered inert in a body. Due to the high wear rates leading to extensive tissue reaction, PTFE was replaced by ultra-high molecular weight polyethylene (UHMWPE).

UHMWPE showed a positive behaviour until the late 1980s when problems with osteotomy and aseptic loosening emerged, so highly cross-linked polyethylene (HXLPE) was developed.

At present, experiments with the new polymers for acetabular cup continue, and include mixing UHMWPE or HXLPE with vitamin E and/or introducing new polymers such as polyether-ether-ketone (PEEK), etc.²²

Metals are one of the most widely used materials in the field of THA, and are used for every part of the hip joint prosthesis. Stainless steel is a carbon-based iron alloy with addition of Cr, Ni, Mo and Mn. For medical purposes, steel 1.4404 (AISI 316L) is used.²³

Stainless steel is not used to such an extent in in long-term use due to its low biocompatibility compared to other metals (titanium and cobalt-chrome alloy) and the potential for wear, but remains a cost-effective option for femoral stems.²⁴

Cobalt-chromium alloys have high biocompatibility, are considered inactive in the body, have good corrosion resistance, strength and favourable wear resistance. These alloys are used extensively as material for implants.²⁵

²¹ Véronique MIGONNEY (ed.), *Biomaterials*, Wiley 2014, available online from: <<https://doi.org/10.1002/9781119043553>> [cit. 2024-07-30].

²² Saverio AFFATATO – Alessandro RUGGIERO – Massimiliano MEROLA, *Advanced biomaterials in hip joint arthroplasty. A review on polymer and ceramic composites as alternative bearings*, Composites Part B: Engineering 83/83, 2015, s. 276–283, available online from: <<https://doi.org/10.1016/j.compositesb.2015.07.019>> [cit. 2024-07-30].

²³ *Innovations in 3D printed individualized bone prosthesis materials: revolutionizing orthopedic surgery: a review*. Zhigang Qu etc., 2, 2024, International Journal of Surgery, 2024, p. 44, available from: <https://journals.lww.com/international-journal-of-surgery/fulltext/2024/10000/innovations_in_three_dimensional_printed.68.aspx> [cit. 2024-07-30].

²⁴ Chang Yong HU – Taek-Rim YOON, *Recent updates for biomaterials used in total hip arthroplasty*, Biomaterials Research 22/1, 2018, s. 12, available online from: <<https://doi.org/10.1186/s40824-018-0144-8>> [cit. 2024-07-31].

²⁵ A. A. KHALIFA – H. M. BAKR, *Updates in biomaterials of bearing surfaces*.

Titanium alloys have high corrosion resistance, mechanical strength, and biocompatibility, which makes them suitable for use in implants requiring high strength, such as femoral stems. Acetabular cups are not manufactured from titanium alloys due to its low wear resistance.²⁶

Ceramic was introduced in the mid-20th century for use as a wear surface in THA. Ceramic has high biocompatibility, wear resistance and chemical stability. The limiting factor of these materials is cost of production and brittleness that causes ceramic cups/femoral ball to chip under load. The first heads were alumina ceramic, which was introduced to THA in 1970s. Alumina ceramic suffered from high brittleness, leading to introduction of zirconia ceramic in 1985. Zirconia ceramic have higher toughness compared to alumina's. Zirconia ceramic was met with concern due to the changes in a patient's body during the monoclinic phase (increased risk of fracture), which has led to a decline in their use.

The later development of alumina-zirconia ceramic combines the hardness of alumina ceramic with the toughness of zirconia ceramic. Since the early 2000s it is manufactured under the name of BIOLOX DELTA.²⁷

Conclusion

The history of biomaterials used in total hip arthroplasty is a testament to the remarkable progress of medical science and technology. From the early days when organic materials such as ivory were used, the field has evolved with the introduction of metals, ceramics and polymers.

The latest developments in this field include improvements in manufacturing methods, the use of coatings to improve mechanical properties of a materials, the use of materials that mimic human tissue, the development of personalised implants or self-healing materials etc.²⁸

ONDŘEJ STEJSKAL – DAVID HAMR

Procházka časem: Objevování historie kloubních náhrad

RESUMÉ

Článek zkoumá historický vývoj a budoucí směřování materiálů používaných při chirurgických náhradách kloubů, zejména kyčelního kloubu. Začíná prvními známými operacemi v 90. letech 19. století, které prováděl

²⁶ Madalina Simona BALTATU – Petrica VIZUREANU – Andrei Victor SANDU – Justinian BALTATU – Doru Dumitru BURDUHOS-NERGIS et al., *Prospects on Titanium Biomaterials*, European Journal of Materials Science and Engineering 8/4, 2023, s. 201–212, available online from: <<https://doi.org/10.36868/ejmse.2023.08.04.201>> [cit. 2024-07-31].

²⁷ S. AFFATATO – A. RUGGIERO – M. MEROLA, *Advanced biomaterials in hip joint arthroplasty*; Chang Yong HU – Taek-Rim YOON, *Recent updates for biomaterials used*.

²⁸ Sianne E. T. TOEMOE – Victor LU – Parminder J. SINGH – Vikas KHANDUJA, *The Past, Present and Future of Hip Arthroplasty*, in: Mrinal Sharma (ed.), *Hip Arthroplasty*, Singapore 2023, s. 825–840, available online from: <https://doi.org/10.1007/978-981-99-5517-6_63> [cit. 2024-07-31]; A. A. KHALIFA – H. M. BAKR, *Updates in biomaterials of bearing surfaces*.

Themistocles Glück s použitím slonoviny jako implantátu, až po moderní kloubní náhrady kyčelního kloubu, které jako první zavedl Sir John Charnley. Článek se zaměřuje na konstrukci moderních kloubních náhrad, přičemž klade důraz na biomateriály a detailně rozebírá vlastnosti a využití materiálů, které byly v průběhu historie používány v ortopedii.

Ing. Ondřej Stejskal

České vysoké učení technické v Praze, Fakulta strojní

ondrej.stejskal@fs.cvut.cz

Mgr. David Hamr

České vysoké učení technické v Praze, Fakulta elektrotechnická

hamrdavi@fel.cvut.cz

MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS AND SURFACE TRACES INDICATING THE USAGE OF TOOLS WITH ONE SPATULA-SHAPED WORKING END IN THE LA TÈNE PERIOD

LUCIE BUREŠOVÁ – JAROSLAV LETT – MICHAL KOTÝNEK

Fine rod-shaped instruments with two working ends – one flat and the other frequently olive-shaped – have been recovered from La Tène period oppida contexts in Central Europe. These tools are described as multifunctional or as cosmetic, medical, or surgical, however, there remains insufficient detailed understanding of the characteristics distinguishing their specific purposes. The goal of this paper is to demonstrate some of the characteristics of tools for treatment purposes, personal grooming, and make-up or substance application by examining manufacturing traces, subsequent modifications, and use-wear traces on the surface of selected tools with one spatula-shaped working part.

Keywords: La Tène period – traceology – bronze – sand mould – tool for treatment – make-up tools – spatula – spathomele

DOI: 10.14712/23365730.2025.19

Introduction

In the context of the La Tène period oppida of Central Europe, we encounter instruments with two working ends. While one end has usually form of a spatula, though flat with various modifications in shape, edge sharpness, bending, and thickness, the other varies in form including a differently shaped spatula, spoon, probe, and – most frequently – olive-shaped applicator. The La Tène period, spanning approximately from the 4th to 1st century BC, is characterized by distinct technological and material developments, particularly in metalworking, which facilitated the production of specialized tools. While associated with extensive trade networks and evolving societal structures, the complexity of these artefacts suggests diverse applications beyond simple craftsmanship.

These tools are often referred to as spatulas (technically, a spatula is just the flat working part) and are described as either multifunctional or cosmetic, medical, or surgical tools. However, tools with at least one spatula-shaped working part are specifically designed for different purposes and possess various characteristic morphological features. Consequently, traces of manufacture, surface modifications, and use may contribute to identifying their actual purposes. Determining the purpose of these tools is important since interpreting them as medical instruments or surgical tools implies the presence of a specialist in treating patients at a given site and influences the interpretation of other artefacts. In this context, it is important to note that referring to these tools as ‘medical’ may be misleading, as there is no evidence that treatment specialists in La Tène-era Central Europe adhered to the paradigms of medicine – assuming that medicine, as a structured practice, was established

in ancient Greece around 5000 BC. Labelling difficult-to-interpret artefacts as tools for treatment complicates the understanding of the activities of treatment specialists in Central Europe during the La Tène period in phases LT B1 – D2.

Spatula in the Context of the Archaeology of Medicine

Research on artefacts with spatula-shaped tools extends into the “archaeology of medicine”, a field that addresses health care questions that can be investigated by archaeological methods. The archaeology of medicine in Central Europe has a limited number of sources and relies mainly on metal artefacts, as organic materials are rarely preserved due to natural conditions. The separate development of medicine and surgery, as well as other fields such as eye and vision care, requires precise terminology. While modern medicine comprises a range of disciplines, including both surgical and internal fields, such an integrated framework did not exist between the 4th and 1st centuries BC. During this period, different areas of practice evolved independently, with distinct sets of instruments associated with specific fields, making it inappropriate to classify them under a unified medical category or collectively refer to them as ‘medical tools’.

Medicine and surgery, along with many other branches that constitute modern healthcare, developed independently. In the Hippocratic texts (*Corpus Hippocraticum*, a collection of works by various authors of different periods originally attributed to Hippocrates), considered among the first paradigms of medicine, there is a clear demarcation between medicine and surgery, with texts prohibiting medical specialists from performing invasive surgical procedures. Medicine dealt with conditions, often with hidden and obscure causes, from which the sick suffered (according to *On Ancient Medicine*).¹ The principle of “not to use the knife” is enshrined in the Hippocratic Oath for physicians.² However, this prohibition may have been violated, as speculated in texts such as *On Fractures* and *On Head Injuries*. But, for example, Plato, in *Republic 407d*, states that both remedies and cutting were indeed practiced in the context of Asclepian practice (the healing traditions associated with the cult of Asclepius in the Greco-Roman world).³

The complexity increases when considering how many other areas, now part of holistic medicine, stood alone but addressed human difficulties in biological, psychological, social, and spiritual realms. For example, ophthalmic procedures were carried out outside the scope of medicine and surgery (based on texts from around the 6th century BC⁴) making it inappropriate to automatically include them in these fields. This separate development continued until the end of the 16th century when steps were taken to unite medicine and surgery. However, it was only from the 19th century onwards that a concerted effort

¹ Hynek BARTOŠ – Sylva FISCHEROVÁ, *Hippokratés. Vybrané spisy*, Praha 2012, p. 366.

² H. BARTOŠ – S. FISCHEROVÁ, *Hippokratés*, p. 152.

³ H. BARTOŠ – S. FISCHEROVÁ, *Hippokratés*, p. 172.

⁴ Rafael J. PÉREZ-CAMBRODÍ et al., *Hollow needle cataract aspiration in antiquity*, *Acta ophthalmologica* 93/8, 2015, p. 782.

emerged to integrate all disciplines and fields related to human health under the single field of medicine.⁵

Additionally, from the 4th century BC onwards, Central Europe shows no evidence of practices conforming to the paradigms of Greek medicine, which represent a complex system of principles and metaparadigms described in written sources. While diagnostic and therapeutic procedures were certainly practiced across various societies, these practices do not necessarily align with the structured framework of Greek medicine. Instead, they encompass a range of treatment procedures – activities related to diagnosis and treatment – that could have been carried out by specialists or non-specialists in different cultures and periods, and for which we find evidence in anthropological and archaeological material. Therefore, it is more accurate to refer to these as tools for treatment purposes rather than attributing them to a concept of ‘medicine’ as defined by Greek paradigms.

Nomenclature and Chronology

A spatula is the name of a flat working part of a double-sided tool, or the whole tool if one-sided, used in various forms across different fields. The exact definition states that a spatula is a broad, flat piece, a diminutive of *spatha* (broad/flat tool), from *spáthē* – *σπάθη*.⁶ Although the etymology implies flatness as a basic characteristic of the tool, in archaeology, the word is also often used for olive-shaped applicators, *spathomele* – *τῆ σπαθομήλῃ* (a double-sided tool combining a spatula working end with an olive-shaped working end), and *specillum* (probe), often confused with various forms of spoons and other artefacts. Spatulas among archaeological finds have been interpreted and called tools for treatment, medical instruments, primary tools, secondary tools, and medical or cosmetic tools. Its classification as a secondary tool for treatment means it can be transferred between treatment procedures and cosmetic use.⁷ The classification of tools into primary (associated with ‘medical’ activities) and secondary (‘toiletries’, i.e., for everyday use) categories was initiated due to difficulties in interpreting artefacts.⁸ E. Riha⁹ even created a third category for ambiguous material associated with treatment practices in Augst. However, this division can be misleading when determining the presence of any kind of specialist in the health care at an examined site.

Attempts to establish a chronology using the shapes of spatulas interpreted as tools for treatment have been unsuccessful in the past.¹⁰ Spatulas are among the most common instruments for treatment purposes, taking on a spectrum of shapes, attributed to a variety of uses, and found in multiple contexts.

⁵ Tatsuo SAKAI, *Historical evolution of anatomical terminology from ancient to modern*, *Anat-Sci-Int* 82, 2007, pp. 65–81.

⁶ Charlton T. LEWIS – Charles SHORT, *A new Latin dictionary*, Oxford 1958, p. 1736.

⁷ Kordula GOSTENČNIK, *Medizinische Instrumente aus Lauriacum in den Sammlungen der Oberösterreichischen Landesmuseen*, *Römisches Österreich* 36, 2013, p. 95.

⁸ K. GOSTENČNIK, *Medizinische Instrumente aus Lauriacum*, p. 95.

⁹ Emilie RIHA, *Römisches Toilettgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst*, *Forschungen in Augst* 6, Augst 1986.

¹⁰ Kordula GOSTENČNIK, *Medizinische Instrumente vom Magdalensberg in Kärntner*, *Antichità altoadriatiche* 51, 2002, p. 163.

Interpretation

Archaeological evidence suggests that the context in which an instrument is found is crucial for its interpretation, as the morphology of individual pieces alone may not provide sufficient information for determining their specific use without contextual data. However, at the turn of the 19th and 20th centuries, artefacts from important sites were often sorted and stored in groups of similar shapes rather than together with artefacts from the same spot and context (e.g., Pič¹¹). The loss of contextual data makes the tools more difficult to interpret and the presence of a specialist in treatment is not proven by the spatula alone; other tools for treatment purposes need to be present.¹² Limited attention has been paid to a detailed investigation of the instrument's characteristics. Additionally, there is a general lack of studies investigating the functionality of shapes of tools for treatment typical of the Iron Age and their characteristic features.

This may be due to the apparent simplicity of the instrument's shape and its continuity to this day. A similar phenomenon may occur with spatulas as with small knives and razors, which were often interpreted as scalpels due to their unusual appearance and ornamentation.¹³

There are a significant number of generalizing assumptions about tools for treatment purposes (e.g., Bliquez¹⁴). So far, only casting into lost-wax moulds has been considered for manufacturing processes. Some scholars have directly linked the rich decoration to its use for treatment procedures. This assumption is based on written remarks that equipment for treatment was to be ornate and luxurious,¹⁵ supposedly because those engaged in treatment were expected to come from financially stable backgrounds to afford the training and subsequent practice.

Questions and Methods of the Paper

This paper addresses the interpretation of the manufacturing methods, subsequent modifications, and the intended and actual uses of selected bronze tools from the La Tène period in Central Europe. The artefacts in question are double-sided tools, with one working end spatula-shaped and the other olive-shaped. Based on this configuration, the most appropriate name for the tool is *spathomele*. Our primary interest lies in artefacts with moulded ornamentation in the central part, typically with hook-like prominences situated about two-thirds of the length from the spatula end. Selected artefacts lack contextual data and have usually undergone drastic conservation.

¹¹ Josef Ladislav Pič, *Starožitnosti země České, II, Čechy na úsvitě dějin*, 2, *Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum*, Praha 1903.

¹² K. GOSTENČNIK, *Medizinische Instrumente aus Lauriacum*, p. 95.

¹³ Titus KOLNÍK, *Das mitteldanubische Barbaricum-eine Brücke zwischen Zentrum und Peripherie am Beispiel der medizinischen Messerfunde*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2004, pp. 195–210.

¹⁴ Lawrence J. BLIQUEZ, *The tools of Asclepius: surgical instruments in Greek and Roman times*, Leiden 2014, p. 18.

¹⁵ John Stewart MILNE, *Surgical instruments in Greek and Roman times*, 1907, p. 54.

The research questions are:

What are the characteristics of a spathomele that point to its use in treatment procedures?

Could the spathomele with moulded ornamentation in the central part be used in the manner described in primary sources?

What uses of the tool can be detected through traces visible via microscopy analysis?

What manufacturing and subsequent modification practices can be identified through traces visible via microscopy analysis?

These questions will be answered through a survey of written and iconographic sources, a review of catalogues and previous analyses of similar tools from ancient environments and those found in Central Europe, traceology analysis, and experimentation.

Spatulas in Published Catalogues

The catalogues of leading scholars in the field of archaeology of medicine present numerous spatulas, spathomela, and probes from specific geographic areas; however, these catalogues do not comprehensively cover Central Europe.

Ancient Tools

The Scottish physician J. S. Milne, author of the first catalogue of ancient tools, analysed written sources, provided an overview of the artefacts, and expressed his conclusions about probes, spatulas, and spathomela recovered mainly from excavations of cities destroyed by the eruption of Vesuvius in 79.¹⁶ Later, Ernst Künzl compiled another important catalogue.¹⁷

Archaeologist Lawrence J. Bliquez followed up on Milne's work,¹⁸ expanding it to include grave finds from Colophon, Bingen, Asia Minor, Cyprus, and Italy, as well as artefacts from the surgeon's house at Rimini and the complex at Alliano. The finds from the Domus del Chirurgo have been discussed in a new publication.¹⁹ Emilie Riha prepared a summary of the toilet and medical tools from the Swiss sites of Augst and Kaiseraugst.²⁰ Kordula Gostenčnik²¹ contributed to the understanding of the issue by analyzing tools from Magdalensberg. Another comprehensive work on ancient tools has been completed by L. J. Bliquez.²²

¹⁶ J. S. MILNE, *Surgical instruments*.

¹⁷ Ernst KÜNZL – Franz Josef HASSEL – Susanna KÜNZL, *Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit*, Bonn 1983.

¹⁸ Lawrence J. BLIQUEZ, *The Hippocratic surgical instrumentarium: A study in nomenclature*, *Medicina nei secoli* 15/3, 2003, pp. 403–439.

¹⁹ Jacopo ORTALLI, *La domus del Chirurgo di Rimini: un eccezionale contesto archeologico*, 2023.

²⁰ E. RIHA, *Römisches Toilettgerät*.

²¹ Kordula GOSTENČNIK, *Medizinische Instrumente aus dem römischen Kärnten*, *Carinthia* 1, 2002, pp. 139–164.

²² L. J. BLIQUEZ, *The tools of Asclepius*.

Patricia Baker's research focuses on ancient medicine,²³ healthcare in the Roman army, and tool finds in the UK.²⁴ Numerous individual artefacts relevant to this study can be recorded within publications of the sites of their discovery, though they have yet to be introduced into comprehensive catalogues.

Previous Analysis

The catalogues are notable for their inconsistent and disorganized recognition of the functional characteristics of these tools. This results in tools with working parts in the form of a spatula, probe, spoon, and often a phlebotome being grouped together as tools of the same type. Even re-examinations,²⁵ including analyses of the metal composition and production processes of selected spatulas,²⁶ have not led to a more precise determination of the purpose of specific specimens. Milne's synthesis of written sources is highly valuable. However, in the case of spatulas and the tools incorporating a spatula, some of his conclusions may be over-generalized, particularly regarding specific combinations of working parts. Tools that combine a spatula at one end and an olivary applicator at the other end are generally referred to as *spathomele* in written sources. This tool was used for the preparation and application of pharmaceutical products.²⁷ Milne²⁸ interpreted *specilla* as tools for probing wounds and holes, describing them as mostly made of bronze, with some coated in gold or silver, or made directly from gold or silver. He based these conclusions on observations of archaeological finds that he interpreted as *specilla*. However, written sources indicate that probes made of lead, tin, copper, wood, boar bristle, or garlic stems were also used to search body cavities, normal and abnormal holes, fistulas, and deeper wounds.²⁹

Central Europe

K. Gostenčnik³⁰ concludes that the "Hellenistic" type of probes with a concave sunken spatula and some with small 'wings' (e.g., from Magdalensberg) are relatively common in the environment of the Late Iron Age oppida.³¹ A very flat shank can be observed on artefacts from Late Iron Age settlements, such as those from Jüchsen, Thuringia, Germany,³²

²³ Patricia A. BAKER, *Medicine*, in: Martin Millett – Louise Revell – Alison Moore (eds.), *The Oxford Handbook of Roman Britain*, Oxford 2016, pp. 555–572; Patricia A. BAKER, *Tastes and Digestion: archaeology and medicine in Roman Italy*, in: K. Rudolph (ed.), *Taste and the Ancient Senses*, Abingdon 2017.

²⁴ Patricia A. BAKER, *Roman Military Medical Care in Britain*, Durham and Newcastle Archaeological Reports for 1997, pp. 46–50.

²⁵ Ralph JACKSON, *Lo Strumentario chirurgico della domus rimanese*, in: S. De Carolis (ed.), *Ars Medica. I ferri del mestiere. La domus 'del chirurgo' di Rimini e la chirurgia nell' antica Roma*, Rimini 2009, p. 74; Antje KRUG, *Römische Skalpelle, Herstellungstechnische Anmerkungen*, *Medizinhistorisches Journal* 28/1, 1993, pp. 93–100.

²⁶ Katherine E. JAKIELSKI – Michael R. NOTIS, *The metallurgy of Roman medical instruments*, *Materials characterization* 45/4–5, 2000, p. 387.

²⁷ J. S. MILNE, *Surgical instruments*, p. 59.

²⁸ J. S. MILNE, *Surgical instruments*, p. 54.

²⁹ J. S. MILNE, *Surgical instruments*, p. 56.

³⁰ K. GOSTENČNIK, *Medizinische Instrumente aus Lauriacum*, p. 95.

³¹ K. GOSTENČNIK, *Medizinische Instrumente vom Magdalensberg*, p. 168, Abb. 3:4.

³² Thomas GRASSELT, *Die Siedlungsfunde der vorrömischen Eisenzeit von der Widderstatt bei Jüchsen in Südhüringen*, *Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte* 31, 1994; Ernst KÜNZL, *Medizin der*

and Basel-Gasfabrik in Switzerland.³³ Artefacts found at Oberleiserberg, Austria,³⁴ and Stradonice, Czech Republic,³⁵ also correspond to this description. The spatula with a smooth, rounded shaft differs from this form. Probes with a less decorated spatula-shaft transition, and also longer, are known, for example, from a set of tools found in the area of present-day Kapıdaghi in Turkey, dating from the 1st to the early 2nd century AD.³⁶ Spatulas at Celtic oppida might have been imported.³⁷ The finds from Oberleiserberg and Stradonice are analogous to those from antiquity, with a slight difference in shape observed in the artefact from Stradonice.³⁸ Tools with a spatula-shaped working part from the Czech Republic are dated from LT C2 to LT D2.

Morphology and Use According to Written Sources

A spatula is the working part of a single-sided or double-sided tool characterized by its flatness. This flatness is the primary determinant for identifying the tool. Examining known finds from Central Europe, we observe specimens with a flat, elongated, or arched shape. These spatulas may vary in thickness, being thin or thick, concave, or featuring a central rib. They can also differ in dimensions, with transitions to the tool's central part being gradual, smooth, decorated, or circular in cross-section. The most common forms of spatulas and their typical combinations in tools with two working ends in the environment of central European oppida are illustrated in Fig. 1.

In the case of a double-sided tool, the opposite working part may be another spatula, a scalpel, or an olive-shaped applicator. Archaeological publications often name the entire tool after one of its working sides. Common combinations include spatula and spatula, spatula and piercer or phlebotome, spatula and scalpel, spathomele (a combination of spatula and probe in olivary or round shape associated with medicament preparation in written sources), spatula and tongue depressor. A specillum is a probe or small mirror.³⁹ The primary function of a probe is to explore a cavity tactilely without disturbing its base or surroundings. A highly polished instrument may also enable viewing of the cavity if a light source is available.

Bluntness of the Tool

A notable feature of the tool is the bluntness of all sides of the spatula. While macroscopic examination shows apparent sharpening along one edge of many spatulas, microscopic

Kelten. Ein archäologischer Forschungsbericht, in: R. Bedon – P. M. Martin (eds.), *Mélanges Raymond Chevalier 2: Histoire & Archéologie*, Caesarodunum XXIX, Tours 1995, Fig. 8.

³³ E. KÜNZL, *Medizin der Kelten. Ein archäologischer Forschungsbericht*, Fig. 7.

³⁴ A. KERN, *Spätlatènezeitliche Funde vom Oberleiserberg*, MG Ernstbrunn, N O, in: E. Jerem et al. (eds.), *Die Kelten in den Alpen und an der Donau*, Akten des Internationalen Symposions St. Polten 1992, Budapest – Wien 1996, Abb. 8.

³⁵ J. L. PÍČ, *Starožitnosti země České*, II/2, *Hradiště u Stradonic*, Tab. XXIV: 10.

³⁶ L. J. BLIQUEZ, *The tools of Asclepius*, p. 433.

³⁷ K. GOSTENČNIK, *Medizinische Instrumente vom Magdalensberg*, p. 168.

³⁸ J. L. PÍČ, *Starožitnosti země České*, II/2, Tab. XXIV: 9–11.

³⁹ Jan KÁBRT – Jan KÁBRT jr., *Lexicon medicum*, Praha 2015, p. 689.

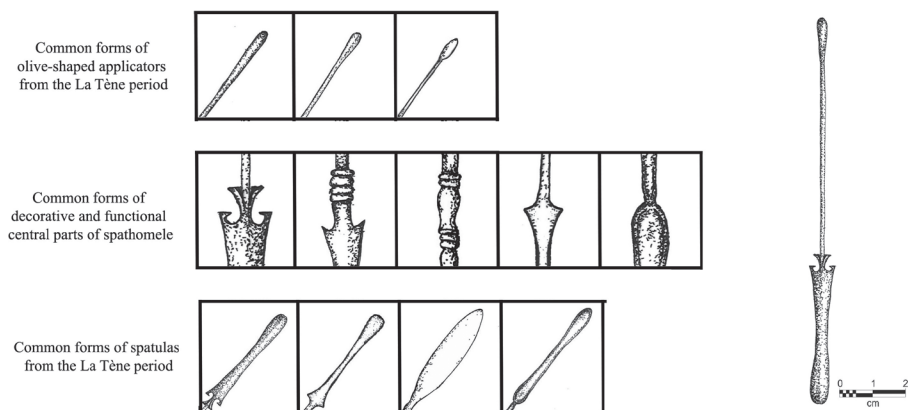

Fig. 1: The most common forms of olivary applicators, spatulas, and decorative and functional central parts of the spathomele. On the right is a drawing based on a spatula in the National Museum in Prague, inv. Nr. 81460

analysis reveals this to be irregular and one-sided wear, consistent with repeated contact with a flat abrasive surface at an angle. According to written sources, this sharpening would not be the result of processes associated with the preparation of medicaments.⁴⁰ Pharmaceutical use involves stirring medicaments with the olive-shaped end and spreading them on the affected area of body or on lint with the spatula end.⁴¹

The spatula is not equipped with a blade; however, some instruments may have a smoothed edge that approaches sharpness through use. This edge is not intentionally manufactured. Researchers sometimes refer to a sharp pointed tool with a relatively flat surface and often even a diamond-shaped cross-section, frequently combined with a scalpel on a double-sided tool, as a spatula. Morphologically, this tool is a phlebotome, intended for puncturing wounds, such as during bloodletting.

The Other End of the Tool

Olive-shaped applicators, as one-sided tools, are abundant among archaeological finds in Europe. The Turin Papyrus (ca. 1200 BC) often comes to mind, depicting a woman supposedly applying rouge with an olive-shaped applicator in the centre of the depiction. This shape is still used today to apply kohl or kajal to the eyes and surrounding areas. Pliny the Elder described a similar use, noting that although galena (a form of lead) is poisonous, when ground and applied as a liquid to the eyes, it protects against the sun during long periods of outdoor work. He also stated: “*It is, however, like scum of silver, a deadly poison*”.⁴²

⁴⁰ J. S. MILNE, *Surgical instruments*, p. 59.

⁴¹ GALEN of Pergamum, *Claudii Galeni opera omnia*, ed. Carolus Gottlob Kühn, Lipsiae: C. Knobloch (22 vols.), 1821–1833, xiii and 466 pp.

⁴² PLINY the Elder, *The Natural History*, translated by John Bostock and Henry Thomas Riley, London, 1855, LCL 394, 254–255.

The distinction between ear scoops and the various types of tools used in the preparation of medicaments and other activities is rather clear. Spatulas are flat and remain so even when bent along the midrib. Spoons, on the other hand, are bowl-shaped and are purposefully made (for example, cold forged after being cast in a mould) to have a spherical shape that retains liquid. A curette is a sharp spoon.⁴³ The overlap between spoons and spatulas lies in their use for applying medicaments. Spoons are used to apply liquid substances to the eye, for example, and the underside's bulging can be used to apply viscous substances.⁴⁴ We also find references to the *specillum vulnerarium*, described as a scoop-shaped tool adapted for removing stones and missiles from wounds.⁴⁵

Use of Spatula, Spathomele and Probe

In primary sources, authors describe various uses of tools where at least one working part is a spatula. It is necessary to note that the written sources do not describe the La Tène period or the situation in Central Europe at that time. This makes it challenging to directly correlate the archaeological findings from this region and era with the documented uses and descriptions of similar tools from other periods and places.

Milne⁴⁶ points out that the spathomele is not a surgical tool, associating it with the production of pharmacs and pigments. Aetius⁴⁷ writes that medicaments were rubbed by the spathomele. Marcellus⁴⁸ frequently refers to its use for stirring liquids in a vessel. Soranus⁴⁹ notes that the spatula-shaped end of the spathomele was used as a cautery, for example, to close the cut end of the umbilical cord. He calls the exemplars of the spathomele, where the spatula has a central rib, a slight bend, and a structured central part the cyathiscoemele (not quoting ancient authors in this) and associates them, for example, with the preparation of colours.⁵⁰

Aetius⁵¹ suggests examining the vaginal space with a probe followed by blunt dissection using the spatula part of the spathomele in cases of occluded vagina. Leonidas⁵² used the spathomele as a tongue depressor. In their descriptions, the authors do not often refer to the middle part of the spathomele. However, the spathomele found in Central European oppida is typically a small instrument up to 17 cm long, with one end featuring a small spatula and the other an olive-shaped tip. The spatula end is often topped with a moulded ornament, usually with hook-like prominences. The sharp part is usually about two-thirds of the actual length from the end of the spatula, and occlusion of the vagina can occur at various depths, from 1 cm to about 8 cm. Thus, some of the procedures described directly point to the need to use the spathomele without the central part modification.

⁴³ J. KÁBRT – J. KÁBRT jr., *Lexicon medicum*, p. 253.

⁴⁴ J. S. MILNE, *Surgical instruments*, p. 66.

⁴⁵ PAULUS AEGINETA, *Chirurgie de Paul d'Égine*, translated by René Briau, Paris, 1855, VI. LXXXVIII.

⁴⁶ J. S. MILNE, *Surgical instruments*, p. 59.

⁴⁷ AETIUS of Amida, *Tetrabiblos*, translated by Janus Cornarius, Basel, 1533–1542, II. iv. 16.

⁴⁸ MARCELLUS EMPIRICUS, *De Medicamentis liber*, translated by Georgius Helmreich, Leipzig: Teubner, 1889, vii. 19.

⁴⁹ SORANUS of Ephesus, *Gynaecia ex Muscionis ex Graecis Sorani*, translated by Valentin Rose, Leipzig 1882, p. xxvii.

⁵⁰ J. S. MILNE, *Surgical instruments*, p. 62.

⁵¹ AETIUS of Amida, *Tetrabiblos*, IV. iv. 96.

⁵² AETIUS of Amida, *Tetrabiblos*, VI.

The olive-shaped end of the spathomele is generally larger than that of the probe and is not suitable for wound inspection. Galen⁵³ sought a suitable instrument for probing the torcular Herophili (the internal occipital protuberance of the occipital bone) to remove thrombi in head traumas. Though he did not rule the spathomele out, he found very small probes or tiny spoons more appropriate thanks to their size.

Manufacturing

There are no specific descriptions of the production processes for instruments used in treatment procedures. Thus, the identification of production methods relies on general knowledge of metalworking techniques and the traces left on the instruments.

For copper alloy objects, the metal was first heated and melted in clay crucibles placed in small clay furnaces, which are rarely preserved intact, and then poured into moulds. These moulds, rarely found intact, were made of either stone⁵⁴ or fired clay.⁵⁵ The use of single-use moulds (e.g., lost-wax moulds) or moulds that leave no observable traces cannot be ruled out. This work was typically done in workshops identified by finds of furnace fragments, miscast or unfinished artefacts, unused ingots, and broken copper alloy items for recasting. These workshops also often contain whole or fragmentary crucibles, sometimes with pieces of molten metal still present.⁵⁶ Examples of such workshops have been found at oppida such as Závist,⁵⁷ Hrazany,⁵⁸ Stradonice⁵⁹ and Třisov.⁶⁰

Considering the suggestion by J. Kysela⁶¹ that these artefacts might be imports, as evidenced by morphologically similar specimens in Roman finds assemblages, efforts are made to determine the elemental composition of the metal mixture used for the imported tools. K. E. Jakielski and M. R. Notis⁶² found that Roman spatulas from the 1st–4th

⁵³ GALEN of Pergamum, *Claudii Galeni opera omnia*, ed. Carolus Gottlob Kühn, Lipsiae: C. Knobloch (22 vols.), 1821–1833, ii. 712.

⁵⁴ J. L. PÍČ, *Starožitnosti země České*, II/2, p. 97, tab. LVIII: 26–27, 29–33; Petr DRDA – Alena RYBOVÁ, *Keltská oppida v centru Boiohaema*, Památky archeologické 88, 1997, Fig. 27.

⁵⁵ Alžběta DANIELISOVÁ – Jan KYSELA – Martin MIHALJEVIČ – Jiří MILITKÝ, *Metal working at the oppidum of Třisov, South Bohemia – a review*, in: Jan Kysela – Alžběta Danielisová – Jiří Militký (eds.), *Stories that Made the Iron Age. Studies in Iron Age Archaeology dedicated to Natalie Venclová*, Praha 2017, p. 86, Fig. 5; Libuše JANSOVÁ, *Hrazany. Das keltische Oppidum in Böhmen*, II, *Die Gehöfte in der mittleren Senkung*, Praha 1988, p. 305, Taf. 199: 17.

⁵⁶ Petr DRDA – Alena RYBOVÁ, *Prostorové rozložení specializovaného řemesla v zástavbě keltského oppida*, *Archeologické rozhledy* 47, 1995, pp. 608–610.

⁵⁷ P. DRDA – A. RYBOVÁ, *Prostorové rozložení specializovaného řemesla*, p. 596, Fig. 1–2.

⁵⁸ P. DRDA – A. RYBOVÁ, *Prostorové rozložení specializovaného řemesla*, pp. 605–607, Fig. 9.

⁵⁹ P. DRDA – A. RYBOVÁ, *Prostorové rozložení specializovaného řemesla*, pp. 602–605; Alena RYBOVÁ – Petr DRDA, *Hradiště by Stradonice. Rebirth of a Celtic Oppidum*, Praha 1994, p. 120; J. L. PÍČ, *Starožitnosti země České*, II/2, p. 5, 8, 96.

⁶⁰ A. DANIELISOVÁ – J. KYSELA – M. MIHALJEVIČ – J. MILITKÝ, *Metal working at the oppidum of Třisov*, pp. 83–87; Jan KYSELA, *L'oppidum de Třisov (CZ). L'atelier de bronzier (?) fouillé en 1981–1982 et l'artisanat sur les acropoles des oppida en Europe centrale*, in: S. Marion – S. Deffressigne – J. Kaurin – G. Bataille (eds.), *Production et proto-industrialisation aux âges du Fer. Perspectives sociales et environnementales. Actes du 39e colloque international de l'AFEAF Nancy, 14–17 mai 2015. Collection Mémoires 47*, Bordeaux 2017, pp. 467–474.

⁶¹ Jan KYSELA, *Things and Thoughts. Central Europe and the Mediterranean in the 4th–1st centuries BC*, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2021, pp. 175–176.

⁶² K. E. JAKIELSKI – M. R. NOTIS, *The metallurgy of Roman medical instruments*, pp. 379–389.

centuries AD had an elemental composition consistent with La Tène bronze tools, typically an alloy of copper and tin in a 9:1 ratio with other elements. Specifically, they found 91.10% Cu, 8.33% Sn, and 0.31% Fe in a spatula, while an ear scoop contained 69.00% Cu, 0.38% Sn, 0.04% Pb, and 28.97% Zn. Valério et al.⁶³ reported elemental compositions of 90.3% Cu and 9.6% Sn in tweezers, and 89.2% Cu, 10.3% Sn, and 0.18% Pb in a needle. B. Molloy and M. Mödlinger⁶⁴ described yellow copper (“Type III”) with a 5-12% Sn content. At 10% Sn, the polished alloy is distinctly golden, with good casting qualities, rapid hardness increase, manageable brittleness, and predictable behaviour.

However, small bronze artefacts from the La Tène period exhibit significant compositional variability. Research on similar artefacts in published sources reveals the following content ranges: 52.30-95.1% Cu, 3.52-34.40% Sn, 0.00-36.40% Pb, and 0.00-28.97% Zn (based on multiple analyses.⁶⁵ This disparity in composition is likely caused by the recycling and recasting of older copper alloy artefacts, as is known from oppida such as Manching⁶⁶ and Trisov.⁶⁷

Traceology Analysis

Empirical knowledge, written and iconographic sources, and traditional production techniques preserved through time provide crucial insights into the likely manufacturing processes of artefacts.⁶⁸ Equally significant is the systematic study of use-wear traces, which

⁶³ Pedro VALÉRIO – Rui J. C. SILVA – António M. MONGE SOARES – Maria F. ARAÚJO – Francisco M. BRAZ FERNANDES – António C. SILVA – Luis BERROCAL-RANGEL, *Technological continuity in Early Iron Age bronze metallurgy at the South-Western Iberian Peninsula – a sight from Castro dos Ratinhos*, *Journal of Archaeological Science* 37/8, 2010, pp. 1811–1819.

⁶⁴ Barry MOLLOY – Marianne MÖDLINGER, *The organisation and practice of metal smithing in Later Bronze Age Europe*, *Journal of World Prehistory* 33/2, 2020, pp. 169–232.

⁶⁵ Alžběta DANIELISOVÁ – Ladislav STRNAD – Martin MIHALJEVIČ, *Circulation patterns of copper-based alloys in the Late Iron Age oppidum of Trisov in Central Europe*, *Metalla* 24, 2018, pp. 5–18; Lina PACIFICO – Wayne POWELL – H. Arthur BANKOFF – Vojislav FILIPOVIĆ – Aleksandar BULATOVIĆ, *Iron Age and Roman metallurgical activities at the Spasovine placer tin deposit, West Serbia*, *Journal of Archaeological Science: Reports* 45, 2022, p. 103619; Daniel PENZ, *Die chemische Analyse der Produktionsreste von Altenburg*, *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 32/1, 2012, pp. 805–838; Roland SCHWAB, *Kupferlegierungen und Kupferverarbeitung im Oppidum auf dem Martberg*, *Berichte zur Archäologie an Mittelrhein und Mosel* 17, 2011, pp. 267–285; R. SCHWAB, *Resources and Recycling. Copper Alloys and Nonferrous Metalworking in the Oppidum of Manching (Germany)*, in: Ernst Pernicka – Roland Schwab (eds.), *Under the Volcano. Proceedings of the International Symposium on the Metallurgy of the European Iron Age (SMEIA)* held in Mannheim, Germany, 20–22 April 2010. *Forschungen zur Archäometrie und Altertumswissenschaft*, Bd 5, Rahden 2014, pp. 175–188; P. VALÉRIO – R. J. C. SILVA – A. M. MONGE SOARES – M. F. ARAÚJO – F. M. BRAZ FERNANDES – A. C. SILVA – L. BERROCAL-RANGEL, *Technological continuity in Early Iron Age bronze metallurgy*, pp. 1811–1819; Omid OUDBASHI – Ata HASANPOUR – Parviz DAVAMI, *Investigation on corrosion stratigraphy and morphology in some Iron Age bronze alloys vessels by OM, XRD and SEM-EDS methods*, *Applied Physics A* 122, 2016, pp. 1–11; K. E. JAKIELSKI – M. R. NOTIS, *The metallurgy of Roman medical instruments*, pp. 379–389; Elin FIGUEIREDO – Maria Fátima D. ARAÚJO – Rui J. C. SILVA – Raquel VILAÇA, *Characterisation of a Proto-historic bronze collection by micro-EDXRF*, *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B: Beam Interactions with Materials and Atoms* 296, 2013, pp. 26–31.

⁶⁶ Matthias LEICHT – Susanne SIEVERS, *Recycling im Oppidum von Manching?*, *Das archäologische Jahr in Bayern* 1998, pp. 60–62; R. SCHWAB, *Resources and Recycling*, pp. 175–188.

⁶⁷ A. DANIELISOVÁ – J. KYSELÁ – M. MIHALJEVIČ – J. MILITKÝ, *Metal working at the oppidum of Trisov*, pp. 92–93.

⁶⁸ Pamela H. Smith, *The Material Culture of Empirical Knowledge*, *West 86th: A Journal of Decorative Arts, Design History, and Material Culture*, 25/1, 2018, pp. 1–17.

allows for a deeper understanding of the functional aspects of these tools.⁶⁹ The analysis of surface modifications, micro-abrasions, and wear patterns contributes to identifying the specific activities for which these artefacts were employed.⁷⁰

For small, precise bronze tools from the La Tène period, particularly those featuring at least one spatula-shaped working end, a range of potential uses can be proposed, including diagnostic or therapeutic procedures, personal grooming, the application of protective eye salves, and makeup application. However, distinguishing between these functions requires a comparative approach. Experimental archaeology offers a controlled framework for replicating wear traces, facilitating direct comparisons between archaeological specimens and experimentally used replicas.⁷¹

A more refined traceological approach, incorporating microscopic analysis, could further enhance the accuracy of functional interpretations.⁷² Tools used for treatment procedures can be differentiated from those used for personal grooming by comparing use-wear traces on artefacts with those produced on experimental tools through specific activities and contact with certain materials and substances. The authenticity of artefacts can be assessed by examining consistencies and deviations from normal production processes, degradation stages, and subsequent modifications.

Limitations

The observation and interpretation of traces on artefact surfaces depend heavily on the amount of baseline data. Traceology analysis of metal tools is still evolving and lacks a comprehensive database of traces, particularly for tools intended for treatment purposes. The physical characteristics of individual instruments, such as material, degree of corrosion, conservation methods, and handling, play significant roles in research. The availability and quality of hardware and software, research conditions, and factors related to the researchers' knowledge and experience, vision, attention, and working protocols also affect research outcomes.

Many changes and traces on archaeological artefacts result from post-depositional processes, detailed by Marreiros et al.⁷³ These processes can cause changes to the tool edge and/or surface, including edge damage, surface breaks, polishing, and striation. A coloured or shiny patina may develop from minerals in the surrounding soil, known as 'miscellaneous lustre', which produces a luminescent and shiny effect over the entire tool surface. Restoration interventions and artefact deposition often remove beneficial traces and create

⁶⁹ João MARREIROS – Ivan CALANDRA – Walter GNEISINGER – Eduardo PAIXÃO – Antonella PEDERGNANA – Lisa SCHUNK, *Rethinking use-wear analysis and experimentation as applied to the study of past hominin tool use*, *Journal of Paleolithic Archaeology*, 3, 2020, pp. 475–502.

⁷⁰ W. James STEMP – Adam S. WATSON – Adrian A. EVANS, *Surface analysis of stone and bone tools*, *Surface Topography: Metrology and Properties*, 2015, 4.1: 013001.

⁷¹ Valerio GENTILE, *Reconstruct the unknown, replicate the uncontrollable. Current issues in the experimental archaeology of combat*, *Journal of Archaeological Science: Reports*, 2022, 46: 103709.

⁷² Juan Luis FERNÁNDEZ-MARCHENA – Andreu OLLÉ, *Microscopic analysis of technical and functional traces as a method for the use-wear analysis of rock crystal tools*, *Quaternary International*, 2016, 424: 171–190.

⁷³ João Manuel MARREIROS – Juan F. Gibaja BAO – Nuno Ferreira Bicho (eds.), *Use-wear and residue analysis in archaeology*, Springer 2015, 17–18.

new ones that can be mistaken for manufacturing alterations, most notably striation that simulates subsequent surface modifications.

Equipment and Techniques

We observe manufacturing traces, subsequent modification traces, and use-wear traces on selected artefacts using Dino Lite Edge microscopes with low and high magnification (20-220x, AM7515MZT, and 700-900x, AM7515MT8A). The equipment, funded by the researchers' own resources, was chosen for its portability and long-term usability in field and institutional settings, both domestically and abroad.

Comparative Databases

Interpreting artefacts based on microscope data requires a database of images with known traces. Conducting experiments to produce artefacts of the same type using suspected manufacturing methods creates these traces for comparison. Experiments are valid and beneficial for uncovering details about La Tène production processes. Implementing production in different variations, as seen in Nenakhov⁷⁴, according to assumptions based on previous research, enhances our understanding.

Although a comprehensive database of manufacturing traces, subsequent modification traces, and use-wear traces for artefacts used for treatment and diagnostic purposes is lacking, several studies present traces on artefacts of similar composition and origin but different uses. These studies aid in interpreting general traces, understanding material behaviour, and defining nomenclature. This study uses the nomenclature of C. G. Sáez and I. M. Lerma⁷⁵, preserving the original category breakdown while refining trace type divisions. We build trace databases throughout this study, separately monitoring traces on authentic artefacts and experimental tools. For authentic artefacts (clues for identifying forgeries are collected separately and are not relevant to this paper), we observe manufacturing traces, subsequent modification traces (Tab. 1), use-wear traces (Tab. 2), and post-depositional traces created after artefacts were removed from the ground (Tab. 3). For experimental tools, we track production traces, subsequent modification traces, and use-wear traces.

⁷⁴ Dmitriy A. NENAKHOV, *The Casting Molds for Celts of Type IV (Early Iron Age) According to M. P. Gryaznov's Classification: The Manufacturing Technology*, Vestnik NSU. Series: History and Philology 20/7, 2021, pp. 97–108.

⁷⁵ Carmen Gutiérrez SÁEZ – Ignacio Martín LERMA, *Traceology on metal. Use-wear marks on copper-based tools and weapons*, in: João Manuel Marreiros – Juan F. Gibaja Bao – Nuno Ferreira Bicho (eds.), *Use-wear and residue analysis in archaeology*, Springer 2015, pp. 171–188.

Tab. 1: Manufacturing traces on the spatula and spathomele. Based on and altered of C. G. Sáez and I. M. Lerma (2015)

Manufacturing and consequent modification	Description	Type of mark	Formation and origin
Plastic deformations	Depressions – widespread	Imprints	Widespread blow marks, displacing of material, hammer imprints made while shaping
			Hammer marks while finishing artefact, no displacing of material, imprints made while shaping
	Depressions – linear	Incisions	For forging, fitting, material cutting, grooving
		Striations	Sharpening with striate
		Fissure – singular	While casting, with connection to rapid cooling process
		Band of fissures	When cutting, bending
	Deep local hollowing	Misrun defect	Unfilled portion or space in the mould, presence of gas bubbles in process of casting
	Rounding	Dulling	For example, at the free end of the olivary applicator, a file, a hammer
	Edge deformation	Breakage	Cutting off sprues formed during casting
		Notch	Volute formed by chisel and hammer strikes
		Flattening	Hammering like traces along the edges
		Asymmetry	Casting cavities, hammering of spatula
	Profile deformation	Central folding	Hammering on the edge of the anvil
		Lateral folding	Hammering on the edge of the anvil or with the help of chisel
		Torsion	Clamp and pliers when creating a torsion on the neck of the tool
		Morphological asymmetry	Mismatch defect
		Ridge	Residual material at the junction of the mould parts
Physical and/or chemical changes	Alteration	Corrosion	Oxides produced by secondary heating
		Filing	Filing of surface
		Polishing	Area without polishing, polished with striate, polish with tenorite
			By leather with abrasives, stones, etc.
		Grinding	Grinding of surface and decoration
		Lustre bands	Fine sharpening fissures, polished
		Porosity	Mismatch defect and porosity
			Interdendritic shrinkage porosity
		Gas bubbles	Evidence of cast defects entrapped gas bubbles + cast defect after abrasive brushing
Added elements	Adhering materials	Wood, different metal parts, resin	Stamps, inscription etc.
			Originating from handle or working part on the other end of the tool, tip of the wooden part

Tab. 2: Use-wear traces on the spatula and spathomele. Based on and altered of C. G. Sáez and I. M. Lerma (2015)

Use-wear traces	Description	Type of mark	Spatula and spathomele
Plastic deformation	Massive depression	Blow mark	Indentation, material loss
			Indentation with a displaced material
	Linear depression	Blow marks	Blowmark without displaced material
			Blowmark with displaced material
		Incision	Contact with other tools
		Striation	Superficial grooves, by contact with vessels and slabs from abrasive material
		Fissure	Deeper grooves, bending the tool
		Band of fissures	Bending the tool
	Rounding	Dulling	Contact with vessel or slab
	Edge deformation	Breakage	Thinning of the free end of the spatula by prolonged friction against the slab
			Edge damage
			Fractured holes
			Fractured tip
		Notch	Blow marks
		Flattening	Flattening by using with vessel or slab from abrasive material
			Flattening and reducing
		Torsion	Torsion and flattening
		Thickening	Buckling of the material on contact with the plate
		Edge asymmetry	Using always by one hand (right for example)
		Microfolding	The folding of the edges by using on the hard slab
	Profile deformation	Curving	Customization by user
		Folding	
		Bending	
		Torsion	
		Morphological asymmetry	Contact with hard surfaces
Physical and/or chemical changes	Deformation	Hafting	The hafting process is associated with different types of wear traces: polish, striations, edge rounding, and micro striations.
		Corrosion	Acidity of mixtures applied by the tool
		Polishing	Contact with mixture from rather soft material
Added elements	Adhering material	Residues	Textile, leather, galena mixture residues, pigment mixture residues

Tab. 3: Post-depositional traces on the spatula and spathomele. Based on and altered of C. G. Sáez and I. M. Lerma (2015)

Post-depositional	Description	Type of mark	Spatula and spathomele
Plastic deformations	Depressions	Linear, widespread	During the excavation
	Depressions - linear	Striations	After cleaning by fibreglass
	Rounding	Dulling	Rounding and lustre band
		Dulling	Rounded teeth after cleaning
	Edge deformation	Breakage	Recent damages while storing
		Notch	Recent damages while storing
		Shaving of edge	Non-expert experimentation with an object
	Profile deformation	Folding	Flanges of handling
		Lateral folding	During the excavation
		Torsion	During the excavation
Physical and/or chemical changes	Chemical	Corrosion	Recent damages while storing
	Physical	Polishing	After cleaning
		Drilling	Metallography was performed
		Differential alterations	Marking and labelling artefacts
Added elements	Adhering materials	Textile hair	Pieces of textile gloves

Experiment

The experimental replication was conducted between April and May 2023 (Pl. 1:8) with the objective of production of a spathomele – a tool characterized by one spatula-shaped working end and the other shaped as an olive-shaped applicator – using traditional metal-working techniques. These instruments are relatively common in various archaeological contexts across Central Europe, yet they are frequently recovered without precise contextual data, complicating their functional interpretation.

The experimental process was designed to replicate the tool's hypothesized historical manufacturing techniques as closely as possible. The experiment consisted of several controlled stages: (1) crafting a wooden prototype to serve as a casting model, (2) constructing a moulding box, (3) preparing the mould using fine-grained oil-bonded foundry sand to achieve precise detailing, (4) melting and alloying metals to approximate the composition of period-specific materials, (5) casting the tool, (6) shaping and refining its morphology, (7) adding decorative elements where applicable, and (8) conducting surface finishing to replicate wear patterns observed in archaeological specimens.

This experimental approach was intended not only to reconstruct the manufacturing process but also to provide insight into potential use-related modifications, material constraints, and functional characteristics of the spathomele, thereby contributing to a more comprehensive interpretation of these artefacts within their broader archaeological and technological context.

Pl. 1: Experiment: small two-part wooden mould frame (1), wooden models (2), first (3), second (4) and fourth (5) casting attempt, sample of one of the crucibles (6), perfect product after surface modifications (7), images from the process of the experiment (8)

Original Artefacts

Forms of the original artefacts found at the Stradonice oppidum in the Beroun district were used as templates for the wooden models of the tools and the finished specimens. These artefacts are stored in the National Museum's depository under inventory numbers 81 459, 81 460, and 81 461. First, a model was made from ash hardwood using small carving tools, chosen for their reusability and properties suitable for this purpose.

Present-day carving tools corresponding in size and shape to those from the La Tène period were used, including a knife and a fine file, chisels were also utilized. No special carving tools were made according to traditional La Tène techniques, because we are not yet able to safely distinguish between the traces of a modern file, knife or chisel and those of period tools if the dimensions and file grooves are the same. The creation of a database of file and chisel marks will hopefully lead to such distinctions in the future.

Due to findings on real artefacts, the lost-wax mould casting method was not used in the experiment. Although the lost-wax mould is mentioned in the literature as a likely method for producing small precision products (e.g., Bliquez⁷⁶), artefacts examined showed traces of casting into a two-part mould, with imprints of round casting sand grains and occasional embedded grains on the surface. Practically, the sand mould is also more economically viable, especially for this common shape frequently found at various archaeological sites.

Experimental Tool

Three models were made. The models (Pl. 1:2) used for casting were precisely carved and ground to shape, without decorative and functional small details. A small two-part

⁷⁶ L. J. BLIQUEZ, *The tools of Asclepius*, p. 18.

wooden mould frame (Pl. 1:1) was made using the usual carving tools, consisting of two hollowed-out pieces of fresh hard wood fitted with funnel, pouring, and venting channels. The frame was filled with fine sand to simulate the documented fine-grained silica sand with round grains. Two models were positioned in a lateral alignment to achieve higher level of efficiency (Pl. 1:2). Subsequent to the removal of the models, casting and venting channels were formed, and the two halves were firmly joined and secured with wooden pins. The metal mixture was melted in a wood-burning furnace made of clay. The crucible for melting the metals (Pl. 1:6) was made traditionally from heat-resistant clay with an admixture of sand and crushed older crucible as a sharpener, and hay and tallow as lightening agents. The crucible was thoroughly dried before use and embedded with a mixture of metals, as presented in Tab. 4. Zinc and part of the copper content were added in the form of brass pieces.

Tab. 4: Experiment – elemental composition of the material used

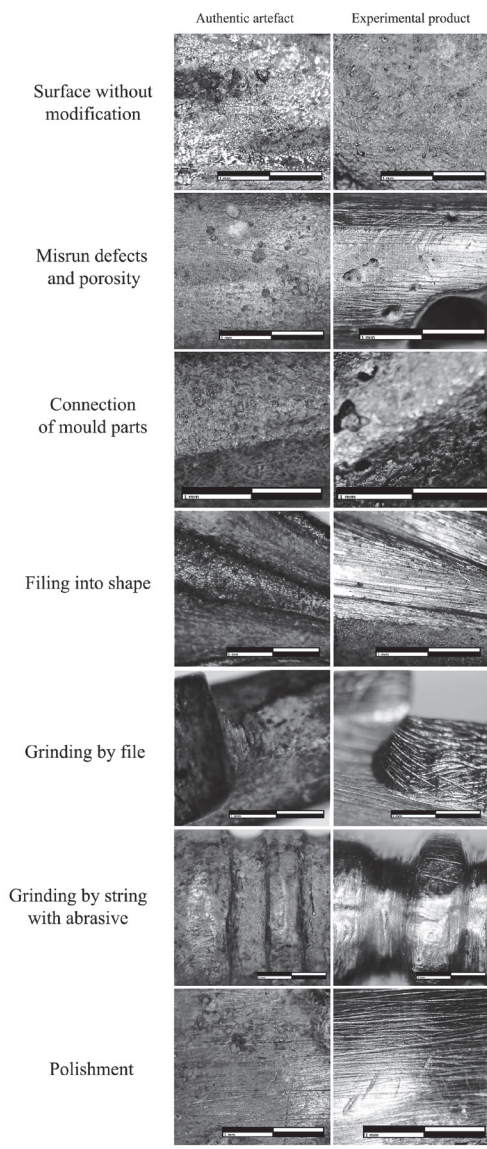
Sample	1		2		3		4	
Material	wt (g)	wt (%)	wt (g)	wt (%)	wt (g)	wt (%)	wt (g)	wt (%)
Cu	56,45	91,299	50,00	88,794	32,00	91,664	47,83	85,871
Sn	3,09	4,998	4,46	7,920	1,60	4,583	4,55	8,169
Pb	1,79	2,895	1,85	3,285	0,81	2,320	2,73	4,901
Zn	0,5	0,809	0,00	0,000	0,50	1,432	0,59	1,059
Results	One perfect tool (Fig. 2:3)		Parts of the tools (Fig. 2:4)		The material burned		Part of one tool (Fig. 2:5)	

The desired temperature was achieved using bellows. The optimum alloy consistency was ascertained through observation of the surface, and the mixture was subsequently poured into the mould. Four casting trials were conducted, yielding only one perfect product. After removing each casting from the mould, the two tools were disassembled, and sprues were removed using a chisel and hammer. Subsequent to this, the tool in this rough form was ground. Decorative and functional elements in the central part of the tool were shaped with a file, and decorative rings were created using string dipped in a mixture of abrasive sand and oil. The entire object (Pl. 1:7) was then polished using leather with abrasive material and oil. As an abrasive material a modern carborundum was used for its ability to emulate the properties of Naxos stone. Failed attempts (incomplete or damaged products) were repurposed to emulate other methods of surface treatment or to create decorative and functional elements. This approach served to augment the existing database of traceological findings on experimental products.

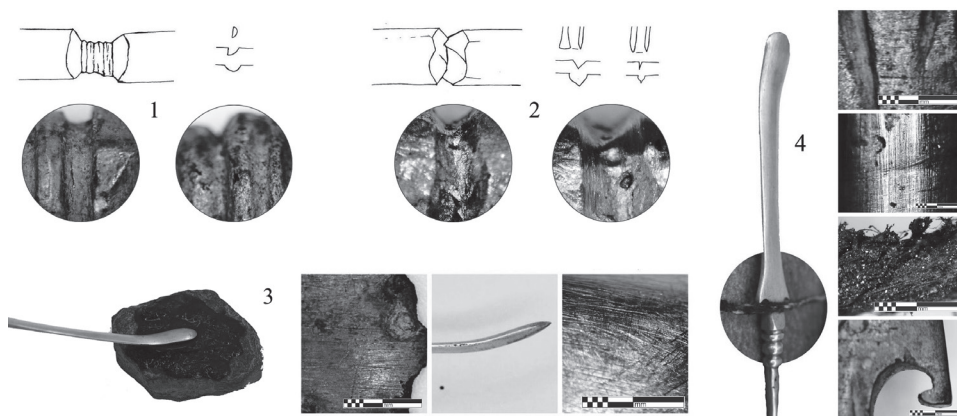
Traceology Analysis and Comparison with Experimental Data

The examined artefacts exhibited manufacturing traces, traces of subsequent modifications (Pl. 2; Pl. 3:1, 2), use-wear traces (Pl. 3: 3, 4), and traces of post-depositional processes. Notably, the traces of the joints of the casting mould parts were critical for determining the production processes. These ridges located around the entire circumference

of the artefacts were particularly visible where minimal subsequent modification through grinding and filing was present. This observation strongly supported the use of a sand-casting mould, as such joints would not be present when using a lost-wax mould. Other surface features included mould marks, residues of parting lines, and areas with imperfect mould fits, as well as grooves formed during casting and later filed and polished (creating lustre bands). Porosity and ‘misrun defects’ due to air bubbles were also noted. A misrun defect occurs when the liquid metal does not completely fill the mould during casting due to an obstruction, usually an air bubble, resulting in holes larger than typical porosity.

Pl. 2: Selection of significant manufacturing traces on artefacts. The research of artefacts from Stradonice, Beroun district, inv. Nr. 81460, 81461, 81462 was allowed by National Museum (NM), Prague, where the artefacts are stored. The research of artefact from Brigetio, inv. Nr. 16849 was allowed by Naturhistorisches Museum Wien (NHM) where the artefact is stored. Surface without modification: NHM, inv. Nr. 16849; misrun defects and porosity: NM, inv. Nr. 81460; connection of moulds parts: NM, inv. Nr. 81 462; filing into shape: NM, inv. Nr. 81460; grinding by file: NM, inv. Nr. 81460; grinding by string with abrasive: NM, inv. Nr. 81461; polishing: NM, inv. Nr. 81461

Pl. 3: Decorative rings made with a string dipped in an abrasive mixture (1), decorative rings made with a chisel and hammer (2), microscopic and macroscopic changes after use (3), traces of the presumed hanging of the tool on the vessel with a string (4)

Subsequent Modifications

There is substantial evidence of surface modification and subsequent surface treatment on the artefacts. Traces of rough grinding, filing, shaping, and the creation of decorative and functional features using a file and polishing are present. Various methods were employed to create the decorative and functional elements, each leaving distinct traces visible under the microscope. Although the grooves of different shapes show signs of being created by a file, the situation is more complex for the decorative rings in the central part of the tools. When these rings are created using a string dipped in a mixture of abrasives and oil, a very regular and precise groove is produced. While the grooves made with a chisel and hammer may appear regular to the naked eye, especially if subsequently smoothed, under a microscope the irregularities of the individual cuts become evident.

Bending and Folding

Although some spatulas are bent during use, folding can also occur during the manufacturing process. This involves folding the spatula longitudinally to form a central rib. It should be noted that this does not create a spoon; it remains a flat tool. At the olive-shaped end of the artefacts, the surface of the individual tools examined is usually relatively smooth, and it is often possible to observe traces of the casting mould, impressions of rounded grains of sand, and almost no surface modifications, except where the ridge formed by the mould joint has been removed by filing. Surface modifications at the flat end of the tool are often altered and covered with use-wear marks, and it is also on this surface of the tool that traces of rough treatment as part of the restoration of the artefacts are usually most evident. With regard to the evident signs of utilization observed on the spatula end, particular consideration should be directed towards the specific bends that have been formed during its operation. These bends are presumed to have been caused by the spatula's contact (friction) with a coarse surface, presumably a stone slab or ceramic plate.

Friction against a rough surface is also associated with the sharpening of the end of the spatula, usually at a certain angle and segment. The folding of the same edge on each side of the flat part of the tool and the sharpening of the opposite edge usually indicates how the spatula was used and how prolonged rubbing of the material and scooping and application led to the deformation of the original shape. The olive-shaped applicator on the tools examined is generally relatively smooth, first with no traces of rough processing after casting, and second with almost no traces of friction in the highly abrasive material.

Olive-shaped End

The olive-shaped applicator can take several shapes, and in all the artefacts examined, the olive transitions very smoothly into the neck. This design is suitable for applying mixtures to the eye and has continued in this form for applying kohl/kajal to the eye until the present day. A very small spatula with a free end abraded from a stone or ceramic slab and curved for more precise application of the mixture to the face is suited and adapted for the application of makeup.

Central Part of the Tool

The central part of the tool, with decorative and functional elements often in the form of hooks, is practical for scooping substances or pigment from the container and for storing the tool. Examination under the microscope revealed that this part, which has so far been regarded as ornamental, can also serve a number of purposes (Pl. 3:4). The hooks present on many specimens serve very well to hang the instrument on a string tied around the vessel. They also serve as a barrier to prevent the instrument from falling into a relatively deeper or wider container. However, these sharp hooks are a considerable hindrance to the intended purpose of examining the base of the wound. Even in a not very deep wound, they can cause further damage to the wound or to the surrounding tissue. Therefore, the olivary end on the richly decorated spathomele should not be considered a probe.

Use of the Tool

Examination of the artefacts in this study and comparison of the traces on the artefacts with those obtained from the experimental tools showed several changes associated with use. The working part, in the form of the spatula, is considerably ground down on most tools and is often bent only in use, at a point approximately 1 cm from its free end (Pl. 3:3). From this bend, significant grinding is often observed, leading to a sharp edge at the end of the tool.

Wider spatulas exhibit more pronounced sharpening along one edge, a pattern likely attributed to consistent hand use during work. This sharpening consistently appears on one specific side, regardless of the tool's orientation. When viewed from above, the sharpening might be on the left edge. If the tool is flipped, the sharpening remains on the left edge. This indicates that the tool was always held in the same hand, resulting in uniform sharpening on one side due to the repeated grinding motion against a stone slab. Microscopic examination reveals that only the top surface on one side displays this distinctive wear pattern.

Simple spatulas and spatulas with a central rib, which are slightly curved, usually have a more significant microfold along one edge due to scraping against a hard surface. Very fine surface smoothing was present on the surface of the olivary applicator in some specimens, while in others, the surface appears as if the applicator had hardly been affected at all by use. Traces of the impression of the casting mould are often strongly present, almost untreated further. In the case of the use of an olivary applicator, it is considered that it may have been used to apply the galena mixture to the eye. As the galena is soft (hardness about 2.6), it did not cause significant marks on the surface of the tool even in experimental use. This was not the case when the galenite was intentionally or unintentionally applied to the string for hanging the tool, and it rubbed against the surface of the tool, leaving fine grooves.

Technique Distinction

Examination of artefacts under a microscope proved highly effective in revealing traces of both manufacturing and subsequent modification. Even at magnifications ranging from 20 to 50 times, it was possible to discern the details such as how the decorative rings in the central part of the artefacts were created. Though the rings appear perfectly regular to the naked eye, under a microscope, it is possible to determine whether they were made with a string dipped in an abrasive mixture (Pl. 3:1) or with a chisel and hammer, and then polished (Pl. 3:2). The string with abrasive produces a very regular circle of levelled depth. The result of using the chisel and hammer appears regular, but under a microscope, the individual cuts become distinguishable. These cuts lead to the very sharp lowest point of the ornamental ring, which cannot be polished to this depth by any technique considered in connection with contemporary tool making and therefore remains sharp.

Summary

This paper, through detailed traceology analysis and experimental work, demonstrated the capacity to distinguish the purposes of tools – specifically those combining spatula features – based on traces of manufacture, modification, and use. It also confirmed, at least for the artefacts analysed, the use of two-piece moulds rather than lost-wax moulds, a method previously considered. We anticipate that this approach will generate extensive data for other tools presumed to be used in treatment procedures.

Characteristics of the Spathomele for Treatment Procedures:

The spathomele is characterized by a distinctive combination of functional features and decorative elements. The flat spatula end, often ground down through use, and the olive-shaped applicator are suited for precise application of mixtures. Evidence suggests that the tool was adapted for applying kohl or similar substances to the eye, indicated by the smooth surface of the olivary end and the specific wear patterns observed. Microscopic analysis reveals that this specific spathomele's form and surface modifications align with its intended use in cosmetic applications.

Use in the Manner Described in Primary Sources:

The central part of the spathomele, featuring intricate moulded ornamentation, served probably not only decorative but rather functional purposes. The hooks and decorative rings could be used for hanging the tool on the container of the applied substance. While primarily suspected to be only ornamental, these features could indeed be consistent with descriptions found in primary sources, indicating the tool's use for applying cosmetic mixtures.

Uses Detected Through Microscopy Analysis:

Microscopy analysis reveals significant use-related modifications, including grinding patterns, bending, and sharpening on specific edges. The distinct wear patterns suggest the spathomele was used for scraping or applying substances, with clear evidence of deformation and wear consistent with practical use.

Manufacturing and Modification Practices Identified:

The study identified several key manufacturing practices through microscopy. The use of two-piece moulds is evident from the joint ridges on the artefacts, contrasting with lost-wax methods. Surface modifications, such as filing and polishing, were used to refine the tool's functionality and appearance. Distinct traces of grinding and polishing reveal the steps taken to adapt the tool for specific uses, while post-depositional modifications further complicate the interpretation of these traces.

The spathomele exemplars under examination, while complex in design, are tools precisely adapted for their intended functions. These specific pieces are not suited for general treatment procedures but are tailored for creating suspensions by smoothing solid matter into a liquid with the spatula and applying mixtures to the eye with the olive-shaped applicator. Tools incorporating spatulas have a lineage extending to the present day, with significant variations across different fields and disciplines. This variability was also evident during the La Tène period. The integration of decorative and functional elements, examined through detailed traceology analysis, provides valuable insights into their historical use and production techniques.

LUCIE BUREŠOVÁ – JAROSLAV LETT – MICHAL KOTÝNEK

Morfologické charakteristiky a povrchové stopy ukazující na používání nástrojů s jedním lopatkovitým pracovním koncem v období La Tène

RESUMÉ

Průzkum artefaktů pomocí traseologické analýzy a metod experimentu v archeologii ukázal, že je možné rozlišit účel nástrojů, jejichž součástí je spatula neboli špachtle, na základě stop po výrobě, následných úpravách a používání nástroje. Bylo doloženo, že zkoumané artefakty byly vyrobeny pomocí dvoudílných forem, nikoli metodou ztraceného vosku. Metody jsou vhodné k odhalování charakteristik i dalších nástrojů používaných při léčebných procedurách v době laténské. Spathomele představuje nástroj značně komplexního designu, jehož

jednotlivé části jsou přizpůsobeny specifickým funkcím. U zkoumaných exemplářů je na základě nalezených stop možné předpokládat používání při přípravě substancí a jejich aplikaci na kůži či do očí. Stopy neodpovídají použití při léčebných výkonech a morfologie daných exemplářů, kvůli řešení střední části, kde spatula přestupuje do olivkovitého aplikátoru, přímo znemožňuje provádění některých úkonů popsanych antickými autory pro nástroje kombinující pracovní části v podobě spatuly a sondy. Traseologická analýza odhaluje výrobní praktiky a přispívá k porozumění použití konkrétních nástrojů, čímž umožňuje odstup od dřívějších teorií o multifunkčnosti nástrojů a jejich přenosu mezi účely během jejich životního cyklu.

Burešová Lucie
National Technical Museum, Prague
lucie.buresova@ntm.cz

Lett Jaroslav
National Technical Museum, Prague
jaroslav.lett@ntm.cz

Kotýnek Michal
Museum of West Bohemia in Pilsen
mkotynek@zcm.cz

ANCIENT WISDOM AND MODERN MEDICINE

NICK SUMMERTON

This paper focuses on four health-related topics derived from Greco-Roman literature or archaeology: keeping healthy, Stoicism, healing sanctuaries and identifying new medicines. Based on an analysis of the available information it is suggested that developing a better understanding of Greco-Roman healthcare and health-related activities within the Greco-Roman world has the potential to impact on modern-day healthcare, population well-being and scientific knowledge.

Keywords: Greco-Roman – Healthcare – Wellbeing – Healing – Medicine – Stoicism – Health

DOI: 10.14712/23365730.2025.20

Introduction

The last century has been characterised by phenomenal advances in the health sciences and the delivery of healthcare. A raft of new therapies, surgical techniques and diagnostic tools are now available to many patients.

But there are costs and consequences of such an increasingly narrow focus on biomedicine and a “pill for every ill”.¹ For example, although we have witnessed a remarkable increase in lifespan over the last one hundred years there is an additional requirement to ensure that individuals lead healthy lives as opposed to just long lives.² Within the UK lifestyle-related conditions arising from smoking, alcohol misuse, inactivity, obesity and poor diets are becoming a major concern. In 2010, 7.4% of the population had been diagnosed with type 2 diabetes and this is expected to rise to 10% by 2030.³

More broadly, by viewing the body more akin to a machine it is suggested that some fundamental aspects of the healer-patient relationship including humanity and empathy are being eroded.⁴ It is also important to appreciate that healing is multidimensional encompassing psychological, emotional and social elements alongside the biological.⁵

Although many of today’s doctors and health scientists seem keen to exploit the past as a source for amusing anecdotes there has been less interest in considering ancient writings or archaeological findings as tools to assist with modern-day healthcare or population well-being dilemmas. This partially arises from a view that the thinking, medicine or science of

¹ Joan BUSFIELD, ‘*A pill for every ill*’: *Explaining the expansion in medicine use*, *Social Science & Medicine* 70, 2010, pp. 934–941.

² Eileen M. CRIMMINS, *Lifespan and Healthspan: Past, Present, and Promise*, *The Gerontologist* 55, 2015, pp. 901–911.

³ Nick SUMMERTON, *Better Value Health Checks: A Practical Guide*, Abingdon 2018, p. 160.

⁴ Edmund D. PELLEGRINO, *Toward a reconstruction of medical morality*, *The American Journal of Bioethics* 6, 2006, pp. 65–71.

⁵ Wilbert M. GESLER, *Healing Places*, Rowan – Littlefield 2003, pp. 1–19.

an earlier time is inherently inferior to that of the present and the past is best portrayed as a series of events leading to a better future.⁶ The underlying assumption is that things only change by improving and this progress has brought us to where we are today.

Seeking to derive information from the past that might be able to furnish today's healers and health scientists with fresh insights is also extremely tricky. There are particular requirements to guard against imposing our modern values, beliefs, and attitudes onto medical history by recognising that "*the past is a foreign country, they do things differently there*".⁷ We also need to be careful that we do not mould the past into an imaginary country. Mistranslations or misunderstandings of ancient literature, rearranging archaeological sites for tourists or re-interpreting artifacts based on today's sensibilities can easily lead to misinterpretations of the past. For example, the ancient medical words *phthisis*, *apoplexy* and *podagra* cannot simply be equated to modern-day tuberculosis, stroke or gout respectively. The archaeological identification of aqueducts, bathhouses and drainage systems probably says more about the aspirations of an ancient provincial town to appear 'Roman' than any particular concern for today's ideas about 'public health'.⁸

This paper highlights four topics distilled from the literature and archaeology of our Greco-Roman past that have the potential to impact on modern-day healthcare, population wellbeing or scientific knowledge: keeping healthy, Stoicism, healing sanctuaries, and identifying new medicines.

Keeping Healthy

The Greco-Romans and their healers attached a great deal of importance to following a particular lifestyle (termed 'regimen', 'hygiene' or 'dietetics') with a view to maintaining health. The first century medical writer Celsus stated: "*medicine was divided into three parts, so that there was one which healed by regimen, another by drugs and a third manually. The Greeks named the first dietetics, the second pharmaceuticals and the third surgery*".⁹ Scribonius Largus, a physician to the Emperor Claudius, also emphasised the importance of balance in ensuring that drug treatments are used appropriately "*the physician helps patients by following certain steps. First, he tries to treat by allowing the appropriate food at the appropriate time; then, if the patient does not respond to this treatment, medicaments are given*".¹⁰

The second century physician and author Galen proposed that lifestyle measures should be targeted at three groups: those who appear healthy already, those who are recovering from an illness and those who are in a state intermediate between health and illness (e.g. the elderly or individuals experiencing fatigue).¹¹ In *Ars medica* (The Art of Medicine) he outlined the six key elements (later termed the non-naturals) to address: "*one from association*

⁶ Jacalyn DUFFIN, *History of Medicine*, Toronto 2010, pp. 444–445.

⁷ David LOWENTHAL, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge 1985.

⁸ Nick SUMMERTON, *Greco-Roman Medicine and What It Can Teach Us Today*, Barnsley 2021, pp. 68–69.

⁹ Walter George SPENCER, *Celsus: De Medicina (A Translation)*, Cambridge (MA) 1971, Pro 9.

¹⁰ Johann Michael BERNHOLD, *Scribonii Largi. Compositiones Medicamentorum (Epistula dedicatoria)*, Milton Keynes: Lightning Source, 1786.

¹¹ Ian JOHNSTON, *Galen: Thrasybulus (A Translation)*, Cambridge (MA) 2018.

with the ambient air, another from movement and rest of the whole body and its parts, a third from sleeping and waking, a fourth from those things taken in, a fifth from those things excreted or released, and a sixth from the affections of the soul.”¹² It was also seen as extremely important to tailor the approach to individuals considering age, gender, lifestyle, constitution, co-morbidities and place of residence. In addition, there was a requirement for balance between the various components of any lifestyle approach and to ensure that a person was not under- or over-emphasising any specific element. Galen wrote: “For just as it is impossible for the cobblers to use one last for all people, so it is impossible for doctors to use one plan of life that is beneficial to all. Because of this, then, they say it is most healthy for some to exercise sufficiently every day, whereas for others, there is nothing to prevent them passing their lives wholly in idleness. Also, for some it seems to be most healthy to bathe, whereas for others it does not.”¹³

The purposes of the various lifestyle measures were to keep the *krasis* of the body and its parts within the normal range (i.e. ensuring the appropriate mixture of humours and qualities), to maintain an acceptable level of ‘innate heat’, to preserve satisfactory levels of *pneuma* and to regulate the amount and nature of the superfluities arising from concoction within the body. Unfortunately, to modern doctors such ancient theoretical underpinnings are both confusing and make little scientific sense leading some to abandon their quest to learn anything useful from Galen’s writings.¹⁴

Keeping healthy is always important but even more so when an individual is faced with any serious illness. Galen’s approach (honed during his time caring for individuals suffering from the late second century Antonine Plague)¹⁵ assumed fresh relevance when the modern world was confronted by the COVID-19 pandemic. However, adhering to Galen’s lifestyle guidance and focusing on the six ‘non-naturals’ can be very hard work.¹⁶ During the late Middle Ages, many individuals certainly preferred the quick results of purging or bleeding to correct their excesses and, today, some people would probably opt to simply swallow a pill while resting on the sofa in a warm home. Worryingly a recent study has shown that individuals at risk of strokes or heart diseases who have been put on medicines to lower cholesterol or cut blood pressure were more likely to become physically inactive and gain weight.¹⁷

Wilkins and his colleagues at the University of Exeter Classics Department have sought to adapt Galen’s ideas on hygiene for today’s world.¹⁸ They focused on five issues for maintaining wellbeing: food and drink, exercise, sleep, mental health and the environment in addition to developing an appropriate balance between the individual elements. This

¹² Ian JOHNSTON, *Galen: On the Constitution of the Art of Medicine; The Art of Medicine; A Method of Medicine to Glaucan (A Translation)*, Cambridge (MA) 2016, sub-section 23.

¹³ I. JOHNSTON, *Galen: Hygiene (A Translation)*, Cambridge (MA) 2018, sub-section 5.11.

¹⁴ I. JOHNSTON, *Galen: Hygiene (A Translation)*.

¹⁵ Robert J. LITTMAN – Michael J. LITTMAN, *Galen and the Antonine Plague*, *The American Journal of Philology* 94, 1973, pp. 243–255.

¹⁶ Antoinette EMCH-DÉRIAZ, *The non-naturals made easy*, in: Roy Porter (ed.), *The Popularization of Medicine 1650–1850*, London – New York 1992, pp. 134–159.

¹⁷ Maarit KORHONEN – Jaana PENTTI – Juha HARTIKAINEN et al., *Lifestyle Changes in Relation to Initiation of Anti-hypertensive and Lipid-Lowering Medication: A Cohort Study*, *Journal of the American Heart Association* 9, 2020: e014168. 10.1161/JAHA.119.014168.

¹⁸ Debbie MARSDEN – John WILKINS – Christopher GILL – Paul DIEPPE, *Galen and wellbeing: whole person care*, *International Journal of Whole Person Care* 1, 2014, pp.76–78.

lifestyle programme was followed by 50 people over a 2-week period, with questionnaires and workbooks subsequently being completed. Of all the outcome measures used, including cumulative physical and mental wellbeing, a substantial majority of the participants registered a significant improvement in comparison with a control group.¹⁹ Further work is now required to understand better what we might be able to re-learn and apply to keeping healthy today.

Stoicism

Within the Greco-Roman world the distinction between physical and mental wellbeing was much more blurred than is the case today. Looking after the psyche – or the soul – was viewed as integral to the care of the body and, as mentioned in the previous section, was a key element of Galen’s lifestyle approach alongside movement, pure air, sleep and diet.²⁰

Many Romans citizens – in addition to physicians such as Galen – were seeking after a philosophy of life. One approach popularised by the likes of the statesman Seneca, the slave Epictetus and the Emperor Marcus Aurelius that found favour in the early Roman Empire was Stoicism.²¹ According to Sellars the works of these three Roman Stoics suggested “*how to live, how to understand one’s place in the world, how to cope when things don’t go well, how to manage one’s emotions, how to behave towards others, how to live a good life worthy of a rational human being*”.²² To the Stoics having a virtuous character was the supreme aspiration. This was about living in accordance with nature with an emphasis on using reason for the common good. The Stoics argued that, although we share many instincts with other animals, our ability to think rationally is what makes us human.²³

Marcus Aurelius emphasised that the key to having a good life and to prevent ‘misliving’ was to learn to cherish things that are genuinely important. He noted how the individuals he most admired exhibited the four cardinal virtues of wisdom (e.g. judgement, resourcefulness and discretion), justice (e.g. kindness and humanity), courage (e.g. bravery and perseverance) and moderation (e.g. self-control).²⁴ The Stoics considered that, although it might be nice to enjoy riches, respect and good health too, these, so-called, ‘preferred indifferents’ would not, in themselves, lead to contentment and a good life.

Marcus Aurelius also distinguished between what humans can control in their lives and what they cannot. This was about accepting that plans can easily be thwarted by events beyond human control and to focus more on those things that are within our power to change, particularly judgements and emotional states. None of us have any influence over things such as natural events or disasters and we only have partial control over many other matters such as winning a match, getting a book published or securing a promotion.

¹⁹ Available from: <<https://www.exeter.ac.uk/research/centres/hellenistic/pastresearch/healthcareandwellbeing/>> [cit. 2025-08-19].

²⁰ Peter N. SINGER (ed.), *Galen. Psychological Writings*, Cambridge 2013.

²¹ William Braxton IRVINE, *A Guide to the Good Life. The Ancient Art of Stoic Joy*, Oxford 2009.

²² John SELLARS, *Lessons in Stoicism*, London 2020, p. 3.

²³ Donald ROBERTSON, *How to think like a Roman Emperor. The Stoic Philosophy of Marcus Aurelius*, New York 2019.

²⁴ Christopher GILL, *Marcus Aurelius Meditations*, books 1–6. Translated with an Introduction and Commentary, Oxford 2013.

Controlling our reactions to events includes working to suppress the desire to add a personal twist or to make inappropriate value judgements when things go awry.²⁵ As Epictetus explained: “*It is not things themselves that trouble people, but their opinions about things*”²⁶

Stress, anxiety and depression are the consequences of worrying unduly about things over which we don’t have complete control. There is also a link between modern cognitive behaviour therapy (CBT) and the writings of Epictetus and Marcus Aurelius. The pioneers of CBT have certainly stressed the role of Stoicism as their philosophical foundation.²⁷

Nowadays very few of us spend time seeking to discover a philosophy of life as opposed to striving for the latest consumer gadget, working to maximise our income or seeking to enhance our reputation and standing. But, perhaps ancient Stoicism can offer some suggestions on improving our modern mental wellbeing. There has certainly been an extraordinary rise in the sales of Marcus Aurelius *Meditations* over the last few years since the start of the COVID-19 pandemic.²⁸

Healing Sanctuaries

Religion was closely intertwined with all aspects of Greco-Roman life and, in appreciation of the limitations of terrestrial medicine, many individuals turned to the gods for help and guidance. Apollo was the original classical deity associated with medicine but, as time passed, Asclepius (or Aesculapius to the Romans), the son of Apollo by Coronis, gradually became the god more clearly linked with health care. Asclepius was born by Caesarean section and trained in medicine by the centaur Chiron. The young Asclepius is also said to have been guarded by serpents and dogs – two animals that subsequently became associated with the Asclepian creed. The offspring of Asclepius included Aceso (Telesphorus), Hygieia (Salus) and Panacea.²⁹

The original Asclepian sanctuaries were established at Epidaurus, Cos and Pergamum with the first Roman temple dedicated to the god being built on Tiber Island. However, although Asclepius and his family were closely associated with health, it would be wrong to assume that healing was dissociated from the other ancient gods. Healing prayers or health-seeking offerings could be directed at any deity according to the individual’s preference. There was also evidence for religious syncretism with the blending of Roman beliefs and approaches with local gods. For example, Eshmun at Sidon (Lebanon), Nodens at Lydney & Sulis Minerva at Bath (UK), Apollo Grannus at Grand (France), Lennus Mars at Trier (Germany), Serapis & Isis at Canopus (Egypt) and the merging of Asclepius with the Thracian horseman at Glava Panega (Bulgaria).³⁰

²⁵ Maxwell STANFORTH, *Marcus Aurelius: Meditations*, London 1964.

²⁶ Anthony A. LONG, *How to be Free. An Ancient Guide to the Stoic Life*, Princeton 2018, sub-section 5.

²⁷ Donald ROBERTSON, *The Philosophy of Cognitive-Behavioural Therapy (CBT)*, London 2010, pp. 3–18.

²⁸ Available from: <<https://www.theguardian.com/books/booksblog/2020/apr/16/how-stoics-are-speaking-to-locked-down-readers>> [cit. 2025-08-19].

²⁹ Gerald David HART, *Asclepius the God of Medicine*, London 2000, pp. 1–18.

³⁰ Nick SUMMERTON, *Greco-Roman Medicine*, p. 104.

At healing sanctuaries, the emphasis was on holistic care alongside mental, spiritual, emotional and social healing.³¹ From the large number of inscriptions left by individuals within the Asclepian sanctuaries at Epidaurus, Corinth and Athens, it seems likely that many benefited from their visit. The types of conditions where successful treatments are most-often mentioned were for people with chronic wounds, sores or skin problems; eye diseases including unilateral blindness; limb disorders such as paralysis or being lame; and infertility. Healing sanctuaries were also viewed as the place to seek help for longstanding or intractable health problems.³²

In considering the potential relevance of the healing sanctuaries to modern-day health-care and wellbeing three aspects of these sites warrant highlighting:

The Natural Environment

The locations for healing sanctuaries seem to have been carefully selected to encourage contact with the natural world.³³ The Roman historian Ammianus Marcellinus wrote: “*At a distance of twelve miles from Alexandria is Canopus [...]. The place is most delightful because of its beautiful pleasure-resorts, its soft air and healthful climate, so that anyone staying in that region believes that he is living outside of this world, as oftentimes he hears the winds that murmur a welcome with sunny breath.*”³⁴ Plutarch also commented: “*the Greeks, as might be expected, have their shrines of Asclepius situated in places that are both clean and high.*”³⁵

Today, wandering amongst the ruins of many healing sanctuaries, it is still possible to enjoy sunshine, breathe in cool clean air and to experience a view of the sea, a river or a stunning landscape. Visitors to Epidaurus are frequently struck by the open vistas, fresh air and natural forest scents. The ancient town at Corinth is often hot, dusty and affords little shelter, but by walking north for half a mile to reach the remains of the healing sanctuary constructed at the edge of a plateau, the environment becomes dramatically different. On the day I arrived a gentle cooling breeze was flowing up from the sea below with views across the Gulf of Corinth and towards the distant hills. In a landscape analysis of eight Greek Asclepian sanctuaries four incorporated a slope, four enjoyed a sea view and all looked out onto mountains.³⁶

Nowadays there is certainly a growing appreciation of the importance of the environment for good health and healing in terms of sunshine, fresh air, the sights and sounds of water in

³¹ Helen CHRISTOPOULOU-ALETRA – Aspasia TOGIA – Christina VARLAMI, *The “smart” Asclepieion: A total healing environment*, Archives of Hellenic Medicine 27, 2010, pp. 259–263.

³² Emma J. EDELSTEIN – Ludwig EDELSTEIN, *Asclepius. Collection and Interpretation of the Testimonies*, Baltimore 1998.

³³ Peter BAREFOOT, *Buildings for Health: Then and Now*, in: Helen King (ed.), *Health in Antiquity*, Abingdon 2005, pp. 205–215.

³⁴ Andrew WALLACE-HADRILL, *Ammianus Marcellinus: The Later Roman Empire (AD 354–378)*, London 1986, sub-section 22.16.14.

³⁵ Frank Cole BABBIT (1931), *Plutarch Moralia*, IV, *Roman Questions*, Harvard 1936. Sub-section 94.1.

³⁶ Patricia Anne BAKER, *Viewing Health: Asclepia in their Natural Settings*, Religion in the Roman Empire 3, 2017, pp. 143–163.

addition to landscape and contact with nature.³⁷ Getting outside into the sunshine will help to boost vitamin D levels and being amongst trees has been demonstrated to enhance both our wellbeing and immunity – known in Japan as *shinrin yoku* (forest bathing).³⁸

The Built Environment

The key facilities available at the major Greco-Roman healing sanctuaries were a source of water – with wells, fountains and baths; temples; an *abaton* (dream room or dormitory), an area to exhibit testimonials plus a space for exercising, rituals, festivals, and processions.³⁹ Water was drunk for its healing properties as well as being used for bathing, hydrotherapy and ritual cleansing. Some sanctuaries, such as Bath (Aquae Sulis), were associated with hot springs or waters with specific mineral constituents.⁴⁰

Many sites also boasted splendid theatres and the example at Epidaurus still enjoys perfect acoustics allowing an audience of up to fourteen thousand to hear actors without electronic amplification. Such theatres would probably have been used for plays, celebrations of cures (including the signing of paeans), processions, festivals, games and choral performances. Viewing tragedies and comedies might have formed part of an individual's treatment plan too by putting their problems and worries into some sort of perspective.⁴¹

Sleeping in an *abaton* (or, in some situations, elsewhere in the sanctuary) and undergoing a process of ritual incubation was a central element of the healing process. During incubation Asclepius was said to appear in a dream-vision and either heal the individual directly or provide them with guidance about what was required to effect a cure.⁴² The process also involved priests and priestesses circulating among the sleepers with snakes and dogs, the curative dreams apparently being augmented by the touches of the priests or the licks of the animals.

Encouraging and facilitating movement was probably a particularly important aspect of the therapy delivered at healing sanctuaries. In addition to engaging in specific exercises, individuals moved around the site (often in a specific direction, perhaps for ritual purposes) participating in various activities such as ceremonies, games, processions and festivals. Exercise would have been undertaken individually as well as with others as a social activity.

Visitors would have been encouraged to arrive by following a particular route and using a specific entrance too. The approach to the sanctuary at Pergamon was via an immense covered walkway, a colonnaded street, a covered passage and a forecourt prior to reaching the *propylaea* (monumental gateway). During this short journey individuals would have had their senses assailed by the sights of sculptures, water features and inscribed plaques; the sounds of vendors and of a busy city; and the smells of incense and medicinal herbs. The cacophony would then have faded as the pilgrims reached the forecourt; perhaps allowing

³⁷ Neil M. VORA – Shweta NARAYAN – Aggrey ALUSO *et al.*, *Nature-based solutions are essential for climate and health action*, *Lancet* 2024: S0140-6736(24)01599-X, doi: 10.1016/S0140-6736(24)01599-X.

³⁸ LI QING, *Into the Forest: How Trees Can Help You Find Health and Happiness*, London 2019.

³⁹ G. HART, *Asclepius the God of Medicine*, pp. 53–77.

⁴⁰ Barry CUNLIFFE, *Roman Bath Discovered*, Stroud 2000.

⁴¹ Bryan DOERRIES, *The Theater of War*, New York 2015.

⁴² Louise CILLIERS – François Pieter RETIEF, *Dream Healing in Asclepieia in the Mediterranean*, in: Steven M. Oberhelman (ed.), *Dreams, Healing and Medicine in Greece*, Farnham 2013, pp. 69–92.

them time and space to stop and view the sights ahead of them. Once inside the sanctuary it seems likely that pilgrims were encouraged to follow a specific trail during which they could take in the sights, sounds and smells of the sanctuary in a specific order. Walking barefoot and touching objects as they passed might have also added a tactile sense to the experience. Their route would have probably involved jostling with priests, officials, the infirm (and, perhaps, their concerned relatives), all going about their daily business, seeking treatment or making supplications to the gods.⁴³

A careful analysis of the architecture at Pergamon suggests that the sanctuary was designed to encourage movement as well as facilitating occasional slowing down (e.g., by the narrowing of passages or the need for climbing). This would have also let individuals contemplate their surroundings in addition to pausing to admire the architecture, statuary and epigraphy.⁴⁴

Pilgrims could have examined the testimonials left by individuals detailing portentous dreams and successful cures alongside a range of health-related votive offerings.

There seems little doubt that an expectant pilgrimage combined with immersion in the sights, sounds, smells and feel of a healing sanctuary would have had powerful psychological effects. It has recently been discovered that having our senses assailed by awesome experiences during a walk can shift our psychological focus away from ‘internal personal clutter’ with significant mental health benefits.⁴⁵

The Psychological Environment

In the context of a healing sanctuary individuals would have been subject to a raft of psychological interventions: group therapy, talking therapy, various arts therapies, dream healing; all combined with rest and relaxation.

A variety of arts-type therapies were practised at many of the ancient healing sites involving music, visual arts, reading & writing (including producing and reciting poetry) in addition to drama.⁴⁶ Arriving at Athens, Pausanias was particularly struck by the art works on display there, writing: “*The sanctuary of Asclepius is worth seeing both for its paintings and for the statutes of the god and his children. In it there is a spring*”.⁴⁷ The sights of soaring marbled buildings, sculptures, paintings and images of healing gods must have been quite a dramatic – and uplifting – experience for many visitors.

⁴³ Georgia PETRIDOU, *Healing Shrines*, in: Georgia L. Irby (ed.), *A Companion to Science, Technology, and Medicine in Ancient Greece and Rome*, Chichester 2016, pp. 434–449.

⁴⁴ Ece Sayram OKAY, *Healing in Motion: The Influence of Locotherapy on the Architecture of the Pergamene Asklepieion in the second century*, Los Angeles 2016, available from: <<https://escholarship.org/uc/item/8sp373gm>> [cit. 2025-08-19].

⁴⁵ Virginia E. STURM – Samir DATTA – Ashlin R. ROY *et al.*, *Big smile, small self: Awe walks promote prosocial positive emotions in older adults*, *Emotion* 2020, available online from: <<https://doi.org/10.1037/emo0000876>> [cit. 2025-08-19].

⁴⁶ Karelisa HARTIGAN, *Drama and Healing: Ancient and Modern*, in: Helen King (ed.), *Health in Antiquity*, London 2005, pp. 162–179.

⁴⁷ William Henry Samuel JONES, *Pausanias: Description of Greece (A Translation)*, Cambridge (MA) 1918. Sub-section 1.21.4.

Inspiring confidence with the expectation of a positive outcome remains a key element of any treatment and this is more than simply a placebo effect.⁴⁸ The healing sanctuaries seem to have been specifically designed to bolster a person's belief that a treatment will work and that they will get better. Also, the rapid cures of conditions such as unilateral blindness, mutism, paralysis or chronic headaches suggest the resolution of some underlying psychological disturbances.

Some of the specific treatments available at the various Greco-Roman healing sites are certainly showing value today. For example, there is now evidence for the effectiveness of music therapy in individuals with anxiety, depression, autism and dementia. For people living with cancer music may have beneficial effects on anxiety, pain, fatigue, depression, and quality of life. Drama, painting and drawing have been used to promote modern mental wellbeing.⁴⁹

Immersion in the hot waters of, for example, Bath, UK may have assisted with a wide variety of health problems too.⁵⁰ There is recent evidence that, aside from the warmth and the dissolved minerals, additional benefits might have been derived from the bacterial communities inhabiting the hot springs.⁵¹

Some of the other therapies offered at the Greco-Roman healing sanctuaries seem somewhat mysterious – and foreign – to many doctors today such as sleeping in an *abaton* and undergoing a process of ritual incubation (dream healing). However, the psychologist Edward Tick has been arranging 'dream healing' pilgrimages to the Asclepian sites in Greece for several years to assist individuals – especially war veterans – to overcome specific psychological problems such as post-traumatic stress disorder. In addition to encouraging and interpreting a person's dreams other key elements of Tick's approach include immersion in the archaeology, the history, the thoughts and the words of our classical forbears.⁵²

Licking by snakes was also a key part of the ritual incubation process and there is evidence that snake saliva might have healing properties. Epidermal growth factor, a substance that stimulates several biological functions related to wound repair such as cell growth and the development of new blood vessels, was found to be present in the saliva of *Elaphe longissimi*, the species of snake associated with many of the Greek healing sanctuaries.⁵³

According to testimonials from Epidaurus some individuals were also subject to surgical cures within the *abaton*. Askitopoulou and her colleagues contend that it would have been quite possible to undertake some of the operations described – such as draining abscesses or

⁴⁸ Olympia PANAGIOTIDOU, *Religious Healing and the Asclepius Cult: A Case of Placebo Effects*, Open Theology 2, 2016, pp. 79–91.

⁴⁹ Daisy FANCOURT – Saoirse FINN, *What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review: Health Evidence Network (HEN) synthesis report*, Copenhagen 2019.

⁵⁰ Aruchunan MOOVENTHAN – Loganathan NIVETHITHA, *Scientific evidence-based effects of hydrotherapy on various systems of the body*, North American Journal of Medicine and Science 6, 2014, pp. 199–209.

⁵¹ Enus FINA – Michele KIERNAN – Bonnie WHATMOUGH et al., *Physicochemical and metagenomic analysis of samples from the Roman Baths (Bath, UK) reveals high bacterial and archaeal diversity and a potential for antimicrobial discovery*, The Microbe 3, 2023, available online from: <<https://doi.org/10.1016/j.microb.2024.100075>> [cit. 2025-08-19].

⁵² Edward TICK, *The Practice of Dream Healing. Bringing Ancient Greek Mysteries into Modern Medicine*, Wheaton 2001.

⁵³ Luciana Rita ANGELETTI – Umberto AGRIMI – Deborah FRENCH et al., *Healing rituals and sacred serpents*, Lancet 340, 1992, pp. 223–225.

removing foreign bodies – with the help of soporific substances (such as opium) provided to patients as part of the incubation process.⁵⁴

Perhaps we need to recognise that there is much more to healing than medicines, scans and outpatient visits. Recently a group of 105 final-year medical students from the University of Athens studied the structure, role and organisation of the site at Epidauros with participants acquiring new understanding and insights into health and healing.⁵⁵ For patients there is also evidence for the health benefits of week-long, holistic, multifaceted, residential retreats.⁵⁶

Identifying New Medicines

The major surviving sources of information on the pharmaceutical remedies being used during the Roman period are contained in the writings of Scribonius Largus, Dioscorides, Celsus, Pliny the Elder and Galen. Supplementary evidence is provided by inscriptions on the small stones used to emboss eye medications (collyrium stamps) in addition to occasional archaeological finds of actual drugs.⁵⁷

For many generations after the fall of the Western Empire Roman remedies continued to be used. But, over the last couple of centuries, developments in chemistry and pharmacology combined with a paradigm shift in our thinking about how drugs might work have led to a loss of interest in ancient pharmaceuticals.

On the face of it, it would seem odd that advanced civilisations such as the Egyptians, Greeks or Romans would use, and continue to use, the same medications over many hundreds of years if they were totally ineffective. Galen certainly selected remedies that had survived the passage of time and been assessed by experience – both of a particular physician and of a long tradition of doctors.

Honey is a complex mixture containing a variety of substances including fructose, glucose, proteins, amino acids, vitamins, minerals, antioxidants and organic acids. Dioscorides wrote that “*honey is cleansing, opens pores, and draws out fluids. As a result it is good for all rotten and hollow ulcers when infused. Boiled and applied it heals flesh that stands separated.*”⁵⁸ And, in relation to the care of wounds, Celsus stated that they “*must be cleaned. And this is best done by putting on lint soaked in honey.*”⁵⁹

Recent research has revealed that honey can inhibit the growth of around 60 species of bacteria in addition to some fungi and viruses. It has also been successfully used to eradicate Methicillin-resistant *Staphylococcus aureus* (MRSA) from chronic wounds and to treat

⁵⁴ Helen ASKITOPOULOU – Eleni KONSOLAKI – Ioanna A. RAMOUTSAKI – Maria ANASTASSAKI, *Surgical cures under sleep induction in the Asclepieion of Epidauros*, International Congress Series 1242, 2002, pp. 11–17.

⁵⁵ Charalobos PAPAGEORGIOU – Gerasimos KONSTANTINOU – Vassilis LAMBRINOUDAKIS – Christos PAPAGEORGIOU – Konstantina G. YIANNPOULOU, *Asclepion of Epidauros: the application of a historical perspective in medical education*, Philosophy Ethics and Humanities in Medicine 17/7, 2022: doi:10.1186/s13010-022-00120-6.

⁵⁶ Marc M. COHEN – Fiona ELLIOTT – Liza OATES et al., *Do Wellness Tourists Get Well? An Observational Study of Multiple Dimensions of Health and Well-Being After a Week-Long Retreat*, Journal of Alternative and Complementary Medicine 23, 2017, pp. 140–148.

⁵⁷ Nick SUMMERTON, *Greco-Roman Medicine*, pp. 76–85.

⁵⁸ Lily Y. BECK, *De materia medica by Pedanius Dioscorides*, Hildesheim 2005, sub-section 2.102.

⁵⁹ W. G. SPENCER, *Celsus: De Medicina*, sub-section 5.26.29.

diabetic foot ulcers in addition to neutralising any foul odours.⁶⁰ The healing properties of honey were clearly demonstrated in a study comparing it against the standard treatments for burn victims too. The results showed that honey treatments produced greater sterility of the wounds, a faster rate of healing, and a more rapid onset of healing. These experiments also indicated that wild honey was superior to artificial honey (that omits many of the ‘non-sugar’ components contained in wild honey).⁶¹

Within the Roman medical literature there was a significant emphasis on the treatment of a variety of eye diseases using eye ointments – or collyria. For example, Scribonius Largus mentioned 22 collyria and Galen over 200. In *De medicina* Celsus devoted a whole chapter to ophthalmology.⁶² Further information derives from the small stone stamps used to mark an individual collyrium⁶³ in addition to occasional archaeological finds of preserved collyria.⁶⁴

In analysing the available information on the commoner constituents of the eye collyria many of the remedies contained antiseptics in one form or another. For example, the vinegar lotion of Gaius Valerius Amandus or the copper oxide within Aurelius Polychronius’s collyrium might have been very effective anti-bacterials either in treating conjunctivitis or in preventing a corneal scar becoming infected while it healed. The collyrium of the British eye doctor Axius referred to by Galen probably also had many anti-microbial components in terms of its metallic constituents: copper oxide, zinc oxide, zinc carbonate and mercuric sulphide.⁶⁵

Sally Pointer and I manufactured and tested out a modified version of the Philo collyrium described by Celsus. The ingredients used were equal parts (4g each) of cerussa (lead acetate), spodi (zinc oxide), and gum Arabic. We carefully followed Celsus’ instructions in “*pounding each of the ingredients separately and then mixed together gradually adding water*”.⁶⁶ It was fascinating to discover that the Philo collyrium exhibited the same microbiological efficacy (in vitro) as does one of the most commonly prescribed ophthalmological antibiotics – fusidic acid.⁶⁷

Much more advanced work on possible ancient anti-microbials has been undertaken by Harrison and her colleagues at the University of Nottingham using Bald’s Leech book. This is a large collection of Anglo-Saxon medical recipes written in the 10th century with many of remedies being derived from Roman authors including Pliny, Galen, Celsus, Oribasius, Marcellus Empiricus. One of the particularly interesting features of Bald’s Leech book is the focus of several treatments on clearly recognisable infective conditions. For example, the recipe for wen (stye) is described as follows: “*Make an eye salve against a wen: take equal amounts of cropleac (an allium species) and garlic, pound well together, take equal*

⁶⁰ Manisha Deb MANDAL – Shyamapada MANDAL, *Honey: its medicinal property and antibacterial activity*, Asian Pacific Journal of Tropical Biomedicine 1, 2011, pp.154–160.

⁶¹ Tahereh ETERAF-OSKOEI – Moslem NAJAFI, *Traditional and modern uses of natural honey in human diseases: a review*, Iranian Journal of Basic Medical Sciences 16, 2013, pp.731–742.

⁶² Harald NIELSEN, *Ancient ophthalmological agents: a pharmaco-historical study of the collyria and seals for collyria used during Roman antiquity, as well as of the most frequent components of the collyria*, Odense 1974, pp. 9–10.

⁶³ George C. BOON, *Potters, oculists and eye-troubles*, Britannia 14, 1983, pp. 1–12.

⁶⁴ Raymond BOYER, *Découverte de la tombe d’un oculiste à Lyon*, Gallia 47, 1990, pp. 215–249.

⁶⁵ H. NIELSEN, *Ancient ophthalmological agents*, pp. 19–58.

⁶⁶ W. G. SPENCER, *Celsus: De Medicina*, sub-section 6.6.3.

⁶⁷ Nick SUMMERTON, *Reconstructing ancient medical remedies*, ARA News 30, 2013, pp. 28–30.

amounts of wine and oxgall, mix with the alliums, put this in a brass vessel, let (the mixture) stand for nine nights in the brass vessel, wring through a cloth and clarify well, put in a horn and at night apply to the eye with a feather; the best medicine."⁶⁸

This formulation was carefully reconstructed and its ability to neutralise the bacterium *Staphylococcus Aureus* was then examined. Not only did the resulting mixture destroy bacteria in a laboratory planktonic culture but it also worked on an in vitro model of a soft tissue infection (known as a synthetic biofilm). Moreover, the eye salve eliminated MRSA from mice with chronically infected wounds. A particularly fascinating finding was that, although it was recognised that many of the individual components of the remedy had anti-bacterial properties, the effect of the whole was greater than the sum of the parts. Therefore, the overall anti-microbial activity might be dependent on a cocktail of substances working in different ways to destroy bacteria, or there may be specific chemical processes occurring during the preparation that magnify the effects of the individual ingredients.⁶⁹

Dioscorides, Pliny, Celsus, Galen and Scribonius Largus all mentioned the use of Lemnian earth from the island of Lemnos as a treatment. This is a complex material consisting of clay minerals (montmorillonite, kaolin) together with alum (20%) and haematite (5%). Galen wrote that "*whenever I have used Lemnian earth in malignant and putrid ulcers it has proved to be of great value; its use is here determined by the size of the ulcerating surface. If this be fetid, and very boggy and foul, it is checked by Lemnian seal dissolved in very sour vinegar and brought to the consistence of mud.*"⁷⁰ He also described the process for the preparation of Lemnian Earth, the medication, from Lemnian Earth, the raw material, as follows: "*The priestess collects this, to the accompaniment of some local ceremony, no animals being sacrificed, but wheat and barley being given back to the land in exchange. She then takes it to the city, mixes it with water so as to make moist mud, shakes this violently and then allows it to stand. Thereafter she removes first the superficial water, and next the fatty part of the earth below this, leaving only the stony and sandy part at the bottom, which is useless. She now dries the fatty mud until it reaches the consistency of soft wax; of this she takes small portions and imprints upon them the seal of Artemis; then again she dries these in the shade till they are absolutely free from moisture.*"⁷¹

Over recent years a considerable amount of work has been undertaken by Photos-Jones and her colleagues on Lemnian Earth. It certainly seems to be an effective anti-microbial and it is suggested that the process of enrichment described by Galen was important in maximising its effectiveness. Perhaps the alum and haematite act as the antibacterial and astringent components with the clay serving as a poultice to reduce swelling.⁷²

⁶⁸ Freya HARRISON – Aled Edward Lloyd ROBERTS – Rebecca GABRILSKA et al., *A 1000-Year-Old Antimicrobial Remedy with Antistaphylococcal Activity*, mBio 6, 2015, available online from: <<https://doi.org/10.1128/mbio.01129-15>> [cit. 2025-08-19].

⁶⁹ Jessica FURNER-PARDOE – Blessing O. ANONYE – Ricky CAIN et al., *Anti-biofilm efficacy of a medieval treatment for bacterial infection requires the combination of multiple ingredients*, Scientific Reports 10/1, 2020: 12687, available online from: <<https://doi.org/10.1038/s41598-020-69273-8>> [cit. 2025-08-19].

⁷⁰ Available online from: <http://www.myrine.at/Gi/Gi_e.html> [cit. 2025-08-19].

⁷¹ Effie PHOTOS-JONES – Allan J. HALL, *Lemnian Earth, Alum and Astringency: a Field-based Approach*, in: Demetrios Michaelides (ed.), *Medicine and Healing in the Ancient Mediterranean World*, Oxford 2014, pp. 183–189.

⁷² Effie PHOTOS-JONES, *From mine to apothecary: an archaeo-biomedical approach to the study of the Greco-Roman lithotherapeutics industry*, World archaeology 50, 2018, pp. 418–433.

Most of the antibiotics prescribed today are single compounds, and modern doctors are encouraged to avoid using combinations such as *Co-amoxiclav* or *Co-fluampicil*. Therefore, it is interesting to discover that some effective anti-microbials used by our ancient forebears (i.e., honey, Philo's collyrium, Bald's sty treatment and Lemnian Earth) were not single simple substances but, rather, cocktails of different components. Perhaps their continuing effectiveness over many generations reflects the greater challenges for bacteria in developing resistance against treatments that attack them in multiple ways.

Identifying remedies from ancient sources is an area of growing interest spurred on by, for example, Tu Youyou's dramatic re-discovery of artemisinin to treat malaria.⁷³ The Nottingham-based *Ancientbiotics* consortium is now using bioinformatics tools combined with complex statistical analyses to examine ancient literature.⁷⁴ Their overarching objective is to find groups of ingredients that are combined in the same remedy and/or used to treat infection more often than expected by chance.

Conclusion

The four topics highlighted in this paper suggest that developing a better understanding of Greco-Roman healthcare and health-related activities has the potential to impact on the quality of modern-day healthcare (including clinical practice, public health, health education and health policy); population wellbeing and scientific knowledge.

As a next step it is proposed that a multi-disciplinary group is assembled to assist with the rediscovery of ancient knowledge, understandings, approaches, techniques and materials of relevance in addressing today's pressing health, technological, and societal challenges. Moreover, it will be necessary to develop a comprehensive approach to data acquisition with information being derived from archaeology and the archaeological sciences (including experimental archaeology) alongside the ancient literary sources.

NICK SUMMERTON

Starověká moudrost a moderní medicína

RESUMÉ

Príspevok sa zaoberá na štyri témy súvisiace so zdravím, ktoré vychádzajú z rímskej literatúry alebo archeológie: udržanie zdravia, stoicizmus, lečebné svätyně a objavovanie nových liekov. Na základe analýzy dostupných informácií dospievá k názoru, že lepšie pochopenie rímskej zdravotníckej starostlivosti a činností súvisiacich so zdravím v rímskom svete môže mať potenciál ovplyvniť kvalitu modernej zdravotníckej starostlivosti (včetně klinické praxe, veřejného zdraví, zdravotního vzdělávání a zdravotní politiky), blahobyt obyvatelstva a vědecké poznání. Jako další krok se navrhuje sestavení multidisciplinární skupiny, která by pomohla znovuobjevit starověké znalosti,

⁷³ Wenxiu LIU – Yue LIU, *Youyou Tu: significance of winning the 2015 Nobel Prize in Physiology or Medicine*, *Cardiovascular Diagnosis and Therapy* 6/1, 2016, pp.1–2.

⁷⁴ Erin CONNELLY – Charo I. DEL GENIO – Freya HARRISON, *Data Mining a Medieval Medical Text Reveals Patterns in Ingredient Choice That Reflect Biological Activity against Infectious Agents*, *mBio* 11, 2020, available online from: <<https://doi.org/10.1128/mbio.03136-19>> [cit. 2025-08-19].

poznatky, přístupy, techniky a materiály relevantní pro řešení dnešních naléhavých zdravotních, technologických a společenských výzev. Kromě toho bude nutné vyvinout komplexní přístup k získávání dat, přičemž informace budou čerpány z archeologie a archeologických věd (včetně experimentální archeologie) spolu se starověkými literárními zdroji.

Dr. Nick Summerton MA, DM
Independent Researcher
nsummerton@doctors.org.uk

2. Osobnosti univerzitních dějin 20. století

FRANTIŠEK KOVÁRNA MEZI VZDĚLANOSTÍ, PUBLICISTIKOU A POLITIKOU – V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ A ZA PROTEKTORÁTU

MAREK SUK

FRANTIŠEK KOVÁRNA IN-BETWEEN EDUCATION, JOURNALISM, AND POLITICS: DURING THE INTERWAR ERA AND THE PROTECTORATE

This study tracks the public activities of František Kovárna (1905–1952), an important personality of the history of education during the First and Second Czechoslovak Republic and the Protectorate Bohemia and Moravia. Unlike earlier studies, which dealt with Kovárna's role in the history of art, this contribution focuses on his hitherto little-studied journalistic activities and work in the editing boards of art periodicals, especially the *Svazky úvah a studií*. The author shows how Kovárna linked these activities with his university studies and later with his academic work at university. Analysed are also his perspicacious insights into totalitarian regimes and into life in the First Czechoslovak Republic.

Keywords: František Kovárna – education – Czechoslovakia – Protectorate Bohemia and Moravia – Faculty of Philosophy of the Charles University – editorial work – journalism – censorship

DOI: 10.14712/23365730.2025.21

Úvod

František Kovárna byl významnou postavou dějin vzdělanosti a zanechal i zřetelnou stopu v meziválečné a poválečné politice a publicistice. Přednášel dějiny výtvarného umění a estetiku na Univerzitě Karlově a jiných vysokých školách, byl spisovatelem, překládal z italštiny a francouzštiny a po květnu 1945 se angažoval v Československé straně národně socialistické (ČSNS). Krátce po komunistickém převratu v únoru 1948 emigroval na Západ. Novým režimem byl jako krajně nežádoucí osoba odsouzen v nepřítomnosti k trestu smrti za údajný podíl na vraždě vysoce postaveného komunistického funkcionáře Augustina Schramma.¹ V červnu 1952 zemřel v New Yorku ve věku nedožitých 47 let.²

¹ Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), fond Správa vyšetřování StB (f. V), arch. č. V-2646 MV, složka V_2646_MV_004, rozsudek Státního soudu v Praze (sp. zn. Or I 1/48), 3. až 25. 11. 1948, skeny 293–354, zde 293, 296, 302, 305, 307. Složka V_2646_MV_017 separát článku Choc a sedm dalších odsouzeno k trestu smrti, sken 339. (Citováno podle E-badatelny ABS).

² Slovník české literatury, dostupný online: <<https://slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=45>> [cit. 28. 4. 2025].

Kovárna zůstával na okraji badatelského zájmu až do osmdesátých let, kdy Anděla Horová a Rudolf Chadraba popsali jeho přínos v oboru dějin umění meziválečného Československa.³ Od počátku devadesátých let, kdy in memoriam obdržel Řád TGM III. stupně, se jím badatelé začali zabývat soustavněji. Vytvořili řadu slovníkových a encyklopedických hesel obsahujících Kovárnovy základní životopisné údaje, výčet a stručnou charakteristiku textů, které publikoval, nebo které o něm napsali jiní.⁴ Za zmínku stojí práce Věry Beranové. Tato historička umění se zabývala dějinami českého estetického myšlení a také prosazováním estetiky jakožto akademické disciplíny. Dospěla k závěru, že estetika zaujala ve třicátých letech minulého století pevné místo mezi ostatními vědními obory na československých univerzitách. Jedním z důkazů jí byla Kovárnova habilitace na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (FF UK) roku 1935, jejímž základem se staly autorovy práce z estetiky a dějin umění.⁵ V roce 2014 vyšla antologie uměnovědných textů Františka Kovárny, kterou editoři Jiří Koukal a Martina Flekačová opatřili úvodní studií. V ní popisují Kovárnovu akademickou dráhu, jeho podíl na organizaci uměleckých výstav a práci v umělecko-vědních časopisech.⁶

Z citovaných textů je zřejmé, že Kovárna pravidelně vstupoval do veřejného prostoru. Autoři okrajově zmiňují, že se vedle svého oboru zabýval politikou. Uvažoval o jejím vlivu na vzdělanost, umění a celkový stav společnosti v kontextu soudobých politických událostí. Formuloval vize lepší budoucnosti, v níž nebude existovat žádné bezpráví a kde budou mít lidé prostor pro seberealizaci. V tomto ohledu byl intelektuálem.⁷ Analýza Kovárnovy činnosti, která se pohybovala na pomezí vzdělanosti, publicistiky a politiky, je tím, co v dosavadním bádání chybí a co je předmětem mé studie. Zároveň považuji za důležité přiznat, že se nezabývám Kovárnou jakožto historikem umění a estetikem. Studii, v níž kombinuji chronologický a tematický přístup, jsem z důvodu omezené kapacity jednoho čísla HUCP rozdělil na dvě části. První zahrnuje období meziválečného Československa, předmětem druhé budou Kovárnovy aktivity před a po únorovém převratu.⁸

Vycházím z rozmanité pramenné základny tvořené prameny archivními i vydanými tiskem. Katalogy posluchačů a zaměstnanecké spisy z Archivu UK ukazují, co Kovárna studoval a na kterých akademických institucích byl zaměstnán. Jejich analýzou a souběžným čtením dobových novin a časopisů lze zjistit, čemu se věnoval vedle studia a při pozdější pedagogické činnosti. Jeho články obsahují relevantní postřehy k režimům s totalitními sklony a k politickému systému meziválečného Československa.

Kovárnovo působení za druhé světové války částečně zachycují tiskové zprávy (*Presseberichte*) uložené v Národním archivu (NA), respektive ve fondu Úřadu říšského protektora

³ Rudolf CHADRABA – Josef KRÁSA – Rostislav ŠVÁCHA – Anděla HOROVÁ (edd.), *Kapitoly z českého dějepisu umění*, II, *Dvacáté století*, Praha 1987, s. 91–92, 265–272.

⁴ Jiří BRABEC, *Slovník zakázaných autorů 1948–1980*, Praha 1991, s. 240–241; Anděla HOROVÁ (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*, I, A–M, Praha 1995, s. 392–393; Pavel JANOUŠEK (ed.), *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*, I, A–L, Praha 1995, s. 423–424; Dagmar PERSTICKÁ, *Osobnosti. Nositelé řádu Tomáše Garrigue Masaryka 1991 a 1992*, Brno 1993, s. 329–330.

⁵ Věra BERANOVÁ, *Kapitoly z dějin českého estetického myšlení. 30. léta 20. století*, II, Ústí nad Labem 2003, s. 11–18, 40–41.

⁶ Jiří KOUKAL – Martina FLEKAČOVÁ (edd.), *Uměleckohistorické texty z pozůstalosti Františka Kovárny*, Praha 2013, s. 156–172.

⁷ Definice intelektuála viz: Kateřina ŠIMOVÁ – Daniela KOLENOVSKÁ – Milan DRÁPALA (edd.), *Sovětské Rusko ve svědectvích meziválečných československých intelektuálů*, Praha 2017, s. 17.

⁸ V tisku, v AUC-HUCP 66/1, 2026.

(ÚŘP). Informují, jak představitelé okupační správy – úředníci *Skupiny pro kulturně politické záležitosti ÚŘP* – četli česká periodika. Se záměrem zjistit protiněmecký podtext analyzovali články třeba o vztazích Čechů a Němců a o náboženství a stranou nenechávali metafory či obrazná vyjádření. Tyto i paralelně vyhotovované úřední zprávy (*Berichte*) a hlášení (*Meldungen*) mají však svá nesporná úskalí. Jejich autoři mohli popisované skutečnosti vytrhnout z kontextu, posunout jejich význam či se dopustit záměrné manipulace.⁹ Dosud nebyla využita Kovárnova korespondence s nakladatelem Václavem Petrem, na jejímž základě bude možné částečně zrekonstruovat Kovárnovu činnost redaktora *Svazků úvah a studií*, periodika vydávaného za protektorátu Čechy a Morava i po osvobození.

Za první a druhé Československé republiky

František Kovárna byl příkladem vzdělance, jenž už během studia publikoval. Jako gymnazista vydal své první básně¹⁰ a také si osvojil důkladné jazykové znalosti. V maturitním ročníku se na Italském kulturním institutu v Praze věnoval studiu italštiny. Ze střední školy si rovněž odnesl velký zájem o literaturu.¹¹ Podle literárního historika Václava Černého znal mnoho autorů a jejich děl, už když se v zimním semestru 1924/25 zapisoval ke studiu na FF UK.¹² Chodil na přednášky italského literárního historika Binda Chiurla, romanisty Maxmiliána Křepinského, literárních kritiků Václava Tilleho a Františka Xavera Šaldy.¹³

Během prvních čtyř semestrů zveřejnil několik článků o soudobé italské literatuře. Zúčastnil v nich vědomosti nabyté jak studiem, tak diskusemi s italskými spisovateli, s nimiž se osobně setkával na cestě po Itálii v létě 1924. Vedle literárně-vědních aspektů jejich tvorby popisoval, jak vnímali aktuální společenskou a politickou situaci. Dle jeho výkladu hovořili o krizi. Někteří ji spatřovali v oblasti italské literatury a jako její projev uváděli absenci významnějšího tvůrčího ohniska, jímž dříve byla třeba Florencie. U jiných spisovatelů převládl názor, že po první světové válce vrcholila krize víry jednotlivce ve vlastní schopnosti. Jednotlivec byl ochoten rezignovat na svoji svobodu, aby se stal součástí určitého systému, který by mu pomohl překonat pocit osamělosti. Tímto systémem bylo katolicství nebo fašismus. Jako příklad literátů věřících ve fašismus uvedl Kovárna Nicolu Moscardelliho a Tommaso Marinettiho. Všiml si však i těch, kteří měli odlišný názor. Konkrétně historika Benedetta Croceho, jenž se zařadil mezi nesmlouvavé kritiky Mussoliniho vlády.¹⁴

Citované texty jsou Kovárnovým prvním veřejným vyjádřením k problematice systémů s totalitními sklony, k níž se později vracel. Kromě Binda Chiurla ho výrazně ovlivnili František Xaver Šalda a estetik Otakar Zich. Jak vyplývá z katalogů posluchačů, Kovárna

⁹ O výpovědní hodnotě tiskových zpráv, úředních zpráv a hlášení Michal V. ŠIMÚNEK, 15. listopad 1939: *Zprávy německé proveniencce*, AUC-HUCP 64/2, 2024, s. 113–149, zde s. 118–119, 132.

¹⁰ František KOVÁRNA, *Šel jsem sít červený jetel*, Studentský časopis (dále SČ) 2/9–10, 1922–1923, s. 285–286; též, *Nezemřela Matka tvá*, SČ 3/3, 1923–1924, s. 85.

¹¹ Národní archiv České republiky (dále NA ČR), fond Ministerstvo školství a kultury (MŠK), k. 93, osobní spis Františka Kovárny 1932–1950, Curriculum Vitae Františka Kovárny.

¹² Václav ČERNÝ, *Paměti*, I, Brno 1992, s. 79.

¹³ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (dále FF UK), katalogy posluchačů, zimní semestr 1924/25 až zimní semestr 1929/30.

¹⁴ František KOVÁRNA, *Několik Italů*, Apollon 2/3, 1924–1925, s. 45–47; tamtéž 2/4, 1924–1925, s. 62–64; též, *Dnešek italské literatury*, Host 4/9–10, 1925, s. 310–311; též, *Šedesátiny Benedetta Croceho*, Národní osvobození 3/83, 24. 3. 1926, s. 3; též, *Luigi Pirandello*, Národní osvobození 3/ 342, 14. 12. 1926, s. 3.

navštěvoval Zichovy přednášky s názvem *Originalita v umění a Umělecké tvoření*.¹⁵ Impo-
noval mu nejen Zichův vstřícný přístup k posluchačům, který se mnohdy vyvinul v blízké
přátelství, ale i schopnost podnitit je k osobitému zpracování tématu.¹⁶

Inspiraci, kterou Kovárna čerpal od Šaldy, lze ukázat na příkladu umělecko-vědních peri-
odik *Signál* a *Volné směry*. V letech 1928–1930 působil jako jejich redaktor a přerušil kvůli
tomu studium. Do obou časopisů přispíval kladnými recenzemi Šaldových knih i úvahami
o jeho významu. Oceňoval Šaldovo pojetí české kultury v její rozmanitosti, důraz na její
interakci s kulturami jiných zemí a důraz na tvůrčí osobnost, ovlivňující svět vlastním při-
činěním.¹⁷ Po dohodě s ostatními členy redakce nechával otisknout články z různých spole-
čensko-vědních oborů a dopisy zahraničních spisovatelů. Zveřejněné polemiky pak ukazují,
že tato periodika vnímal i jako prostor pro prezentaci názorů, jejich třibení i konfrontace.

K desátému výročí vzniku ČSR Kovárna vydal úvahy *Osobnost a Zrcadlo desetiletí*.
Obsahem souvisejí s diskusemi československých intelektuálů o postavení jednotlivce
v kolektivu, mladé československé demokracii a o otázce češství.¹⁸ Úvahu *Osobnost* pojí
s autorovými předešlými články o italských spisovatelích tematika důsledků událostí let
1914–1918. Kovárna se zamýšlí nad silným kolektivním cítěním, které v lidech první světo-
vá válka probudila. Obecně ho chápal jako touhu člověka zapojit se do „motoru společnos-
ti“ a vytvářet stabilní společenský systém. Jako příklady naplňování této touhy uvedl rozvoj
socialismu, který dále nespecifikoval, i snahy budovat demokracii. Zároveň upozornil, že
kolektivní cítění může přerůst v masovost ovlivňující zcela negativně uměleckou tvorbu,
kdy si kolektiv přisvojí výsledky cizí práce a podporuje neoriginální či cíleně zkreslené
propojování názorů a myšlenek předchůdců. Uměleckou tvorbu si Kovárna nedovedl před-
stavit bez tvůrčí svobody a osobitosti.¹⁹

S neskrývaným zklamáním Kovárna hodnotil skutečnost, že za deset let existence samo-
statné ČSR se podařilo vybudovat jen „nejprimitivnější základy demokracie“ – třeba svo-
bodu tisku. Českoslovenští politici mu připadali neoriginální a odkázání mít „na rameni
ruku dospělejšího či mocnějšího kmotra“. Národní demokraté lpěli na představě o zesnulém
„batuše-carovi“, zatímco komunisté se bezvýhradně podřizovali pokynům z Moskvy. Neu-
měli „prostě v komunismu tvořit, odtud ten byrokratický režim v jejich straně“. S odkazem
na Šaldu nazval Kovárna praxi vládnoucích stran uzavíráním „hokynářských kompromisů“,
jednou pravicových podruhé levicových, jednou se na nich domluvili agrárníci se socialisty,
jindy agrárníci s lidovci. Byly mu důvodem, proč se česká „národněsocialistická“ politi-
ka neradikalizovala ani doprava, ani doleva. Kovárna tvrdí, že Češi v roce 1918 provedli
„nekrvavou revoluci“, což vybízelo ke dvěma postojům – chválit jejich schopnost jednat
střízlivě v mezních situacích, anebo „se stydět za českou zbabělost“ a neochotu podstupovat
rizika a maskovat je hledáním „heroismu v minulosti“, konkrétně v husitství.²⁰

¹⁵ AUK, FF UK, katalogy posluchačů, zimní semestr 1924/25 až zimní semestr 1929/30.

¹⁶ František KOVÁRNA, *Učitel a přítel*, Pražské noviny 255/168, 24. 7. 1934, s. 3.

¹⁷ František KOVÁRNA, *Dvě knihy F. X. Šaldy*, *Signál* 1, 1928–1929, s. 161–166; TÝŽ, *Šaldova osobnost ve vý-
tvárné kritice*, *Volné směry* 25/1, 1927–1928, s. 270–272. Kateřina PIORECKÁ a kol., *Gesto a skutečnost. Umění
v meziválečném Československu*, I, *Obyčejný život*, Praha 2024, s. 32; J. KOUKAL – M. FLEKAČOVÁ (edd.),
Umělekohistorické texty z pozůstalosti Františka Kovárny, s. 157–158.

¹⁸ K této diskusi viz K. PIORECKÁ a kol., *Gesto a skutečnost*, I, *Obyčejný život*, s. 32–37.

¹⁹ František KOVÁRNA, *Osobnost*, *Volné směry* 26/1, 1928–1929, s. 17–24.

²⁰ TÝŽ, *Zrcadlo desetiletí*, *Signál* 1/8–9, 1928–1929, s. 209–212.

Svémi postoji k československé demokracii, kterou principiálně neodmítal, nebyl Kovárna ojedinelý. Vyjadřoval se podobnými slovy jako Šalda.²¹ Podobnosti si povšiml literární historik a budoucí přední funkcionář poúnorového komunistického režimu Ladislav Štoll. Chápal Kovárnovo zklamání z panujících poměrů, ale vytýkal mu nekritické přejímání Šaldových názorů a argumentace. Zhodnotil, že i Šalda někdy napodoboval myšlenky svých předchůdců a k interpretaci problémů používal nevhodné, překonané formy. A totéž činil Kovárna v *Zrcadle desetiletí*, v němž přišel se zavádějícími hodnoceními českého národa. S podivem zůstává, že Kovárnovu kritiku bolševizace KSČ ponechal komunista Štoll bez povšimnutí.²²

V době, kdy pracoval pro *Volné směry* a *Signál*, se Kovárna rozhodl specializovat na estetiku a umění. Po návratu na FF UK si v zimním semestru 1929/30 zapsal přednášky z dějin umění a seminář o pražských středověkých stavbách u profesorů Vojtěcha Birnbauma a Antonína Matějčka.²³ Jako disertační práci předložil monografii o malíři Antonínu Slavičkovi. Po její úspěšné obhajobě a složení velkého rigoróza z dějin umění a estetiky a malého rigoróza z filozofie byl 7. března 1931 promován na doktora.²⁴

Kovárna byl značně pracovní vyčerpán. Od konce roku 1930 do 1. ledna 1932 byl tajemníkem Klubu za starou Prahu – sdružení pražských architektů, umělců, historiků a uměleckých teoretiků zabývajících se od svého založení roku 1900 ochranou historických památek v Praze. Od jednoho ze členů – Vojtěcha Birnbauma – dostal nabídku pracovat na FF UK. Od 1. srpna 1932 až do konce druhé světové války byl asistentem v Ústavu a Semináři dějin umění.²⁵ Svému bratru Václavovi napsal, že zde dělal „otravnou práci“, k níž nepotřeboval vysokoškolské vzdělání. Psal lístky do kartotéky a měřil délku i výšku fotografií.²⁶ Kromě toho navštěvoval a organizoval výstavy a poté o nich psal v Československých novinách, pro něž pracoval v letech 1932–1938 jako výtvarný referent.²⁷ Je na místě zmínit, že Kovárna společně se sochaři Karlem Lidickým, Václavem Blažkem a Janem Komárkem a malíři Jaroslavem Šmidrou, Václavem Karlem, Jaromírem Wišem a malířkou Julii Zemanovou-Procházkovou utvořili skupinu *Nezávislí*, která v letech 1933–1935 zorganizovala několik výstav. Na nich prezentovali stanovisko, že umělec má tvořit výhradně podle svých představ a nevázat se na žádné soudobé ismy, které omezují jeho tvůrčí potenciál.²⁸ Kovárnovo vyzdvížení svobody coby klíčové hodnoty pro uměleckou tvorbu koresponduje s jeho dřívějším názorem vysloveným v textu *Osobnost*.

²¹ František Xaver ŠALDA, *Šaldův zápisník*, I, Praha 1928–1929, s. 50.

²² Ladislav ŠTOLL, *Před vlastním prahem*, *Signál* 1/8–9, 1928–1929, s. 213–214.

²³ AUK, fond FF UK, katalogy posluchačů, zimní semestr 1929/30, písmena A–K.

²⁴ NA ČR, fond Ministerstvo školství a kultury (MŠK), k. 93, osobní spis Františka Kovárny 1932–1950, Curriculum Vitae Františka Kovárny. AUK, fond Matriky Univerzity Karlovy, Matrika doktorů Univerzity Karlovy VIII, inv. č. 8, s. 3406.

²⁵ J. KOUKAL – M. FLEKAČOVÁ (edd.), *Uměleckohistorické texty z pozůstalosti Františka Kovárny*, s. 161. Stránky klubu Za starou Prahu viz: <<https://www.zastarouprahu.cz/menu-horni/o-klubu/kategorie-3/>> [cit. 16. 12. 2024].

²⁶ Parafrázováno dle: J. KOUKAL – M. FLEKAČOVÁ (edd.), *Uměleckohistorické texty z pozůstalosti Františka Kovárny*, s. 163.

²⁷ NA ČR, fond Ministerstvo školství a kultury (MŠK), k. 93, osobní spis Františka Kovárny 1932–1950, osobní výkaz a další dokumenty k ustanovení Františka Kovárny asistentem.

²⁸ Jiří KOUKAL – Martina FLEKAČOVÁ (edd.), *Uměleckohistorické texty z pozůstalosti Františka Kovárny*, s. 163–164.

Jako vysokoškolský asistent si Kovárna prohluboval svoje umělecko-vědní vzdělání a připravoval se na habilitaci. V září 1934 požádal profesorský sbor FF UK o udělení veniae docendi pro obor estetiky a jako habilitační spis předložil knihu *Malířství ornamentální a obrazové*. O dva měsíce později ho komise profesorů ve složení Josef Šusta, Václav Tille, Zdeněk Nejedlý, Josef Král a Antonín Matějček připustila k habilitačnímu kolokviu s odůvodněním, že Kovárna má ve svém oboru hluboké znalosti a budí „naději, že v něm vyroste estetik té vědecké šíře, jaké se dovolává obor estetiky v rámci badatelského a naukového systému univerzitního“. Při něm odpověděl „vesměs uspokojivě“ na položené otázky a povedla se mu i habilitační přednáška. Profesorský sbor fakulty se usnesl udělit Kovárnovi venia docendi a jeho usnesení potvrdilo 26. dubna 1935 Ministerstvo školství a národní osvěty (MŠANO).²⁹

Počínaje zimním semestrem 1935/36 až do listopadu 1939, kdy nacisté uzavřeli české vysoké školy, přednášel Kovárna na FF UK o impresionismu ve výtvarném umění, francouzské estetice, estetické výchově, metodách ve výtvarném umění a vztazích mezi uměním a pospolitostí.³⁰ Krátce po uzavření mnichovské dohody byl jmenován examinátorem Zkušební komise pro učitelství na středních školách v Praze pro praktickou estetiku při státních zkouškách z kreslení. Zkoušel studenty a studentky vysokých škol, kteří chtěli vyučovat výtvarnou výchovu na gymnáziích.³¹

Jak už jsem naznačil, akademickou i publicistickou činnost Františka Kovárny ovlivňovaly mezinárodně politické události. Jednou z nich bylo budování socialismu v SSSR, k jehož zahraniční propagaci sloužila *sovětská veřejná diplomacie*. Jednalo se o síť kulturně politických organizací, s jejichž pomocí vládnoucí bolševici šířili pozitivní obraz Sovětského svazu v zahraničí. Lze uvést Všesvazovou společnost pro kulturní vztahy se zahraničím (VOKS), zaměřenou na zahraniční elity. Její zaměstnanci připravovali překlady sovětské propagační literatury, přednášky, výstavy a v neposlední řadě zaštiťovali cesty zahraničních intelektuálů do SSSR. Mezi nimi byli levicově orientovaní čs. spisovatelé a vědci. V reportážích líčili své zážitky z „cest do utopie“. Zamýšleli se nad otázkou politicky angažované umělecké tvorby a stavebními kameny sovětského politického systému. Co jimi citelně otřásl a rozdělovalo je, byl „velký teror“ druhé poloviny třicátých let, při němž byli likvidováni Stalinovi skuteční i domnělí političtí odpůrci.³²

Cesty do SSSR organizovala v Československu *Společnost pro kulturní a hospodářské sblížení s novým Ruskem* založená roku 1925. Sloužily jí jako jeden z prostředků k získávání „věcných“ informací o dění v této zemi, které zveřejňovala v periodických a neperiodických

²⁹ AUK, f. FF UK, k. 33, inv. č. 397, osobní spis Františka Kovárny, zpráva a návrh komise o habilitační žádosti Františka Kovárny, žádost Kovárny o udělení veniae docendi s příloženými tématy habilitačních přednášek, protokol o habilitačním kolokviu, protokol o habilitační přednášce.

³⁰ *Seznam přednášek, kteréž se konati budou na Universitě Karlově v Praze v zimním běhu 1935–1936*, Praha, nákladem Akademického senátu Univerzity Karlovy v Praze 1935, s. 39; tamtéž, v *letním běhu 1936*, s. 39; tamtéž, v *zimním běhu 1936–1937*, s. 40; tamtéž, v *letním běhu 1937*, s. 39; tamtéž, v *zimním běhu 1937–1938*, s. 42; tamtéž, v *letním běhu 1938*, s. 40; tamtéž, v *zimním běhu 1938–1939*, s. 41; tamtéž, v *letním běhu 1939*, s. 40; tamtéž, v *zimním běhu 1939–1940*, s. 42.

³¹ Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), fond František Kovárna, k. 1, ref. ozn. 1/1/21, Dekret o jmenování Františka Kovárny examinátorem Zkušební komise z 5. listopadu 1938.

³² Daniela KOLENOVSKÁ, *Sovětská veřejná diplomacie a západní intelektuálové*, in: K. Šimová – D. Kolenovská – M. Drápala (edd.), *Sovětské Rusko ve svědectvích*, s. 15–49, tady s. 16–17, 27–29, 46–47; Kateřina ŠIMOVÁ, *Cesty československých intelektuálů do sovětského Ruska*, in: tamtéž, s. 51–81, tady s. 57–58, 62; TÁŽ, *Cesty do utopie*, in: tamtéž, s. 753–767, tady s. 763–766.

publikacích, i formou přednášek.³³ V roce 1926 se Kovárna stal tajemníkem *Společnosti*. Co bylo náplní jeho práce, v pohledu rodičům nezmínil,³⁴ a nehovoří o tom ani periodika *Nové Rusko* a *Signál*. K dispozici je informace, že Kovárna, redakce obou časopisů, *Společnost* a další aktéři protestovali proti československé cenzuře sovětských filmů a „bezohlednému potlačování svobody uměleckého a vědeckého projevu“.³⁵

Zásahy státních orgánů do kultury Kovárna kritizoval znovu v druhé polovině třicátých let v souvislosti s pořádáním výstav československého a sovětského umění. Výstavy pokládali Sověti za významný prostředek rozvoje vzájemných kulturních vztahů. Ožehavým problémem se staly v druhé polovině třicátých let, v době kampaně proti formalismu ve všech uměleckých odvětvích. Sověti nevybíravě kritizovali literáty, kteří podle nich psali nesrozumitelně, a zakazovali vystavovat „závadná“ umělecká díla.³⁶

Z výstavy československého umění konané na podzim 1937 vyřadili Sověti například obrazy Maxe Švabinského nebo fotografie znázorňující divadelní režii E. F. Buriana. Proti jejich rozhodnutí se neozval ani komisař výstavy Kamil Novotný, ani vedení Spolku výtvarných umění Mánes, ani československá kulturní levice.³⁷ Výjimku představoval architekt Jaromír Krejcar, který protestoval proti „přísné cenzuře“ ze strany sovětských úřadů,³⁸ a František Kovárna. Druhý jmenovaný vysvětloval incident nedostatkem prozíravosti a nevhodným přístupem lidí zodpovědných za výběr exponátů. Nedokázali „odhadnout, co by mohlo tuto zemi [SSSR] s tenkou vrstvou výtvarné kultury, nad níž dokonce bdí totalitní systém, zaujmout a co by se dalo tomuto zájmu předložit bez úhony hodnot“.³⁹ Kovárnu překvapila reakce na tento incident v ČSR. Tvrdil, že českoslovenští intelektuálové o něm mlčeli. Pouze v *Přítomnosti* zaznamenal „několik prostořekých slov, rušících mír a prozrazujících, co se šíří ústním podáním“. Nejmenovaný očitý svědek odmítl Kovárnovi sdělit, co se v Moskvě přihodilo. Když mu Kovárna oponoval, že nelze kritizovat nesvobodu v nacistickém režimu, a přitom nechávat bez povšimnutí její projevy v SSSR, začal se svědek odvolávat na mezinárodní závazky se Sověty. Podle Kovárny se zachoval alibisticky. Podobně jako jiní se zřikal vlastní zodpovědnosti ve veřejném životě a nahrával tak diktaturám.³⁹

Kovárna protestoval proti třetímu moskevskému procesu, v němž bylo za údajné spiknutí proti Leninovi a Stalinovi a „podvratnou“ činnost proti SSSR osmnáct „levičáků a trockistů“ odsouzeno k trestu smrti zastřelením a další tři k mnohaletému žaláři.⁴⁰ Kovárna odmítl postupy sovětských justičních a policejních orgánů, vyjádřil nedůvěru v proces a pochyboval, že se odsouzení dopustili těch činů, za něž byli odsouzeni.⁴¹ Zařadil se nejen mezi oponenty sovětské kulturní a represivní politiky, ale také se postavil domácím komunistům,

³³ *Společnost pro hospodářské a kulturní sblížení s Ruskem*, Nové Rusko 1/1, 1925, s. 1; *Výťah ze stanov Společnosti pro kulturní a hospodářské sblížení s novým Ruskem*, Nové Rusko 1/2, 1925, s. 60–61.

³⁴ LA PNP, f. František Kovárna, k. 2, ref. ozn. 3//2, Kovárna František => Kovárnovi Jan a Marie (rodiče Františka Kovárny), pohlednice Františka Kovárny, 15. 7. 1926.

³⁵ *Kulturní veřejnosti!*, Signál 2/30, 18. 4. 1930, s. 1.

³⁶ K. ŠIMOVÁ, *Cesty československých intelektuálů*, s. 80; Robert C. TUCKER, *Stalin na vrcholu moci*, Praha 2000, s. 606–607.

³⁷ K. ŠIMOVÁ, *Cesty československých intelektuálů*, s. 80.

³⁸ Jaromír KREJCAR, *Oficiální výstava čsl. umění v SSSR – cenzurována sovětskými úřady*, in: K. Šimová – D. Kolonovská – M. Drápala (edd.), *Sovětské Rusko ve svědectvích*, s. 609.

³⁹ František KOVÁRNA, *Pěstování iluzí*, in: tamtéž, s. 613–614.

⁴⁰ Podrobně o procesu Robert C. TUCKER, *Stalin na vrcholu moci*, s. 539–552.

⁴¹ Michal BAUER, *Souvislosti labyrintu (kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století)*, Praha 2009, s. 70–71.

kteří požadovali bezvýhradný souhlas s uměleckými i politickými dogmaty stalinismu. A právě tito lidé se po únoru 1948 postarali o Kovárnovu profesní likvidaci.⁴²

V době, kdy probíhal „velký teror“ v SSSR, nabýval na síle též nacistický režim v Německu. Když Kovárna v červenci 1935 dorazil na vlakové nádraží v Norimberku, zaujala ho přítomnost mnoha vojáků na nástupištích včetně jednoho, patrně příslušníka SS v černé uniformě a čepici s našitou lebkou a zkříženými hnáty. Dojem na něj udělali také dva mladí muži, jak se při odchodu na vlak drželi pevně v podpaží. Jejich gesto vnímal jako výraz „německého smyslu“ pro přátelství a zároveň jako „počátek vojenského kolektivismu“.⁴³

Z mého pohledu jsou zajímavé i jeho úvahy *Umění a výchova* a *Několik otázek*. V nich se Kovárna vymezoval vůči vládnoucím elitám, které používaly uměleckou tvorbu jako nástroj propagace svých politických cílů a potlačování opozičních názorů. V reakci na nacisty se přihlásil k názorům spisovatele Thomase Manna, který jako politicky nežádoucí osoba z Německa v roce 1933 uprchl. Po přečtení Mannových děl vyzval Kovárna zástupce kultury k důkladnému zamyšlení, jak může umění plnit výchovnou funkci, aniž by umělec ztratil svoji tvůrčí svobodu a tvář.⁴⁴ Kovárna tvrdil, že tato svoboda je naplňována v demokracii. V ní měl člověk možnost prosazovat své zájmy a tvůrčí potenciál, ale zároveň musel brát ohledy na druhé. Musel je přesvědčovat pádnými argumenty, a nikoli násilím. Mohlo to sice být „nepohodlné a někdy i nepříjemné, ale demokracie je už takový nepohodlný způsob vlády.“ Vzala by však rychle za své, kdyby politici potlačili nezávislou kontrolu svých rozhodnutí a ovládaným nařídili bezvýhradnou poslušnost. Demokratické principy chtěl Kovárna uplatňovat také v kultuře. Tvrdil, že například na výtvarném umění – tvorbě obrazů, pomníků či jiných staveb – musí spolupracovat odborná a laická veřejnost. Odborníci měli brát v potaz relevantní připomínky laiků a „trpělivě, byť pomaleji“ prosazovat, co považují za „dobré a potřebné“.⁴⁵

Československá demokracie je pojátkem úvah *Několik otázek* a *Zrcadlo desetiletí*. Připomeňme, že druhý jmenovaný text vznikl na podzim 1928, v době, kdy Československo ještě nezasáhla velká hospodářská krize, ani nečelilo nebezpečí nacismu. Kovárna tehdy kritizoval československou demokracii, konkrétně činnost politických stran, avšak zároveň vyzdvihoval svobodu tisku.⁴⁶ Ovšem o devět let později byla situace zcela odlišná. Stále sílící nacistický režim byl pro Kovárnu i jiné varováním, že o demokratické svobody lze snadno přijít. A to se zakrátko stalo.

S kamarádem Václavem Černým sdílel Kovárna přesvědčení o nezbytnosti věcné kritiky. Černý založil periodikum *Kritický měsíčník*, které vycházelo od ledna 1938 až do svého zákazu v roce 1942, a znovu v letech 1945–1948. Zveřejňoval aktuality ze světové literatury a umění, i překlady cizojazyčných básní, povídek a odborných pojednání. Pro aktuální

⁴² K. ŠIMOVÁ, *Cesty do utopie*, s. 764–765; Ladislav CABADA, *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900–39*, Praha 2000, s. 175.

⁴³ František KOVÁRNA, *Cesta Německem*, Pražské noviny 256/158, 1935, s. 3.

⁴⁴ LA PNP, f. František Kovárna, k. 14, ref. ozn. 8/1//6, výstřižky vlastních prací (většinou vlepené na listy), zejména z oblasti výtvarné kritiky (Pražské noviny), 1936. Separát Kovárnovy úvahy *Umění a výchova* datovaný 10. října 1936.

⁴⁵ LA PNP, f. František Kovárna, k. 14, ref. ozn. 8/1//7, výstřižky vlastních prací (většinou vlepené na listy), zejména z oblasti výtvarné kritiky (Pražské noviny, Lidové noviny, Slawische Rundschau, Listy pro umění a kritiku, Národní politika), 1937. Separát Kovárnovy úvahy *Několik otázek* datovaný 6. června 1937.

⁴⁶ František KOVÁRNA, *Zrcadlo desetiletí*, Signál 1/8–9, 1928–1929, s. 209.

postřehy vyčlenil rubriky *Kritické stati a úvahy* a *Poznámky*.⁴⁷ V prvním ročníku vyšel například již zmíněný text Františka Kovárny o incidentu na výstavě čs. umění v Moskvě⁴⁸ a stručná dvoustránková stať Bohumila Mathesia *Na stráž!*. Mathesius trefně odhadl, že se Hitler po anšlusu Rakouska zaměří na Československo a použije k jeho zničení nikoli vojenskou sílu, ale propagandu, aktivity československých Němců zastoupených v Sude-toněmecké straně i silného nátlaku na Francii a Velkou Británii.⁴⁹

Kritický měsíčník informoval o tom, že na schůzce *Spolku výtvarných umělců Mánes* zformulovalo 60 spisovatelů včetně Kovárny protest. Stojí v něm, že Velká Británie a Francie zklamaly důvěru Čechů a Slováků nejen přistoupením k mnichovské dohodě, ale i jejím bezprostředním porušením. V rozporu s jejím ustanovením, že o připojení „*sporných a smíšených území*“ se rozhodne plebiscitem, nařídila berlínská mezinárodní komise tato území vyklidit a předat wehrmachtu. Svým rozhodnutím připravila ČSR o důležité dopravní komunikace a oblasti významné po hospodářské i vojenské stránce. V závěru protestu žádali signatáři zahraniční kulturní činitele, aby se u svých vlád přimlouvali za změnu hranic vnucených ČSR a nenechali tuto „*jedinou svobodnou demokracii ve střední Evropě*“ na pospas Německu, které beztak ohrozí další země.⁵⁰ Nemýlili se v odhadu, že nacistické agresi není ani zdaleka konec.

Protest 60 spisovatelů reprezentoval spolu s prohlášením Umělecké besedy hlas demokraticky smýšlejících představitelů české kultury.⁵¹ Oba dokumenty odmítl katolický básník Jan Zahradníček, přestože se pod ně podepsali i pravicoví intelektuálové.⁵² Jeho kritika spadá do kontextu střetávání liberálně demokratických prvků s autoritářskými tendencemi, jímž se vyznačovala pět měsíců trvající druhá republika.

V kulturní sféře se běžným jevem stal odklon od doposud vyznávaných dějinných hodnot českého národa a na veřejnosti docházelo ke skandalizování obhájců demokratického systému předmnichovské republiky. Tento systém zástupci nacionální pravice a představitelé bojovného katolicismu interpretovali jako nepřetržitý sled omylů a alternativu spatřovali v „integrálním nacionalismu“ a zachování „holé národní existence“.⁵³ Část z nich vstoupila do Národní kulturní rady (NKR), která měla k naplnění uvedené alternativy přispět. Její program obsahoval rozporuplné požadavky. Na jedné straně chtěla vytvořit „novou nezávislou a svěbytnou kulturu“, v níž bude garantována umělecká svoboda. Na druhé straně volala po zavedení „řízeného knižního trhu“, odstranění „rozvrtných“ knih z knihoven a potlačení „všech mylných výkladů minulosti“.⁵⁴ Jejím prezidiálním funkcionářem se stal i František Kovárna. Jakou měl náplň práce a jakými názory se zde prezentoval, nevíme. Nedochovaly se totiž prameny, které by umožnily detailněji analyzovat NKR.⁵⁵ Jisté je, že se ani on neubrnil autoritářským tendencím.

⁴⁷ V. ČERNÝ, *Paměti*, I, s. 356–357; Předmluva Františka Borového, *Kritický měsíčník* 1/1, 1938, s. II–III.

⁴⁸ František KOVÁRNA, *Pěstování ilusí*, *Kritický měsíčník* 1/1, 1938, s. 47–48.

⁴⁹ Bohumil MATHESIUS, *Na stráž!*, in: tamtéž, s. 193–195.

⁵⁰ *Protest spisovatelů a kulturních pracovníků ze dne 7. října 1938*, in: tamtéž, s. 459–460.

⁵¹ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, kulturním a společenském životě*, Praha – Litomyšl 2004, s. 181–182.

⁵² Citováno dle: Jan RATAJ, *O autoritativní národní stát*, Praha 1997, s. 120.

⁵³ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země koruny české, XVa, 1938–1945*, Praha – Litomyšl 2006, s. 131, 135; též, *Druhá republika 1938–1939*, s. 180–185.

⁵⁴ *Program Národní kulturní rady*, Tak, roč. 1938–1939, č. 16, 20. prosince 1938, s. 233–236.

⁵⁵ Tomáš PAVLIČEK, *Spisovatelské instituce v období krize demokracie (1934–1939)*, Soudobé dějiny 17/4, 2010, s. 565–612, zde s. 604.

V době zveřejnění programu NKR měl Hitler o budoucnosti Československa jasno. Rozhodl se ovládnout celé Čechy a Moravu, jakmile se mu naskytne příležitost. Měl k tomu několik důvodů. Hluboko do teritoria nacistického Německa vnikaly neobsazené části českých a moravských zemí, což znemožňovalo vytvoření celistvého operačního zázemí. Navíc se na území tzv. druhé republiky nacházely vojenské síly – potenciální překážka budoucí německé expanzi – a též výrobní kapacity. Zatímco Goebbelsem řízená propaganda ujišťovala svět, že Německo se nedopustí žádné agrese, plánovali Hitler a Vrchní velení Wehrmachtu (OKW) likvidaci Československa. Přípravy probíhaly mezi lednem a březnem 1939. V utajení nacvičovaly německé vojenské jednotky přesun k čs. hranicím a aktivitu vyvíjeli též nacističtí vrcholní politici.⁵⁶ Využili skutečnosti, že v nejsilnější slovenské straně HSĽS mají významnou pozici zastánci odtržení Slovenska. Hitler sdělil 13. března 1939 v Berlíně jejímu zástupci Jozefu Tisovi, že se Slovensko musí osamostatnit.⁵⁷ Tiso se podvolil a 14. března byl zřízen slovenský stát. Jeho vznik posloužil Hitlerovi jako důkaz „neživotaschopnosti“ Československa a ospravedlňoval ji své další kroky.⁵⁸ Ve stejný den pozval československého prezidenta Emila Háchu do Berlína a donutil ho podepsat vojenskou kapitulaci s prohlášením, že odevzdává český národ pod ochranu nacistického Německa. Druhý den, 15. března 1939 byly české země vojensky obsazeny a následující den začleněny do Německa jako Protektorát Čechy a Morava.⁵⁹

Za protektorátu Čechy a Morava

Podle Hitlerova výnosu byl protektorát autonomní a řídili ho čeští úředníci.⁶⁰ Do jejich činnosti však od počátku zasahovala okupační správa v čele s *Úřadem říšského protektora (ÚRP)*.⁶¹ Trpěla český kulturní život, který ovšem měl být zlikvidován po vítězství Německa. Důvody této tolerance byly politické. Čechy a Morava byly obsazeny před vypuknutím války, s čímž souvisely ohledy na mezinárodní veřejné mínění. Nacistická propaganda se snažila vyvolávat zdání, že Češi mají zajištěnou kulturní autonomii. Jako důkaz uváděla dostupnost děl Karla a Josefa Čapkových i TGM v letech 1939–1941. Od roku 1941 postupně narůstal počet knih, které nesměly vycházet. V následujících dvou letech – období nejprísrnějšího uplatňování germanizační kulturní politiky nacistů – cenzori zakázali publikovat zhruba polovinu předložených titulů. Od jara 1944 nastalo částečné uvolnění, kdy někteří zakázaní autoři začali znovu publikovat.⁶²

⁵⁶ Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát Čechy a Morava*, Praha 2002, s. 13–14.

⁵⁷ Jan RYCHLÍK, *Češi a Slovinci ve 20. století*, I, *Československé vztahy 1914–1945*, Bratislava 1997, s. 161–171, tady s. 169–170.

⁵⁸ P. MARŠÁLEK, *Protektorát Čechy a Morava*, s. 14.

⁵⁹ J. RYCHLÍK, *Češi a Slovinci ve 20. století*, I, s. 170.

⁶⁰ Znění Hitlerova výnosu o zřízení Protektorátu Čechy a Morava, dostupné online: <<https://www.fronta.cz/dokument/hitleruv-vynos-o-zrizeni-protektoratu-cechy-a-morava>> [cit. 7. 1. 2025].

⁶¹ Ke vzniku a fungování protektorátního režimu např.: J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Velké dějiny země koruny české*, XVa, 1938–1945, s. 155–229; P. MARŠÁLEK, *Protektorát Čechy a Morava*, s. 45–64; Michael WÖGERBAUER – Petr PIŠA – Petr ŠÁMAL – Pavel JANÁČEK a kol., *Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, II, 1938–2014, Praha 2015, s. 920.

⁶² M. WÖGERBAUER – P. PIŠA – P. ŠÁMAL – P. JANÁČEK a kol., *Cenzura a sociální regulace literatury*, II, 1938–2014, s. 915, 919, 921.

Představitelé okupační správy nepodceňovali vliv periodického tisku na veřejné mínění. O existenci českých novin a časopisů rozhodovali částečně přímo, částečně prostřednictvím českých úřadů.⁶³ Krátce po okupaci vznikla *Skupina pro kulturně-politické záležitosti*, která se 18. září 1940 změnila na *IV. oddělení ÚŘP*. Její pracovníci se účastnili tiskových konferencí, na nichž předávali šéfredaktorům nebo jejich zástupcům pokyny, o čem periodika mohou a o čem nesmějí psát.⁶⁴ Organizace těchto konferencí a kontrola tisku náležely do kompetence *Tiskového odboru Prezidia ministerské rady* (TO PMR), později Ministerstva školství a lidové osvěty jako jeho II. sekce. Jejich součástí bylo Ústředí tiskové dozorcí služby (ÚTDS), které zodpovídalo za výkon cenzury. Sídlo v Praze a mělo své pobočky v Plzni, Brně, Olomouci a Moravské Ostravě. Do redakcí periodik v uvedených městech byli přidělováni vždy dva jeho zaměstnanci, tzv. domácí cenzori.⁶⁵

Povinnost předkládat texty domácím cenzorům měl i František Kovárna. Nejprve četli jeho rukopis, který mu mohli vrátit k přepracování. Znovu ho kontrolovali při tiskové přípravě, a ještě jednou v jeho definitivní verzi – signálním výtisku, který obdržel vydavatel. Tím však cenzurní proces nekončil, obsah článku, resp. celého periodika následně hodnotily kulturně politické instituce, tajná policie a *Skupina pro kulturně politické záležitosti ÚŘP*. V případě vydání nežádoucího textu hrozil Kovárnovi zákaz publikovat, v horším případě vězení, deportace do koncentračního tábora nebo rovnou poprava.⁶⁶

O tom, že úředníci *Skupiny pro kulturně politické záležitosti ÚŘP* monitorovali Kovárnovu tvorbu, svědčí jejich tisková zpráva (*Pressebericht*) z 19. května 1939. Všimli si, jak Kovárna ve svém článku používal pojem tradice.⁶⁷ Definoval ji jako paměť, která se ústně šíří napříč různými společenstvími – rodinou a národem. Ústní podání umožňovalo lidem vykládat si tradici podle svých představ a vést o ní dialog s ostatními. Tento dialog byl spolu s její ahistoričností, tj. vytrháváním minulých jevů z dobového kontextu a jejich přenášením do přítomnosti, zdrojem její síly.⁶⁸ Uvedená definice byla dle tiskové zprávy dokladem, že Kovárna pracoval „neobyčejně obratně a pro nezasvěcené těžko pochopitelným způsobem“ s tradicí, která „pro něj vlastně znamená šeptanou propagandu.“⁶⁹ Není známo, zda měl Kovárna kvůli článku nějaké nepříjemnosti.

V červnu 1939 Kovárna založil edici *Svazků úvah a studií*,⁷⁰ k čemuž ho vedly ideové i pragmatické důvody. Záleželo mu na tom, aby autoři sdružení v *Kritickém měsíčníku* měli kde publikovat v případě jeho zákazu, a také na rozvoji vzdělanosti ohroženého českého

⁶³ Tamtéž, s. 924–925.

⁶⁴ Jan GEBHART – Barbora KÖPPOVÁ – Jitka KRYŠPÍNOVÁ a kol., *Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2010, s. 8, 14–15, 18; Pavel JANOUŠEK a kol., *Dějiny české literatury v protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2022, s. 37.

⁶⁵ M. WÖGERBAUER – P. PIŠA – P. ŠÁMAL – P. JANÁČEK a kol., *Cenzura a sociální regulace literatury*, II, 1938–2014, s. 924–925; J. GEBHART – B. KÖPPOVÁ – J. KRYŠPÍNOVÁ a kol., *Řízení legálního českého tisku*, s. 70–73.

⁶⁶ M. WÖGERBAUER – P. PIŠA – P. ŠÁMAL – P. JANÁČEK a kol., *Cenzura a sociální regulace literatury*, II, 1938–2014, s. 926.

⁶⁷ NA ČR, fond Úřad říšského protektora v Praze, tiskové zprávy, tisková zpráva ze dne 19. května 1939, k. 1147, sign. IV-P.

⁶⁸ František KOVÁRNA, *O smyslu tradice*, *Kritický měsíčník* 2/1–10, 1939, s. 97–101, dostupný online: <<https://kramerius.cbvk.cz/uuid/uuid:86e90e4a-435e-11dd-b505-00145e5790ea>> [cit. 23. 1. 2025].

⁶⁹ NA ČR, f. Úřad říšského protektora v Praze, tiskové zprávy, tisková zpráva ze dne 19. května 1939, k. 1147, sign. IV-P.

⁷⁰ Knihovna NM (dále KNM), odd. knižní kultury, fond Nakl. archivy a osobní fondy, inv. č. NAOF Petr 5151, dopis: František Kovárna Václavu Petrovi, Praha 30. 6. 1939, 1 II.

národa.⁷¹ Již v úvodním čísle dal Kovárna na srozuměnou, že předmětem analýzy nebude politika.⁷² Za „závaznou směrnicí Svazků vůbec“ považoval její nahrazení vzdělaností a oproštění se od tendence „dělat ze všeho a ve všem politiku“. Dodal, odvolávaje se na Františka Palackého, že vzdělanost zajišťuje existenci národa „tehdy, kdy politika selhává, nebo selhala“.⁷³ Taková předsevzetí byla ovšem ambivalentní, což Kovárna ukázal v eseji *Česká strážlivost a český pathos*. Tvrdil, že čeští vzdělanci dokázali přistupovat s klidem k jakkoli tvrdé realitě, na druhé straně projevovali nedostatek patosu, tedy odhodlání realitu ovládnout nebo měnit. Nebyli ochotni vést národ v krizích (za mnichovských událostí nebo za existence protektorátu), a uvolňovali prostor těm, „kdo pěstují falešný, protože nečeský pathos“.⁷⁴

O vlivu, jaký má politika na vzdělanost v extrémních podmínkách nacistického režimu, se Kovárna přesvědčil na podzim 1939. Při jednadvacátém výročí vzniku Československa došlo ve všech větších městech k protestům proti okupační správě, v Praze vyšlo do ulic okolo 100 000 lidí. Potlačení demonstrací si vyžádalo oběti. Byl postřelen student Lékařské fakulty Univerzity Karlovy (LF UK) Jan Opletal, který svým zraněním nakonec podlehl.⁷⁵ Opletalův pohřeb přerostl v další protinacistickou demonstraci, na kterou Hitler a nejvyšší představitelé okupační správy zareagovali velice tvrdě. Popravili devět studentských funkcionářů, více jak 1200 studentů internovali v koncentračních táborech a zavřeli 17. listopadu 1939 české vysoké školy.⁷⁶ V této době viděl Kovárna mnoho lidí plakat na ulicích, německá nákladní auta odvážet české studenty, kteří marně volali o pomoc, a v rozhlasovém vysílání slyšel jména popravených. Předpokládal, že ho příslušníci gestapa mohou přijít zatknout v brzkých ranních hodinách. Pro takový případ si připravil šaty a boty k posteli, aby nebyl jako řada studentů odvezen jen ve spodním prádle. Také ho trápily obavy, že neuvidí svého právě narozeného syna.⁷⁷

Zásah nacistů proti českým vysokým školám nejenže znemožnil studium více jak patnácti tisícům studentů,⁷⁸ ale také zásadně změnil pracovní zařazení většiny českých vysokoškolských učitelů a výzkumných pracovníků. Z 41 řádných a mimořádných profesorů FF UK bylo 32 posláno na tzv. dovolenou s čekatelným (*Urlaub mit Wartegebühr*). Tj. byli zproštěni výkonu pracovních povinností, ale zároveň pobírali specifický plat ve výši základního příjmu bez příplatků. Toto opatření nebylo uplatněno vůči žádnému z 46 docentů a docentů pověřených asistentskou funkcí, většina našla zaměstnání na jiných místech státní správy. František Kovárna měl být přijat na *Úřad lidové osvěty* (Amt der Volksaufklärung), kam nakonec nenastoupil.⁷⁹ Požádal o přijetí na Umělecko-průmyslovou školu v Praze a od

⁷¹ Václav ČERNÝ, *Paměti*, II, Brno 1992, s. 95–98; František KOVÁRNA, *Nová knihovna „Svazky“*, Kritický měsíčník 2/1–10, 1939, s. 332–333.

⁷² František KOVÁRNA, *Česká strážlivost a český patos*, Svazky úvah a studií 1939, č. 1, s. 6.

⁷³ Dopis učitele J. R. ze dne 20. října 1939; odpověď redakce Svazků učitelů J. R. ze dne 24. října 1939, in: Svazky úvah a studií 1939, č. 6, s. 1b, 41.

⁷⁴ F. KOVÁRNA, *Česká strážlivost a český patos*, s. 6, 14, 31.

⁷⁵ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Dramatické a všední dny protektorátu*, Praha 1996, s. 97–98.

⁷⁶ Jiří DOLEŽAL, *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha 1996, s. 47–48; P. JANOUŠEK a kol., *Dějiny české literatury v protektorátu Čechy a Morava*, s. 52.

⁷⁷ František KOVÁRNA, *Listy mrtvému příteli*, Praha 1946, s. 81.

⁷⁸ J. DOLEŽAL, *Česká kultura za protektorátu*, s. 48.

⁷⁹ Antonín KOSTLÁN – Michal V. ŠIMÚNEK, *Na dovolenou s čekatelným? Profesori a další vědecko-pedagogičtí pracovníci Univerzity Karlovy po uzavření českých vysokých škol v listopadu 1939*, AUC-HUCP 61/2, 2021, s. 47–77, tady s. 48–49, 62, 68.

dubna 1942 do roku 1947 zde pracoval jako asistent. O jeho podílu na výuce však nemáme informace. Neúčastnil se schůzí profesorského sboru a rovněž v seznamech zaměstnanců se nepíše nic o jeho pedagogické činnosti.⁸⁰ Z osobního spisu vyplývá, že od 1. března 1939 až do konce února 1945 byl rovněž asistentem na Ústavu pro dějiny umění UK.⁸¹

Příjem plynul Kovárnovi i z činnosti redaktora *Svazků*. S nakladatelem Václavem Petrem se již v červnu 1939 dohodnul na jejich nepravidelném vydávání a na tom, že mu Petr bude vyplácet sto korun za redakci každého čísla, dávat mu deset redakčních a autorům dvacet autorských výtisků.⁸² Středoškolská a vysokoškolská pedagogová, zemědělská odborníci, ekonomové a právníci publikovali ve *Svazcích* texty o postavách české i světové historie, fenoménu národ, literatuře, dramatu, filmu, ale i o historickém a kulturním vývoji v Číně. Vydávány byly také texty o německé problematice, což lze považovat za ústupek okupační správě, který Kovárna učinil se záměrem snížit riziko zákazu *Svazků*.

Kovárna vznášel věcné a stylistické námitky. Doporučoval autorům upravit ty pasáže, které vyznívaly jednostranně nebo mohly být pro čtenáře nesrozumitelné. Publikovatelné texty předkládal cenzuře on, Petr nebo sami autoři. Někdy se s nimi domluvil, že do jednou zcenzurovaného textu zasáhne nejprve sám, a poté ho znovu předloží cenzorovi. Učinil tak v případě eseje Václava Vojtišky o českých městech.⁸³ Pokud se mu rukopisy jevily jako „popularizování známých faktů, jmen a osobností a existovalo u nich riziko oprávněných výtek z nepřesností“, vyřazoval je.⁸⁴ Přiznal, že řešení věcné stránky šlo někdy na úkor jazykové úrovně. Zatímco filologové a historikové psali „dobře“, některé jiné texty byly „přímo strašné“. Horší jazykovou úroveň si Kovárna vysvětloval jednak neporozuměním autora, či jeho neochotou text za stávající honorář dodatečně upravit. Proto Petrovi navrhnul ustanovit „jazykového poradce“, který by autorům pomáhal se stylistikou, aniž by zároveň byl „radikálním brusičem“.⁸⁵ Zda Petr někoho takového do redakce přijal, nevíme.

Kovárna s Petrem vedli seznamy plánovaných a vydaných čísel. Zjistíme z nich, kolik čísel vyšlo do konce války, a které texty nesměly vyjít. Za první rok a půl bylo zveřejněno 50 čísel a do května 1945 celkem 90 čísel.⁸⁶ Je zřejmé, že od roku 1941 se vydávání zpomalilo. Začínalo totiž období nejpřísnějšího uplatňování germanizační kulturní politiky, v němž výrazně narůstal počet zakázaných knih a periodik. Přestal vycházet *Kritický měsíčník*⁸⁷ a ve *Svazcích* nesměla být zveřejněna stať Emila Soboty s názvem *Bodrý byrokrat*

⁸⁰ Parafrázováno dle: J. KOUKAL – M. FLEKAČOVÁ (edd.), *Uměleckohistorické texty z pozůstalosti*, s. 168–169.

⁸¹ NA ČR, fond Ministerstvo školství a kultury (MŠK), k. 93, osobní spis Františka Kovárny 1932–1950, osobní výkaz Františka Kovárny k č. 179193/38, sdělení Zemského viceprezidenta pro Čechy ze dne 25. dubna 1942.

⁸² KNM, odd. knižní kultury, f. Nakl. archivy a osobní fondy, inv. č. NAOF Petr 5151, dopis: František Kovárna Václavu Petrovi, Praha, 30. 6. 1939, 1 ll.

⁸³ KNM, odd. knižní kultury, f. Nakl. archivy a osobní fondy, inv. č. NAOF Petr 5151, dopis: František Kovárna Václavu Petrovi, Praha, 30. 6. 1939, 1 ll; František Kovárna Václavu Petrovi, Praha, 29. 12. 1939, 1 ll; František Kovárna Václavu Petrovi, Praha, 14. 1. 1940, 1 ll; František Kovárna Václavu Petrovi, Praha, 9. 7. 1942, 1 ll; Dopis Františka Kovárny Karlu Polákovi 28. 4. 1941, dostupný online: <<https://online.muzeumliteratury.cz/exhibit-dopis-karlu-polakovi-1941-1>> [cit. 5. 2. 2025].

⁸⁴ KNM, odd. knižní kultury, f. Nakl. archivy a osobní fondy, inv. č. NAOF Petr 5151, dopis: František Kovárna Václavu Petrovi, Praha, 9. 7. 1942, 1 ll.

⁸⁵ Tamtéž, dopis: František Kovárna Václavu Petrovi, Praha, [1944].

⁸⁶ *Seznam vydaných čísel*, in: *Svazky úvah a studií*, 1945, č. 91, s. 37–38. Odpověď redakce *Svazků* ze dne 26. ledna 1941, in: *Svazky úvah a studií*, 1941, č. 50, s. 1b.

⁸⁷ M. WÖGERBAUER – P. PIŠA – P. ŠÁMAL – P. JANÁČEK a kol., *Cenzura a sociální regulace literatury*, II, 1938–2014, s. 915, 930.

o svých zkušenostech (vyšla až po osvobození) a Kovárnova esej *Rodina, rod, národ*.⁸⁸ Řada autorů, kteří ve *Svazcích* publikovali, zaplatili životem. Filozof Josef Tvrďý zemřel roku 1942 v koncentračním táboře Mauthausen a literární kritik Bedřich Václavěk o rok později v Osvětimi.⁸⁹ Nelibost nad tím, že vydávání *Svazků* stagnuje, dal Kovárna najevo v dopise ze září 1943. Tvrdil, že kdyby je cenzori „zastavili, bylo by to lepší než vycházením-nevycházením ztrácet kontinuitu“.⁹⁰ To se nakonec nestalo a v následujících dvou letech vycházely *Svazky* v poměrně vysokém nákladu. Bylo například připraveno 1000 exemplářů eseje *Osobnost*, jejímž autorem byl Ferdinand Kratina.⁹¹

Pokud nemusel být v Praze, trávil Kovárna i s rodinou čas ve svém domě ve venkovské obci Bezmyř. Napsal zde knížku *Listy mrtvému příteli* obsahující pronikavé postřehy k nacistické ideologii. Tvoří ji dvanáct kapitol, které jsou koncipovány jako dopisy, a jsou datovány od ledna do února 1943. Vypráví o období od třicátých let do prvních dnů po bitvě u Stalingradu,⁹² která znamenala zásadní obrat v druhé světové válce. Kovárna adresoval dopisy někdejšímu německému kamarádovi, jenž padl na východní frontě v srpnu 1942, avšak nejmenoval ho. Dle výzkumu historika dějin umění Jiřího Koukala jím byl Hans Adalbert von Stockhausen, v akademickém roce 1932/33 stipendista československé vlády na FF UK. S Kovárnou se poprvé setkal v Ústavu a semináři dějin umění⁹³ a postupně se s ním sblížil. Byl sečtělý, zajímal se o českou literaturu a naučil se česky. Ochotně svému kolegovi naslouchal a vedl s ním akademické debaty o vztazích mezi malým a velkým národem. Kovárna si všiml, že ho zpočátku nacisté znepokojovali, avšak nakonec jim podlehl. Identifikoval se s „výronem lůzy a výměškem z hniloby vašich hrozných let po první světové válce“ a spolu se svými krajany odhalil nezvyklou schizofrenii v jednání. V soukromí si počínal jako „dobrák“, zatímco na veřejnosti bezvýhradně plnil „nelidské rozkazy“ a oddával se iluzi, že ho to zbavuje osobní odpovědnosti za vraždění nevinných. Kovárna byl v dopisech sebekritický a dával průchod pochybnostem o sobě samém. Divil se, že nedokázal odhalit klamnost přátelství hned na začátku. Také ho tížila otázka, zda Stockhausen byl až do smrti vyznavačem nacismu, nebo zda se přece jen vzepřel a spáchal sebevraždu, protože pochopil, že je spolupachatelem zvěrstev.⁹⁴

Otázkami, které si Kovárna kladl, se zabýval také Jiří Koukal. Na základě memoárů Stockhausenova bratra a archivních dokumentů z archivu Filipovy univerzity v Marburku dospěl k závěru, že Stockhausen sice nebyl horlivým nacistou, ale nacismus zároveň nezavrhoval. V listopadu 1933 vstoupil do oddílů SA v Marburku. Na frontu se sám nepřihlásil,

⁸⁸ *Svazkům na Novou cestu; Seznam vydaných čísel*, in: *Svazky úvah a studií*, 1945, č. 91, s. 1b, 37–38. Knihovna NM, odd. knižní kultury, fond Nakl. archivy a osobní fondy, inv. č. NAOF Petr 5151, Program *Svazků*, který je přílohou ke Kovárnovu dopisu Václavu Petrovi, 22. 6. 1941, 2 ll.

⁸⁹ Základní životopisné informace o Bedřichu Václavkovi, dostupné online: <https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=737> [cit. 5. 2. 2025]. K Josefu Tvrďému viz <https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=412> [5. 2. 2025].

⁹⁰ KNM, odd. knižní kultury, f. Nakl. archivy a osobní fondy, inv. č. NAOF Petr 5151, dopis: František Kovárna Václavu Petrovi, Praha, 23. 9. 1943, 1 ll.

⁹¹ Tamtéž, dopis: František Kovárna Václavu Petrovi, Praha, 17. 6. 1944, 1 ll. Ferdinand KRATINA, *Osobnost*, Praha 1944.

⁹² Christiane BRENNER, *Briefe an den toten Freund: Aussiedlung und gesellschaftlicher Umbruch in der tschechischen Nachkriegsliteratur*, in: Steffen Höhne – Udolph Ludger, *Deutsche – Tschechen – Böhmen. Kulturelle Integration und Desintegration im 20. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2010, s. 37.

⁹³ Jiří KOUKAL, *Der tote Freund von František Kovárna*, *Umění* 63/1–2, 2015, s. 95, 97.

⁹⁴ František KOVÁRNA, *Listy mrtvému příteli*, s. 10–13, 31–32, 40, 52–54, 44–46, 68–69, 120–121, 130. J. KOUKAL, *Der tote Freund von František Kovárna*, s. 98.

ale byl na ní odvelen v souvislosti s neúspěchy wehrmachtu v SSSR. Na smrt nešel „dobrovolně“, jak se domníval Kovárna. Svědčí o tom Stockhausenovy snahy získat v únoru 1942 uvolněné místo na marburské univerzitě a vyhnout se tak bitevní vřavě. Jeho život a kariéru je obtížné hodnotit na pozadí uvedených zjištění.⁹⁵ V kontextu rozpadlého přátelství rozvíjel Kovárna úvahy o vztazích Čechů s Němci. Neviděl jiné řešení, než že se oba národy nadobro rozejdou, a Němci budou potrestáni za své zločiny. Konec však nekonkretizoval. Lze to vysvětlit tím, že Kovárna dokončil *Dopisy* v létě 1944, kdy se československá politika vůči Němcům ocitala stále ještě ve fázi plánování. Když Kovárna prohlásil soužití Čechů s Němci za zkrachovalé, rozešel se zároveň s meziválečným liberálním řádem.⁹⁶ Kovárna si přál dopisy „co nejrychleji“ vydat,⁹⁷ nakonec vyšly v Petrově nakladatelství až roku 1946.

František Kovárna se na sklonku války aktivně zapojil do osvobozování své země. Se zbraní v ruce koordinoval ve Vojkově a okolí občanské hlídky a pomáhal „vyčišťovat lesy od odzbrojených prchajících Němců ohrožujících zdejší kraj hlavně v noci“. Také schovával představitele partyzánského hnutí a zasadil se rovněž o neprozrazení jiného Čecha, na nějž byl vydán zatykač.⁹⁸ Podle Zemského výboru v Praze byl velmi prospěšný domácímu odboji a i v nejtěžší chvíli podporoval národní kulturu literární a publicistickou činností.⁹⁹

Závěr

František Kovárna měl literární a jazykový talent, který rozvíjel už během středoškolských studií. Jako posluchač FF UK a poté pedagog na téže fakultě publikoval řadu odborných i publicistických článků, k čemuž ho inspirovali jeho učitelé. Kromě svého oboru se věnoval aktuálním politickým otázkám. První světová válka dle něj způsobila rozpad hodnot, které „do věčejška byly člověku opěrným bodem“. Kvůli ztrátě víry ve vlastní schopnosti a pocitu osamělosti byla část Italů ochotná rezignovat na vlastní svobodu a identifikovat se s fašismem.¹⁰⁰ Tímto pronikavým postřehem Kovárna narážel na ambivalenci svobody. Na jedné straně mohla být kýženým cílem, na druhé straně zátěží, s níž si člověk neumí poradit a raději ji odevzdá do rukou diktátorovi. Tato ambivalence se stala ve čtyřicátých letech tématem prací, v nichž se intelektuálové uprchnuvší z Německa snažili odpovědět na otázku, proč nacismus získal podporu mnoha lidí.¹⁰¹

Dalším tématem Kovárnových prací byly klady a zápory meziválečné československé demokracie. Podobně jako jiní intelektuálové kritizoval její stranický systém, principiálně ji však neodmítal. Měl za to, že právě v ní se kultivuje svoboda – možnost uplatňovat vlastní potenciál a předpoklad originální vědecké i umělecké tvorby –, která souzní s odpovědností

⁹⁵ J. KOUKAL, *Der tote Freund von František Kovárna*, s. 98, 100.

⁹⁶ Parafrázováno dle: Christiane BRENNER, *Briefe an den toten Freund*, s. 36, 43.

⁹⁷ KNM, odd. knižní kultury, f. Nakl. archivy a osobní fondy, inv. č. NAOF Petr 5151, dopis: František Kovárna Václavu Petrovi, Praha, 27. 4. 1945, 2 II.

⁹⁸ LA PNP, f. František Kovárna, k. 1, ref. ozn. 1/1/22, doklady týkající se křivého obvinění Františka Kovárny ze spolupráce s německými okupanty, vyjádření předsedy Národního výboru ve Vojkově, 12. 5. 1945.

⁹⁹ Tamtéž, zápis Zemského výboru v Praze, 22. 6. 1945.

¹⁰⁰ FRANTIŠEK KOVÁRNA, *Dnešek italské literatury*, Host 4/9–10, 1925, s. 310–311.

¹⁰¹ Viz např.: ERICH FROMM, *Strach ze svobody*, Praha 2014; STEFAN ZWEIG, *Svět věčejška*, Praha 1994.

vůči kolektivu.¹⁰² Lze říct s literárním historikem Jaroslavem Medem, že měl blízko k intelektuálům hledajícím rovnováhu mezi kritikou a obhajobou liberální demokracie.¹⁰³

V letech 1938–1939 se Kovárna přesvědčil, jak je tento společenský řád křehký a zranitelný. Stejně jako mnoho jeho současníků se ztotožnil s myšlenkou, že by se národ měl sjednotit k obraně své existence. Tato myšlenka se projevovala mj. zpochybňováním prvo-republikových hodnot.¹⁰⁴ Alternativou „stranicko-politické roztržitosti“ se stala „tvrdá“, „přísně ukázněná“ a „pohotová“ demokracie tvořená dvěma aktéry – Stranou národní jednoty (SNJ) a Národní stranou práce (NSP).¹⁰⁵ Na jedné straně se v ní vyskytovalo volání po vládě pevné ruky, na druhé straně požadavek zachovat demokratické svobody a nepřipustit žádnou formu fašistického totalitarismu.¹⁰⁶ Podobné napětí se vyskytovalo i v kulturní sféře, čehož dokladem je Národní kulturní rada. Její funkcionář František Kovárna se zasazoval o svobodu umělecké tvorby, současně však podpořil reglementaci kulturního života.¹⁰⁷ Oscilloval mezi slábnoucími demokratickými principy a stále vlivnějšími autoritářskými tendencemi.

Za druhé světové války Kovárna zužitkoval své organizační dovednosti a zkušenosti, jež získal jako redaktor *Signálu* a *Volných směrů*. Vydáváním *Svazků* pěstoval v extrémních podmínkách vzdělanost na co nejvyšší úrovni. Projevoval tím značnou občanskou odvahu, za níž mohl být postižen publikačním zákazem, internován v koncentračním táboře nebo rovnou popraven. Skutečnost, že nepřišel o život a nebyly zakázány *Svazky*, lze vysvětlit částečně štěstím a částečně některými jeho pragmatickými kroky. Rozhodl se upustit od původního záměru vydávat čtenářské dopisy, protože svým obsahem potenciálně provokovaly domácí cenzory a okupační úřady. Čím přesně neuvedl. Část čtenářských námětů zapracovával do vlastních dopisů a odpovědí a čtenáře poprosil, aby mu „tuto lest z války“ prominuli.¹⁰⁸ Druhý krok, kterým se chtěl Kovárna vyhnout zákazu *Svazků*, spočíval ve vydávání textů s německou problematikou. A právě ten mu přinesl po válce nepříjemnosti, které budou předmětem druhé studie.

MAREK SUK

František Kovárna zwischen Bildung, Publizistik und Politik in der Zwischenkriegszeit und im Protektorat

ZUSAMMENFASSUNG

František Kovárna war eine Persönlichkeit mit weitreichendem intellektuellem Interesse. Er lehrte an der Karlsuniversität und an anderen Hochschulen Ästhetik und Kunstgeschichte, übersetzte aus den romanischen Sprachen, war Schriftsteller, Redakteur und Publizist. Über sein Studium, seine akademische Laufbahn und seinen

¹⁰² F. KOVÁRNA, *Osobnost*, s. 20.

¹⁰³ Jaroslav MED, *Literární život ve stínu Mnichova (1938–1939)*, Praha 2010, s. 18–19.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 213–214.

¹⁰⁵ J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Druhá republika*, s. 50–51. SNJ vznikla sloučením agrární, národně socialistické a živnostenské strany a strany Národního sjednocení. Srov. J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Velké dějiny země koruny české*, XVa, 1938–1945, s. 37–39, 45–46, 57, 67, 69–70, 79.

¹⁰⁶ J. MED, *Literární život ve stínu Mnichova*, s. 215–218.

¹⁰⁷ *Program Národní kulturní rady*, Tak, roč. 1938–1939, č. 16, 20. prosince 1938, s. 233–236.

¹⁰⁸ *Svazkům na Novou cestu; Seznam vydaných čísel*, in: *Svazky úvah a studií*, 1945, č. 91, s. 1b, 41–42, zde s. 42.

Beitrag für das Fach Kunstgeschichte sind bereits viele Studien verfasst worden. Was freilich fehlt bzw. nur am Rande Erwähnung findet, ist die Tatsache, dass sich Kovárna auch mit Politik und ihrem Einfluss auf die gesellschaftliche Sphäre befasste. Seine Aktivität, die sich im Grenzbereich von Bildung, Politik und Publizistik bewegte, ist bisher nur wenig erforscht, weshalb sie Gegenstand dieser Studie ist, die die Zwischenkriegsjahre der Tschechoslowakei und das Protektorat Böhmen und Mähren abdeckt und sich auf eine Basis verschiedenartiger Quellen stützt, zu denen Archivmaterial und gedruckte Quellen einschließlich wenig bekannten Materials gehören, wie beispielsweise Kovárnas Korrespondenz mit dem Verleger Václav Peter oder amtliche Berichte aus dem Bestand des Amtes des Reichsprotektors.

František Kovárna besaß literarisches, sprachliches und organisatorisches Talent. Dank diesem Talent vermochte er, das Hochschulstudium und später auch seine Anstellung als Hochschullehrer mit Publizistik und der redaktionellen Tätigkeit in Fachpublikationen zu verknüpfen. Seine Zeitungsartikel enthalten treffsichere Beobachtungen zu Faschismus, Nationalsozialismus und zum kommunistischen Regime in der UdSSR sowie Beschreibungen der Vor- und Nachteile der in der Zwischenkriegszeit errichteten tschechoslowakischen Demokratie. Ihr gegenüber hatte er zwar Vorbehalte, doch als Ganzes lehnte er sie nicht ab. Er war der Meinung, dass sich gerade in ihr die Freiheit des Einzelnen, die mit seiner Verantwortung gegenüber der Gemeinschaft übereinstimmt, entfaltet. Am eigenen Leib konnte er sich davon überzeugen, dass man die Freiheit relativ leicht verlieren kann. In der Zweiten Republik war er mit autoritären Tendenzen konfrontiert, deren er sich nicht völlig erwehren konnte. Das bedeutet freilich nicht, dass er die Werte, zu denen er sich vor 1938 bekannte, mit einem Schlag aufgegeben hätte. Er wurde Mitglied des Nationalen Kulturrates (NKR), der sich zum Ziel gesetzt hatte, eine eigenständige, die Freiheit künstlerischen Schaffens garantierende nationale Kultur zu schaffen, zugleich aber den Büchermarkt zu reglementieren und ihn von politisch unbequemen Titeln zu säubern. In der Unterstützung kontroverser Forderungen spiegelt sich Kovárnas Oszillation zwischen den hintangestellten demokratischen Prinzipien und einem sich verstärkenden Autoritarismus wider. In der Zeit des Protektorats Böhmen und Mähren gab Kovárna gemeinsam mit Václav Peter die Reihe *Svazky úvah a studií* heraus. Er tat dies, damit Autoren, die sich um die Revue *Kritický měsíčník* gruppierten, eine Publikationsmöglichkeit für den Fall hatten, dass die Revue amtlicherseits verboten wurde, und weil er tief davon überzeugt war, dass die Bildung des bedrohten tschechischen Volkes weiter zu entfalten sei. Mit dieser Zivilcourage riskierte er, vom Besatzungsregime verfolgt zu werden. Die Tatsache, dass die Herausgabe der Reihe *Svazky* nicht eingestellt wurde, kann als eine Glückssache erklärt werden, aber auch mit pragmatischen Entscheidungen des Redakteurs. Kovárna ging daran, Texte mit deutscher Problematik zu veröffentlichen, was ihm nach dem Krieg Unannehmlichkeiten eintrug. Dies wird aber in einer anderen Studie behandelt werden.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Marek Suk, Ph.D.

Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy

marek.suk@ruk.cuni.cz

VLASTISLAV HÄUFLER (1924–1985): PROFESOR EKONOMICKÉ A REGIONÁLNÍ GEOGRAFIE PŘÍRODOVĚDECKÉ FAKULTY UNIVERZITY KARLOVY

MAREK BRČÁK

VLASTISLAV HÄUFLER (1924–1985): PROFESSOR OF ECONOMIC AND REGIONAL GEOGRAPHY AT THE FACULTY OF NATURAL SCIENCES OF THE CHARLES UNIVERSITY

This study deals with the life, international contacts, and work of the geographer Vlastislav Häufler (1924–1985), whose professional career was linked mainly to the Faculty of Natural Sciences of the Charles University, where he in the 1960s served also as a dean.

Keywords: Vlastislav Häufler – history of geography – Faculty of Natural Sciences of the Charles University – Department of Economic and Regional Geography of the Faculty of Natural Sciences of the Charles University – 1945–1985 – socioeconomic geography – regional geography – historical geography

DOI: 10.14712/23365730.2025.22

Profesní život geografa Vlastislava Häuflera je spojen především s Přírodovědeckou fakultou Univerzity Karlovy (dále jen PŘF UK), na níž působil jako student, odborný asistent, docent, profesor, proděkan a děkan, a to mj. v pohnutých letech 1968–1969. Lze tedy již v úvodu konstatovat, že jeho akademická kariéra byla velice úspěšná. Studie vychází zejména z pramenů uložených v Archivu Univerzity Karlovy (dále jen AUK), a to zejména v osobním fondu V. Häuflera a ve fondu PŘF UK, přičemž je potřeba zdůraznit, že Häuflerův život a dílo nebyly v odborné literatuře s výjimkou krátkých životopisných hesel dosud reflektovány.¹ Cílem textu je tedy poprvé podrobněji představit osobnost tohoto významného geografa a akademika Univerzity Karlovy. Pozornost přitom bude soustředěna na jeho životopis, dílo a mezinárodní kontakty.

Osobní pozůstalost, která není nijak rozsáhlá (2 kartony = 0,22 bm), se skládá ze dvou částí. První celek zahrnující především životopisný materiál, získal pro AUK na začátku 90. let tehdejší jeho vedoucí Zdeněk Pousta, který tento materiál vložil do fondu PŘF UK. Dne 3. 6. 2022 byla v rámci mimoskartačního řízení předána do AUK Michalem Šrubařem z Knihovny geografie PŘF UK druhá část pozůstalosti, která obsahovala zejména materiály k vědecké činnosti. Tyto archiválie byly evidovány již jako samostatný osobní fond

¹ Jiří MARTÍNEK – Miroslav MARTÍNEK, *Vlastislav Häufler*, in: *tíž, Kdo byl kdo – naši cestovatelé a geografové*, Praha 1998, s. 183; Jiří MARTÍNEK, *Häufler Vlastislav*, in: *Biografický slovník českých zemí*, XXII, Praha 2019, s. 300.

V. Häuflera. Do něj byla následně na základě vnitřní změny uložena i první část jeho písemností. Od července do září roku 2022 proběhlo uspořádání² tohoto archivního fondu.³

Životní osudy

V. Häufler se narodil dne 3. 11. 1924 v obci Malé Leváre (okres Malacky, dnešní Bratislavský kraj Slovenské republiky).⁴ Toto sídlo se nachází při slovensko-rakouských hranicích a Vlastislavův otec Josef zde působil jako příslušník (respicient) finanční stráže. Häuflerovo dětství negativně ovlivnila úmrtí nejbližších členů rodiny. Nejdříve přišel o staršího bratra, který zemřel v předškolním věku, a v deseti letech (6. 12. 1934) ztratil i otce, který tehdy sloužil ve Skalitěm na slovensko-polském pomezí (okr. Čadca, žilinský kraj).⁵ Jeho matka Františka, roz. Červenková, se znovu vdala a užívala příjmení Hálková. Ze Slovenska rodina odešla v roce 1936,⁶ když nejdříve krátce pobývala u příbuzných z matčiny strany ve vesnici Dírná (okr. Tábor), a následně se o rok později přestěhovala do Prahy. Zde V. Häufler bydlel po zbytek života, přičemž ale zpočátku měl domovské právo⁷ po svém otci v obci Lužná (okr. Rakovník).⁸

V Praze si dokončil nejdříve základní vzdělání, a to na Měšťanské škole v Libni,⁹ a posléze i středoškolské na Obchodní akademii v Praze II.¹⁰ Maturitu však složil až po válce

² Fond byl zpracován podle schématu, vytvořeného a používaného pro pořádání osobních fondů v Archivu Akademie věd ČR. Radka EDEREROVÁ – Václav PODANÝ, *K problematice osobních archivních fondů*, Sborník archivních prací 34/2, 1984, s. 310–350. Ve fondu nejsou obsaženy všechny kategorie materiálu (jedná se o kategorie Ic, IIa, IIb-g, Vb-e, VII), tvoří ho zejména osobní doklady původce a jeho vědecké práce. Dále velkou část tvoří materiály k vědeckým titulům: aspirantura, habilitace, jmenování profesorem a k pracovním záležitostem na PFF UK.

³ Blíže k tomu, viz inventář fondu: Marek BRČÁK, *Vlastislav Häufler (1924–1985). Inventář*, Praha 2023, s. 6–7. Ten je dostupný online na webovém rozhraní badatelny AUK: <<https://ais.udauk.cuni.cz/badatelna/pomucky/0/3abf3bdd-15ce-466b-a430-0fa783c9dbec>> [cit. 14. 5. 2024].

⁴ AUK, f. Vlastislav Häufler (dále jen VH), k. 1, ref. ozn. 1/1/1, Rodný list V. Häuflera; Tadeusz SIWEK, *Mis-ta narození profesorů geografie v Česku*, in: Marián Halás – Pavel Klapka – Zdeněk Szczyrba, *Geographia Moravica*, I, Olomouc 2009, s. 59–69, zde s. 64.

⁵ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 6/1, Opis Úmrtního listu J. Häuflera ze 7. 2. 1934.

⁶ Informace, že k přestěhování došlo v souvislosti se zhoršením česko-slovenských vztahů po podpisu nejprve tzv. Mnichovské a následně Žilinské dohody, tj. na podzim roku 1938, která je uvedena v: J. MARTÍNEK – M. MARTÍNEK, *Vlastislav Häufler*, s. 183, není tedy přesná. Nicméně je nutné podotknout, že za odchodem ze Slovenska mohla opravdu stát i jistá zdejší nevráživost vůči českým občanům.

⁷ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/1/3, Domovský list V. Häuflera z 19. 9. 1946; k. 1, ref. ozn. 1/1/2, Osvědčení o protektorátní příslušnosti z 11. 6. 1942.

⁸ AUK, f. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy (dále jen PFF UK), 1953–1989, Základní organizace Komunistické strany československé (dále jen ZO KSČ), Kádrové oddělení, k. 6 (prozatímní číslování – dále jen p. č.), Personální spis V. Häuflera, Stručný životopis z 12. 2. 1953. Na tomto místě je třeba též uvést, že kádrový spis V. Häuflera je velice důležitý biografický pramen, jelikož obsahuje i osobní zaměstnanecký spis vedený na PFF UK, což je dáno tím, že v 70. letech dotyčný žádal o své znovupřijetí do KSČ, z níž byl v roce 1970 vyškrt-nut. Pracovní spis tak zůstal založen zde, za normálních okolností, tak jak je to běžné u jiných zaměstnanců, by měl být součástí zaměstnaneckých spisů z PFF UK vedených v AUK v rámci vlastní řady. Srov. Václav GARDAVSKÝ, *K šedesátinám Univ. Prof. RNDr. Vlastislava Häuflera, CSc.*, Sborník Československé geografické společnosti (dále SČGS) 89/4, 1984, s. 281–284.

⁹ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/2/1/1, Výsvědčení o absolvování jednoročního učebního kursu z III. třídy měšťan-ské školy, II. pololetí z 21. 6. 1940.

¹⁰ Tamtéž, k. 1, ref. ozn. 1/2/8/1, Výsvědčení z jednoročního obchodního kursu z 14. 7. 1943.

jako externista dne 18. 6. 1946¹¹ na Vančurově státním reálném gymnáziu na Smíchově. Během protektorátu mu bylo studium přerušeno tzv. totálním nasazením, kdy pracoval v Českomoravských strojárnách¹² od 23. 8. 1943 do 31. 8. 1945.¹³ Je paradoxní, že na vysvědčení dospělosti dostal velmi špatné známky, neboť byl ze všech předmětů hodnocen jen jako dostatečně (včetně obecného zeměpisu) s výjimkou tělesné výchovy, z níž měl chvalitebnou.¹⁴

Na PřF UK se zapsal v zimním semestru 1945/1946, a to nejdříve jako mimořádný posluchač,¹⁵ jelikož neměl složenou maturitní zkoušku.¹⁶ Po jejím získání se zapsal od zimního semestru 1946/1947 jako řádný student.¹⁷ Studium zakončil po čtyřech letech v souladu s tehdy platnými studijními předpisy,¹⁸ tj. v říjnu 1949.¹⁹ Na promoci konané dne 22. 10. mu byl udělen doktorský titul RNDr., a to na základě disertační práce *Šumava, problém nedosídlenosti a hospodářské funkce*, kterou vydal i tiskem.²⁰ Disertaci vypracoval v semináři Josefa Doberského a druhý oponentský posudek na ni napsal Josef Kunský.²¹

Kromě doktorského titulu usiloval V. Häufler v rámci vysokoškolského studia úspěšně také o získání učitelské způsobilosti, a to pro aprobaci zeměpis – přírodopis.²² Zkoušky složil na Univerzitě Karlově před tzv. Zkušební komisí pro učitelství na středních školách.²³ Během studia učitelství měl povinnost vypracovat písemnou domácí práci, která v jeho případě nesla název *Výlidení obce na Bechyňsku*. Text vznikl na zakázku Plánovacího referátu Zemského národního výboru v Praze (Zborovská 11, Praha XVI) a týkal se provedení

¹¹ Tamtéž, k. 1, ref. ozn. 1/2/2//1, Maturitní vysvědčení V. Häuflera z 18. 9. 1946. J. MARTÍNEK, *Häufler Vlastislav*, s. 300, mylně uvádí, že maturitu složil v roce 1943. Je třeba podotknout, že nepřesnosti uváděné v tomto textu jsou nejspíše způsobené tím, že autor zpracovával pouze biografické heslo a neměl k dispozici prameny, které podrobné informace k V. Häuflerovi obsahují, tj. jeho osobní fond či alespoň jeho univerzitní personální spis, který byl nalezen dodatečně (viz výše).

¹² K fungování tohoto podniku během protektorátu, kdy nemohl nést svůj původní název *Českomoravská-Kolben-Daněk*, blíže: Jaromír BALCAR, *Tanky pro Hitlera, traktory pro Stalina: Velké podniky v Čechách a na Moravě 1938–1950*, Praha 2022.

¹³ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 4/4//1, Vysvědčení o zaměstnání v Českomoravských strojárnách z 14. 9. 1945. V květnu 1945 byl členem revoluční závodní rady Kbelského civilního letiště.

¹⁴ Tamtéž, k. 1, ref. ozn. 1/2/2//1, Maturitní vysvědčení V. Häuflera z 18. 9. 1946.

¹⁵ AUK, f. PŘF UK, Katalogy posluchačů PŘF UK, i. č. 88 (p. č.), Katalog mimořádných posluchačů PŘF UK v ZS 1945–1946, fol. 113r.

¹⁶ Otto PLACHT – František HAVELKA, *Příručka školské a osvětové správy pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů*, Praha 1934, s. 1260.

¹⁷ AUK, f. PŘF UK, Katalogy posluchačů PŘF UK, i. č. 93 (p. č.), Katalog řádných posluchačů PŘF UK v ZS 1946–1947.

¹⁸ O. PLACHT – F. HAVELKA, *Příručka*, s. 1299–1305.

¹⁹ Rigorózní zkoušku složil s vyznamenáním, a to dne 6. 10. z hlavních oborů geografie a meteorologie-klimatologie (komise Josef Doberský, Josef Kunský, Rudolf Schneider), 12. 10. z vedlejšího oboru geologie (komise Radim Kettner, Odolem Kodým). AUK, f. PŘF UK, Protokoly Rigorózních zkoušek složených na PŘF UK, tom. II, 1935–1953, fol. 309 (záznam č. 1420).

²⁰ Vlastislav HÄUFLER, *Šumava: problém nedosídlenosti a hospodářské funkce*, Sborník československé společnosti zeměpisné (dále jen ČSČZ) 54/1, 1949, s. 80–89.

²¹ AUK, f. Matriky Univerzity Karlovy, i. č. 13, Matrika doktorů Univerzity Karlovy 1949–1950, záznam 6236; AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/2/3//1, Ověřená kopie doktorského diplomu přírodních věd z 22. 10. 1949; k. 1, ref. ozn. 1/2/3//2, Potvrzení s platností popisu doktorského diplomu přírodních věd vydané AUK 9. 4. 1962.

²² AUK, f. Zkušební komise pro učitelství na středních školách Univerzity Karlovy (dále jen ZKG), k. 68, ref. ozn. 46_2_2898, Spis V. Häuflera.

²³ K jejímu fungování podrobněji: Marek HLAVÁČ, *Zkušební komise pro učitelství na středních školách v Praze*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále jen AUC-HUCP) 63/2, 2023, s. 33–70.

antropogeografického výzkumu obcí Rataje, Dobronice a Černýšovice (okr. Tábor).²⁴ Domácí práci, v níž V. Häufler již plně projevil své pozdější zájmy související se sídelní geografii, ohodnotil jako velmi dobrou opět J. Doberský.

V rámci studia, během něhož pobíral sociální stipendium v jeho nejvyšší možné výši 1 500 Kč měsíčně,²⁵ navštěvoval velkou řadu přednášek a seminářů, což bylo dáno i snahou o získání učitelské způsobilosti v oboru zeměpis-přírodopis. Z toho důvodu měl zapsané předměty z více oborů: geografie (Josef Doberský, Jiří Král, Karel Kuchař, Josef Kunský, Vladimír Josef Novák, Bedřich Šalamon), geologie (Josef Augusta, Radim Kettner, Odolen Kodým), mineralogie (Josef Kratochvíl, Oldřich Pacák), botaniky (Josef Dostál, Vladimír Krajina, Silvestr Prát), zoologie (Václav Breindl, Julius Komárek), demografie (Antonín Boháč) či dějin a filozofie přírodních věd (Albína Dratvová, Otakar Matoušek), přičemž jádro jeho přednášek tvořily vždy geografické předměty.²⁶ Není bez zajímavosti, že zpočátku studiem procházel velice problematicky. Zkoušky nezřídka skládal s hodnocením dostatečně, včetně geografických předmětů (viz vysvědčení o první státní zkoušce), kdy ho ze zeměpisu zkoušel J. Král. To bylo patrně dáno i absencí gymnaziálního studia.²⁷ Až v posledních dvou ročnících (tj. po roce 1948) došlo k výraznému vylepšení prospěchu; alespoň takto to ukazují protokoly o složených zkouškách týkající se učitelského studia.²⁸ Působí tedy poněkud úsměvně, když ve svých pozdějších životopisech V. Häufler uváděl, že vždy studoval s vyznamenáním a zkoušky skládal obvykle v předtermínu.²⁹

Přechod do zaměstnání, které plynule pokračovalo na PřF UK, mu nikterak nekomplikovala povinná vojenská služba, od níž byl osvobozen dne 7. 5. 1946.³⁰ Na fakultě byl nejdříve od 1. 2. 1950 zaměstnán jako asistent v Geografickém ústavu (III. oddělení, vedoucí V. J. Novák).³¹ Posléze od 1. 10. 1951 tam působil jako odborný asistent na Katedře geografie,³² do níž se v červnu 1950 transformoval Geografický ústav.³³ V roce 1950 vstupovaly do života na vysokých školách totiž nové organizační jednotky fakult, tj. katedry, jež nahradily dosavadní fakultní ústavy, semináře či stolice, které vedl určitý profesor. Katedry byly zamýšleny jako nástroje kolektivní spolupráce celých vědních oborů, proto byly mnohem rozsáhlejší než výše uvedené dřívější administrativní jednotky. Katedry

²⁴ AUK, f. ZKG, k. 68, ref. ozn. 46_2_2898, Spis V. Häuflera, fol. 17r, 21r, 27r.

²⁵ Na vlně poválečného radikalismu byla schválena řada podpor a úlev studentům, které jim měly usnadnit absolvování vysoké školy. Nejvýraznější z nich bylo zrušení tax školného či finanční podpora prostřednictvím sociálního stipendia. Jiří PULEC – Pavel URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, Olomouc 2012, s. 75.

²⁶ AUK, f. PřF UK, Katalogy posluchačů PřF UK, i. č. 88, 92–93, 97, 101, 105, 108, 113, 116 (p. č.), Katalogy posluchačů PřF UK ZS 1945/1946–ZS 1949/1950.

²⁷ Alespoň to takto píše v žádosti o připuštění k II. státní zkoušce ze zeměpisu. AUK, f. ZKG, k. 68, ref. ozn. 46_2_2898, Spis V. Häuflera.

²⁸ Dále uvádí, že ho od geografie odvádělo studium dalších přírodovědných předmětů nutných k získání učitelské způsobilosti. AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera, Dotazník z 15. 12. 1948; AUK, f. ZKG, k. 68, ref. ozn. 46_2_2898, Spis V. Häuflera.

²⁹ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera, Životopisy z 12. 2. 1953, 9. 1. 1970, 8. 6. 1972 a 19. 5. 1975.

³⁰ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/1//5, Průkaz o osvobození od vojenské povinnosti.

³¹ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera, Dotazník z 19. 3. 1979; AUK, f. Rektorát Univerzity Karlovy (dále jen RUK), Personální spisy, k. 304 (p. č.), V. Häufler.

³² AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 4/2//1, Jmenování odborným asistentem na PřF UK z 5. 10. 1951.

³³ Leoš JELEČEK – Pavel CHROMÝ – Jiří MARTÍNEK, *Vývoj geografie na Univerzitě Karlově v kontextu české geografie od poloviny 19. století*, Geografie – Sborník České geografické společnosti (dále jen Geografie – Sborník ČGS) 111/4, 2006, s. 343–367, zde s. 354.

sdužovaly akademiky a vědecké pracovníky téhož vědního oboru, popřípadě velmi příbuzných oblastí.³⁴

Při studiu dostupných pramenů je zřejmé, že Häuflerovi pomohlo k získání akademického místa na fakultě i členství v ZO KSČ PŘF UK, jejímž byl členem od roku 1946.³⁵ Zároveň nad ním zpočátku držel ochrannou ruku³⁶ i jeho školitel J. Doberský,³⁷ který byl nejdříve ředitelem I. oddělení Geografického ústavu a následně celé Katedry geografie.³⁸ Ten ho ostatně navedl k socioekonomické a regionální geografii,³⁹ tj. ke specializaci, která mu více vyhovovala na rozdíl od jiných geografických směrů (např. fyzické geografie⁴⁰ či kartografie⁴¹ atd.) a v rámci níž se i později vědecky prosadil. Na druhou stranu nelze opomenout ani Häuflerovu nesmírnou pracovitost a cílevědomost, která je z pramenů rovněž jasně patrná a jež mu pomohla se vypracovat v uznávanou autoritu oboru.

Začátky působení V. Häuflera na PŘF UK jsou dobou sovětizace československého vysokoškolského systému.⁴² Ta se mj. projevovala i tím, že velké univerzitní fakulty se tehdy rozdělovaly na menší specializované celky.⁴³ V případě PŘF UK tak došlo v roce 1952 k jejímu rozdělení na tři části: Geologicko-geografickou, Biologickou a Matematicko-fyzikální fakultu (dále jen MFF UK), která měla tehdy krátce na starosti i chemické obory. K faktickému rozdělení po stránce správní a ekonomické došlo až o rok později.⁴⁴ Vznik

³⁴ Ač se některá pracoviště odvolávala slovem ústav v názvu instituce na prvorepublikovou tradici dřívějších profesorských stolic, například Fyzikální ústav Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy, stále se jednalo vlastně o katedry, zřízené dle § 15 zákona č. 58/1950 sb. z 18. 5. 1950, o vysokých školách. Dostupné online: <<https://www.e-sbirka.cz/sb/1950/58/1950-06-03?zalozka=text>> [cit. 15. 1. 2025].

³⁵ AUK, f. PŘF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera, passim.

³⁶ Srov. Tomáš GECKO – Tomáš W. PAVLIČEK, *Kariérní postup vědce, vztah učitele se žákem a vytváření vědeckých škol*, in: Martin Franc (ed.), *Habitus českých vědců 1918–1968*, Praha 2021, s. 63–118.

³⁷ K jeho rozporuplné osobnosti viz Jiří MARTÍNEK, *Geograf z Orlických hor Josef Pohl-Doberský*, Orlické hory a Podorlicko: sborník vlastivědných prací: přírodou, dějinami, současností 19, 2012, s. 201–206.

³⁸ *Seznam přednášek na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy ve studijním roce 1949–1950*, Praha 1949, s. 6.

³⁹ K jejímu studiu na PŘF UK blíže Martin HAMPL, *Sociální geografie: proměny tematické orientace i přetrvávání výchozích problémů studia*, Geografie – Sborník ČGS 111/4, 2006, s. 382–400.

⁴⁰ Václav PRIBYL, *Fyzická geografie na Univerzitě Karlově v Praze*, Geografie – Sborník ČGS 111/4, 2006, s. 368–381.

⁴¹ Ludvík MUCHA, *Kartografie na Univerzitě Karlově*, Geografie – Sborník ČGS 111/4, 2006, s. 426–435.

⁴² K sovětizaci vysokých škol v Československu po roce 1948 je nutné uvést alespoň tyto práce: John CONNELLY, *Zotročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*, Praha 2008 (anglický originál: *Captive University: The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945–1956*, Chapel Hill 2000); J. PULEC – P. URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*. Monografie J. Connellyho je výjimečná svým širším středoevropským záběrem a ukazuje, že na první pohled monolitní východní blok měl v oblasti vysokého školství v jednotlivých sovětských satelitech různá specifika, Urbášek s Pulcem zase napsali knihu s důvěrnou znalostí domácích archivních pramenů jakožto ředitelé univerzitních archivů v Brně a Olomouci.

⁴³ Petr CAJTHAML, *Proměny role univerzit v systému vysokých škol v 50. letech 20. století*, AUC-HUCP 52/1, 2012, s. 61–69. Na příkladu lékařských fakult Univerzity Karlovy viz Petr SVOBODNÝ, *Lékařské fakulty, nebo lékařské akademie. Vysokoškolská výuka medicíny a lékařské vědy v sovětském bloku ve 40. až 60. letech 20. století*, Dějiny věd a techniky 50/1, 2017, s. 9–27. Z pohledu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy viz Chruoš VORLIČEK, *Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy ve vývoji učitelského vzdělání v Československu*, AUC-HUCP 15/2, 1975, s. 53–100; Blanka ZILYNSKÁ, *Pedagogická fakulta*, in: Jan Havránek – Zdeněk Pousa (edd.), *Dějiny univerzity Karlovy*, IV, Praha 1998, s. 511–532. K rozdělení a znovusloučení Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (dále jen FF UK) viz Josef PETRÁŠ, *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015, s. 168–278.

⁴⁴ Jindřich BEČVÁŘ, *Matematicko-fyzikální fakulta*, in: J. Havránek – Z. Pousa (edd.), *Dějiny univerzity Karlovy*, IV, s. 495–509, zde s. 495.

nových menších fakult se ukázal být plně funkční jen v případě MFF UK, nikoliv však ostatních dvou fakult, které byly v roce 1959 sloučeny opět v jednu fakultu s tím, že k ní byly navraceny i chemické obory.⁴⁵ Například Geologicko-geografická fakultě totiž reálně hrozilo vzhledem k plánovaným směrným číslům možného povoleného počtu přijatých uchazečů, že zůstane téměř bez studentů. V případě geografie stát v rámci plánovaného hospodářství počítal dokonce s tím, že bude ročně potřeba jen jeden až dva odborní geografové, kteří by absolvovali v Praze. Z toho důvodu neměli být oboroví geografové na UK po roce 1957 přijímáni (což se nakonec nestalo), ke studiu geografie měli nastoupit jen posluchači do učitelského studia. Obdobné problémy měla překvapivě i geologická sekce, která však na rozdíl od geografické netrpěla tehdy personálním poddimenzováním pedagogického sboru.⁴⁶

Součástí sovětizace vysokých škol v 50. letech bylo členění velkých kateder na menší celky dle užších vědeckých specializací.⁴⁷ To v roce 1953⁴⁸ vedlo k rozdělení Katedry geografie na Katedru kartografie a fyzické geografie (dále jen KKFG) a Katedru ekonomické a regionální geografie (dále jen KERG), na niž přešel i náš aktér.⁴⁹ Na tomto místě je též potřeba zdůraznit, že proces rozčleňování kateder byl i součástí přirozeného vývoje, když se velké ústavy již v době meziválečné postupně začaly dělit na oddělení. Přebírání sovětského modelu v první polovině 50. let však tento vývoj výrazně urychlilo, jelikož před rokem 1950 se konzervativní profesorské sbory vzniku nových fakultních ústavů spíše bránily, což lze doložit i na PřF UK.⁵⁰

Tvrď aplikace sovětského vysokoškolského modelu na PřF UK obsahovala samozřejmě též řadu negativních jevů, zejména se jednalo o perzekuci studentů⁵¹ a vyučujících z politických důvodů, byť v případě zdejších geografů byl propuštěn jen J. Král, který dle mladého a „pokrokově“ naladěného Häuflera učil největší množství „buržoazních“ bludů.⁵²

⁴⁵ Břetislav FAJKUS, *Přírodovědecká fakulta*, in: J. Havránek – Z. Poustka (edd.), *Dějiny univerzity Karlovy*, IV, s. 473–493, zde s. 473–474.

⁴⁶ AUK, f. RUK, manipulační období 1957, Strojopis Výroční zprávy Univerzity Karlovy za rok 1957 (fond není zpracován). Srov. Petr CAJTHAML, *Proměny role univerzit*, s. 66; Vlastislav HÄUFLER, *Dějiny geografie na Univerzitě Karlově. 1348–1967. Geschichte der Geographie an der Karls-Universität*, Praha 1967, s. 247–248.

⁴⁷ Jakub JAREŠ, *Dějiny vysokého školství v Československu po roce 1945*, AUC-HUCP 52/1, 2012, s. 13–23, s. 21–23.

⁴⁸ Tento stav vydržel až do reorganizací v letech 1990–1993, kdy došlo k dalšímu členění. V současnosti jsou na PřF UK následující geografické katedry: Katedra fyzické geografie a geoekologie; Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje; Katedra demografie a geodemografie; Katedra aplikované geoinformatiky a kartografie. Dostupné online: <<https://www.natur.cuni.cz/fakulta/o-fakulte/katedry-a-ustavy>>; <<https://www.natur.cuni.cz/geografie>> [cit. 15. 8. 2025].

⁴⁹ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera, passim.

⁵⁰ Viz i případ fyzikálních oborů nacházejících se na PřF UK (1920–1952) a MFF UK (1952–). Marek BRČÁK, „*Nauka o lyofilizovaných jahodách*“ aneb *Náčrt historie Katedry vysoké frekvence a vakuové techniky (1953–1959) a Katedry elektroniky a vakuové fyziky (1959–1989) Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy*, AUC-HUCP 64/1, 2024, s. 101–118, zde s. 105–106; Emanuel KLIER, *Rozvoj fyzikálních pracovišť na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v letech 1953–1978*, *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie* 23, 1978, s. 9–15.

⁵¹ Jakub JAREŠ, „*Indiferentní – možnost převýchovy!*“ *Cíle tzv. studijní prověrky na vysokých školách a jejich realizace*, in: Marie Černá – Jaroslav Cuhra a kol., *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí: Československo 1948–1989*, Praha 2012, s. 20–53.

⁵² AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera, Dotazník z 15. 12. 1948. Do jaké míry bylo toto příkré hodnocení dáno tím, že V. Häuflera klasifikoval při zkoušce pouze dostatečně, nelze určit. Na druhou stranu je třeba dodat, že J. Král měl v této době i řadu jiných problémů převážně osobního charakteru, takže jeho vyhazov z fakulty nemusel být dán pouze politickými důvody.

V 50. letech došlo i k tomu, že hlavní směr geografického výzkumu byl zúžen na ideologicky méně nebezpečnou fyzickou geografii.⁵³

Naopak pozitivně lze chápat, že v této době došlo k založení Československé akademie věd (dále jen ČSAV).⁵⁴ Její Geografický ústav však vznikl poněkud opožděně, konkrétně až v roce 1963, což bylo dáno vleklými spory čelných osobností oboru. Existence této instituce výrazně zlepšila podmínky pro geografický výzkum v Československu (viz publikační řada *Studia Geographica*).⁵⁵ Na druhou stranu vznik ČSAV z PřF UK odvedl řadu pedagogů, kteří odešli za lepšími platovými podmínkami, a přestali se tak podílet na zdejší výuce.⁵⁶ Je však třeba zdůraznit, že vztahy mezi univerzitními geografickými katedrami a Geografickým ústavem ČSAV nelze chápat jen takto černobíle, jelikož pracovníci obou institucí vzájemně spolupracovali, mj. na vydání nového národního atlasu (1966), na němž se podílel i V. Häufler (viz dále). Platformou pro spolupráci geografů univerzitních a z ČSAV byla nepochybně i Československá společnost zeměpisná (dnešní Česká geografická společnost),⁵⁷ jejímž dlouholetým členem⁵⁸ a zároveň i funkcionářem jejího ústředního výboru byl i V. Häufler.⁵⁹ Ten mj. často přispíval i do jejího periodika, tj. Sborníku Československé společnosti zeměpisné, kde byl i členem redakční rady. Kromě toho byly obě instituce propojeny i personálně například členstvím ve vědeckých grémiích, například ve Vědecké radě PřF UK či Vědeckém kolegiu geologie-geografie ČSAV, v němž V. Häufler rovněž zasedal.⁶⁰

V 50. a 60. letech V. Häufler svoji pracovní kariéru velice úspěšně a rychle rozvíjel, a to jak po stránce profesní, tak i stranické v rámci KSČ, což spolu tehdy do určité míry souviselo. To však nemá nikterak snižovat jeho kvality coby geografa. Ve vědecko-pedagogické činnosti nejprve v roce 1961⁶¹ dosáhl titulu docent,⁶² o jehož udělení usiloval od roku 1958.⁶³ Jako habilitační práce byla předložena jeho dříve publikovaná monografie *Horské oblasti v Československu a jejich využití* (1955), na niž věcný posudek,⁶⁴ popisující

K němu Jiří MARTÍNEK, *Jiří Král, „enfant terrible“ české geografie*, in: Lucie Merhautová – Richard Vašek (edd.), *O dějinách s noblesou: k sedmdesátinám Josefa Tomeše*, Praha 2023 s. 465–476.

⁵³ L. JELEČEK – P. CHROMÝ – J. MARTÍNEK, *Vývoj geografie*, s. 354.

⁵⁴ Martin FRANC – Věra DVOŘÁČKOVÁ (edd.), *Dějiny československé akademie věd*, I, 1952–1962, Praha 2019.

⁵⁵ Ota POKORNÝ, *K počátkům geografických pracovišť v Československé akademii věd*, Zprávy Geografického ústavu ČSAV 5/2, 1968, s. 1–6.

⁵⁶ L. JELEČEK – P. CHROMÝ – J. MARTÍNEK, *Vývoj geografie*, s. 354–355. Obecně k tomu: Jakub JAREŠ – Martin FRANC a kol., *Mezi konkurencí a spoluprací. Univerzita Karlova a Československá akademie věd 1945–1968*, Praha 2018.

⁵⁷ Jiří MARTÍNEK, *Stručný nástin dějin České geografické společnosti*, in: Tadeuz Sivek – Vít Jančík (edd.), 120 let České geografické společnosti, Praha 2014, s. 9–54, zde s. 24–35.

⁵⁸ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/1//7, Členský průkaz České společnosti zeměpisné při ČSAV (1971).

⁵⁹ V roce 1984 mu bylo dokonce uděleno čestné členství. J. MARTÍNEK, *Stručný nástin dějin České geografické společnosti*, s. 51; *Seznam osob Univerzity Karlovy*, Praha 1976, s. 184.

⁶⁰ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 4/3//1, Jmenování členem vědeckého kolegia geologie-geografie při ČSAV na období 1962–1963 z 28. 12. 1961; k. 1, ref. ozn. 4/3//2, Jmenování členem vědeckého kolegia geologie-geografie ČSAV na období 1964–1965 z 12. 12. 1963; k. 1, ref. ozn. 4/3//3, Poděkování za práci v kolegiu ČSAV (1962–1963) od předsedy ČSAV Františka Šorma z 12. 12. 1963.

⁶¹ V textu: J. MARTÍNEK, *Häufler Vlastislav*, s. 300, mylně uveden rok 1958.

⁶² AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/2/5//3, Ministr školství jmenuje V. Häuflera docentem pro obor ekonomická a regionální geografie z 11. 4. 1961; k. 1, ref. ozn. 1/2/5//4, Rektor UK ustanovuje V. Häuflera docentem pro obor ekonomická a regionální geografie (4/1961).

⁶³ Tamtéž, k. 1, ref. ozn. 1/2/5//1, Výkaz publikační činnosti k habilitačnímu řízení V. Häuflera.

⁶⁴ Tamtéž, k. 1, ref. ozn. 1/2/5//2, Posudek na habilitační práci V. Häuflera z 19. 9. 1958.

její jak silné, tak i slabé stránky, napsal Jaromír Korčák.⁶⁵ Smutným svědectvím doby je, že habilitace V. Häuflera a jeho kolegy Otakara Vrány byla opakovaně řešena na výboru ZO KSČ Geograficko-geologické fakulty, kde J. Korčák jako vedoucí KERG musel několikrát vysvětlovat, proč dosud brání jejich habilitaci (14. 12. 1955; 6. 3. 1956). J. Korčák se oprávněně hájil tím, že chce ochránit vysokou vědeckou úroveň spojenou s titulem docent. Poukazoval na to, že má větší problém s docenturou O. Vrány, který tehdy neměl habilitační práci vydanou tiskem. J. Korčákovi byla i přesto následně udělena stranická důtka s výstrahou, jelikož dle členů výboru k mladým pracovníkům své katedry přistupoval oportunisticky, špatně, málo je vedl a nadto je příliš kritizoval.⁶⁶

S dosažením docentské hodnosti se V. Häufler stal od 1. 9. 1961 i vedoucím KERG. V jejím čele vystřídal právě J. Korčák.⁶⁷ Vedoucím katedry byl až do roku 1976,⁶⁸ tj. i v době, kdy vykonával funkci děkana fakulty 1966–1970, což byla tehdy běžná praxe.⁶⁹ Roli V. Häuflera jako vedoucího KERG vzhledem k dochování velkého množství pramenů a rozsahu studie ponechávám prozatím dalšímu bádání. Jen upozorním, že zatímco pro období 60. let se ve fondu PřF UK dochovalo celkem devět kartonů z provenience sledované katedry s tím, že zápisy z každoměsíčních porad jsou velmi podrobné, tak pro dobu normalizace, tj. 70. a 80. let, je k dispozici již jen jeden karton. Navíc zápisy ze schůzí z této doby jsou mnohem kratší a mají mnohem formálnější charakter.⁷⁰ K tomu obsahují i nepravdivé informace, například v nich nalezneme doporučení vedoucího katedry výrazně omezit po roce 1970 v souladu s opatřením fakulty zahraniční cesty členů katedry směřující do kapitalistických zemí.⁷¹ Z pramenů z provenience Státní bezpečnosti (dále jen StB) se však dozvídáme, že je po celou dobu podporoval a snažil se pro ně vytvářet i kontakty (viz dále).

Až po úspěšné habilitaci byl V. Häuflerovi v roce 1965 udělen titul CSc.⁷² V této souvislosti je třeba podotknout, že k získání titulu docent v této době nebyla nutná predispozice v podobě titulu kandidáta věd.⁷³ Z pramenů vyplývá, že na kandidatuře pracoval souběžně se svou habilitací.⁷⁴ Jako svoji kandidátskou práci obhájil text *Změny*

⁶⁵ K jeho osobnosti Martin HAMPL, *Geograf a demograf Jaromír Korčák (1895–1989)*, in: František Šmahel (ed.), *Učenci očima kolegů a žáků*, Praha 2004, s. 18–22; Vlastislav HAUFLER, *Jaromír Korčák sedmdesátiletý*, SČSZ 70/2, 1965, s. 103–111.

⁶⁶ AUK, f. PřF, ZO KSČ, k. 2 (p. č.), Zápisy z jednání výborů ZO Geograficko-geologické fakulty (1952–1959).

⁶⁷ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 4/2//4, Jmenování vedoucím KERG od 1. 9. 1961 (z 31. 8. 1961).

⁶⁸ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera, pasim. V práci: J. MARTÍNEK, *Häufler Vlastislav*, s. 300, je chybně uvedeno, že vedoucím KERG byl v letech 1960–1980.

⁶⁹ Například děkan Fakulty všeobecného lékařství Vojtěch Šnaid stál zároveň v čele tamní Katedry gynekologie a porodnictví nebo děkan Fakulty dětského lékařství Miloš Máček byl zároveň vedoucím zdejší Katedry tělovýchovného lékařství. *Seznam osob University Karlovy*, Praha 1967, s. 10, 87, 137–138, 171, 176.

⁷⁰ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, Aktový materiál, k. 61 (p. č.), Zápisy ze schůzí kateder geologicko-geografické sekce 1968–1989; k. 63–72 (p. č.), Katedra ekonomické a regionální geografie z let 1958–1989.

⁷¹ Tamtéž, k. 72 (p. č.), Katedra ekonomické a regionální geografie z let 1970–1975; srov. Pavel URBÁSEK, *Výsokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, Olomouc 2008, s. 177–183.

⁷² AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/2/4//5, Oznámení o udělení titulu kandidáta geografických věd a převzetí diplomu z 3. 5. 1965; Tamtéž, k. 1, ref. ozn. 1/2/4//4, Diplom kandidáta věd V. Häuflera.

⁷³ J. PULEC – P. URBÁSEK, *Výsokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 305.

⁷⁴ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/2/4//1, Protokol o zkoušce z jazyka německého v rámci kandidátských zkoušek z 22. 10. 1960; k. 1, ref. ozn. 1/2/4//2, Protokol o zkoušce z dialektického a historického materialismu v rámci kandidátských zkoušek z 9. 1. 1961; k. 1, ref. ozn. 1/2/4//3, Osvobození od odborné zkoušky a povolení obhájit kandidátské disertační práce z 18. 5. 1962.

v geografickém rozložení obyvatelstva v Československu s mapou změn v letech 1921–1961 podle obcí,⁷⁵ kterou oponovali J. Korčák a J. Doberský.⁷⁶ Tuto práci následně publikoval v anglickém znění *Changes in the geographical distribution of population in Czechoslovakia* s rozsáhlým českým resumé v nakladatelství Academia.⁷⁷ V roce 1966 pak dosáhnul jmenování profesorem⁷⁸ pro obor ekonomické a regionální geografie, přičemž byl tehdy jediným profesorem pro tuto specializaci v Československu.

Zároveň byl v letech 1962–1964 vědeckým proděkanem pro geologicko-geografickou sekci. Při výkonu této funkce, ale i později, když zastával post děkana, prosazoval zřízení samostatné geografické sekce, tj. její oddělení od geologů. Ze zápisů ze zasedání vědecké rady, schůzí kolegia proděkana a vedoucích kateder geologicko-geografické sekce je zřejmé, že mezi geography a geology panovalo nejen v době Häuflerova proděkanství jisté pnutí, dokonce jeho pohledem by se dalo říct, že geografové byli „utlačováni“ geology.⁷⁹ Na geologické vědy v Československu byl totiž kladen v souvislosti s těžbou surovin (ložisková geologie) a velkými stavebními projekty (hydrogeologie, inženýrská geologie, užitá geofyzika atd.) nejen v 50., ale i v 60. letech značný důraz.⁸⁰ Tato systémová změna byla prosazena až po sametové revoluci (konkrétně v roce 1990) s odůvodněním velkého rozvoje geografických oborů na fakultě a nárůstu počtu posluchačů studujících tuto specializaci.⁸¹

Vedle akademické dráhy Häufler úspěšně stoupal i v rámci paralelní stranické kariéry v KSČ, do které vstoupil v roce 1946 ještě jako student, kdy se stal řadovým členem ZO KSČ PřF UK. Po únoru 1948 byl již ustanoven jejím politickým a organizačním tajemníkem. Poté povýšil na člena výboru (1949–1952). Po rozdělení PřF UK přešel do výboru ZO KSČ na Geograficko-geologické fakultě UK (1952–1955). Této stranické buňce následně i krátce předsedal (1954). Po sloučení Geograficko-geologické fakulty UK a Biologické fakulty UK opět do jednotné PřF UK v roce 1959 byl její základní organizací nominován do Celozávodního výboru KSČ Univerzity Karlovy (1959–1962). Zároveň od roku 1952 byl členem Svazu československo-sovětského přátelství (dále jen SČSP), jehož pobožce na PřF UK v 50. letech předsedal. Kromě toho ve stejné době působil ve výboru, mj. i jako předseda, závodní odborové organizace (ROH PřF UK).⁸²

⁷⁵ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, CSc. Spisy, k. 19 (p. č.), Spis V. Häuflera.

⁷⁶ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/2/6/1, Posudek na CSc. práci od J. Doberského (12/1964).

⁷⁷ Vlastislav HÄUFLER, *Changes in the geographical distribution of population in Czechoslovakia: (with a Czech summary)*, Praha 1966.

⁷⁸ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/2/6/2, Ministr školství jmenuje V. Häuflera mimořádným profesorem v oboru ekonomické a regionální geografie z 25. 2. 1966; k. 1, ref. ozn. 1/2/6/3, Rektor UK ustanovuje V. Häuflera mimořádným profesorem pro obor ekonomická a regionální geografie (15. 3. 1966); k. 1, ref. ozn. 1/2/6/4, Dekret jmenující V. Häuflera mimořádným profesorem z 9. 12. 1966.

⁷⁹ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, Aktový materiál, k. 42 (p. č.), Záписы ze zasedání vědecké rady geologicko-geografické sekce (1962–1964), záписы se schůzí kolegia proděkana geologicko-geografické sekce (1962–1964) a záписы ze schůzí vedoucích kateder geologicko-geografických sekcí (1962–1964). K Häuflerovým názorům ohledně geografické sekce srov. V. HÄUFLER, *Dějiny geografie na Univerzitě Karlově. 1348–1967*, s. 277.

⁸⁰ Radim KETTNER, *Geologické vědy na vysokých školách pražských*, Praha 1967, s. 172–183; Zdeněk KUKAL, *Geologie*, in: Ivo Kraus a kol., *Věda v českých zemích. Dějiny fyziky, geografie, geologie, chemie a matematiky*, Praha 2019, s. 195–272, s. 249–272.

⁸¹ B. FAJUS, *Přírodovědecká fakulta*, in: J. Havránek – Z. Poustka (edd.), *Dějiny univerzity Karlovy*, IV, s. 486.

⁸² AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera, passim; Tamtéž, ZO KSČ, k. 2 (p. č.), Záписы z jednání výborů a ZO Geograficko-geologické fakulty UK (1952–1959) a ZO PřF UK (1959–1962); AUK, f. RUK, Celozávodní výbor KSČ UK, k. 3, 5, Záписы ze schůzí Celozávodního výboru KSČ UK (1959–1961).

Profesní kariéra V. Häuflera vyvrcholila v roce 1966, kdy byl zvolen děkanem PřF UK.⁸³ Nejednalo se však o svobodnou volbu, a to i přes platnost tehdy nově vydaného zákona o vysokých školách, který určoval, že děkan fakulty má být zvolen její vědeckou radou tajným hlasováním.⁸⁴ To bylo dáno tím, že tehdejší mechanismus výběru kandidátů na posty akademických funkcionářů (nejen děkana, ale i rektora) byl připraven ještě před přijetím tohoto zákona (16. 3. 1966, s účinností od 1. 5. 1966). Kandidát, a to pouze jeden, na úřad děkana byl vybírán návrhovou komisí, přičemž jak její složení, tak i jí určeného kandidáta schvaloval krajský výbor komunistické strany. Poté ministr školství a kultury předložil návrhy jednotlivým stranickým orgánům dle existujícího kádrového pořádku. Teprve po této stranické schvalovací proceduře udělil rezortní ministr souhlas k provedení volebního aktu vědeckou radou fakulty. Poté následovalo další schvalovací kolečko po linii: rektor dané vysoké školy, ministr školství a prezident republiky.⁸⁵ Je tedy zřejmé, že náš protagonista byl do čela PřF UK vybrán stranickými funkcionáři, k čemuž mu napomohla i úspěšná stranická kariéra.

V roce 1969, tj. při druhé volbě V. Häuflera děkanem, která proběhla dne 28. 5.,⁸⁶ vypadala volební procedura zcela jinak. České ministerstvo školství v čele s Vilibaldem Bedzickým a vysoké školy odmítly předcházející schvalovací řízení kandidátů stranickými orgány. Děkani byli tedy zvoleni jen na základě svobodné volby vědecké rady dané fakulty, a až po ní následovalo stranické schvalovací kolečko,⁸⁷ kterým V. Häufler prošel, a to včetně schválení novým normalizačním ministrem Jaromírem Hrbkem.⁸⁸ Nicméně i přesto druhé funkční období téměř nevykonával, jelikož na jaře 1970 neprošel stranickou prověrkou, když v jeho případě komisi předsedal rektor Bedřich Švestka, a byl ze strany vyškrtnut. Negativní stanovisko mu vystavilo předsednictvo Městského výboru (dále jen MV) KSČ v Praze v součinnosti s OV KSČ Prahy 2, kam územně spadala PřF UK.⁸⁹ Tyto výbory nově od podzimu 1969 dohlížely na vysokoškolské stranické buňky, což byl nový normalizační nástroj jejich kontroly. V září 1969 byl totiž zrušen Vysokoškolský výbor KSČ, který původně dohlížel na všechny pražské vysokoškolské stranické organizace, přičemž stál naroveň místním obvodním výborům.⁹⁰ Poté, co V. Häufler neprošel prověrkou, byl na vlastní žádost podanou 25. 5. „ze zdravotních důvodů“ odvolán z funkce děkana, a to

⁸³ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, Aktový materiál, k. 38 (p. č.), Zápisy ze zasedání Vědecké rady PřF UK (1958–1969), Zápis z jednání z 23. 6. 1966. Obdržel 33 z 34 hlasů; AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 4/2//6, Jmenování děkanem PřF UK od 1. 9. 1966 z 24. 8. 1966.

⁸⁴ §42 zákon č. 19/1966 sb. z 16. března 1966, o vysokých školách, dostupný online: <<https://www.e-sbirka.cz/sb/1966/19/1976-03-15?f=19%2F1966&zalozka=text>> [cit. 15. 1. 2025].

⁸⁵ J. PULEC – P. URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 395.

⁸⁶ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, Aktový materiál, k. 38 (p. č.), Zápisy ze zasedání Vědecké rady PřF UK (1958–1969), Zápis z jednání z 28. 5. 1969. Obdržel 52 z 54 hlasů, přičemž jeho kandidaturu, při absenci protikandidáta, podporovaly všechny základní součásti PřF UK.

⁸⁷ P. URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, s. 61, 66.

⁸⁸ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 4/2//8, Rektor Univerzity Karlovy informuje, že ministr školství dne 28. 12. 1969 potvrdil rozhodnutí vědecké rady PřF UK jmenující V. Häuflera děkanem PřF UK do druhého funkčního období od 1. 1. 1970.

⁸⁹ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera, Odvolání V. Häuflera proti návrhu komise nevydat novou stranickou legitimaci (9. 6. 1970).

⁹⁰ P. URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, s. 69; Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Katka VOLNÁ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*, Praha 2012, s. 55, 171–173.

s účinností od 30. 6.⁹¹ Na PřF UK i přes vyškrtnutí ze strany a odvolání z pozice děkana mohl profesně zůstat, a dokonce mohl nadále vykonávat post vedoucího KERG, což jen potvrzuje fakt, že v případech fakult spadajících do oblasti přírodních věd nebyly normalizační postihy osob provinivších se z pohledu tehdejší vládní garnitury v období Pražského jara tak přísné jako u humanitních fakult.⁹²

Není v možnostech této studie vzhledem k množství dochovaného materiálu (akta děkanátů,⁹³ vědecká rada,⁹⁴ kolegium,⁹⁵ ZO KSČ PřF UK⁹⁶) podrobněji analyzovat působení V. Häuflera ve funkci děkana PřF UK. Fakulta v této době procházela turbulentními změnami (rehabilitační komise, opětovné zavedení titulu RNDr., částečný návrat akademické samosprávy, oživení zahraniční spolupráce, aktivizace studentského hnutí atd.)⁹⁷ a je už na první pohled zřejmé, že V. Häufler coby reformní komunista jim byl přinejmenším nakloněn, což například potvrzuje postoj, který zaujal v souvislosti se smrtí studenta Jana Palacha. Zúčastnil se nejen pohřbu,⁹⁸ ale stál mj. čestnou stráž u jeho rakve.⁹⁹ Dále se podílel na zorganizování diskuse věnující se Palachově oběti, která se uskutečnila dne 19. 1. 1969 ve velké posluchárně hlavní budovy PřF UK za široké účasti veřejnosti (více jak 1 000 osob). Na ní aktivně vystoupil publicista a šachista Luděk Pachman.¹⁰⁰ Ostatně zpracování tématu působení V. Häuflera jako děkana by bylo na novou studii. Z toho důvodu tuto problematiku necháváme prozatím otevřenou.

Od počátku roku 1971¹⁰¹ byl Häufler sledován StB. Ta se o jeho osobu (krycí jméno *Gepro*) zajímala jednak kvůli ochraně před tzv. vnitřním nepřítelem, kdy na něj pohlížela jako na „exponenta pravice“ z osmašedesátého roku, a jednak i kvůli vnější hrozbě, což bylo dáno jeho četnými zahraničními cestami a kontakty.¹⁰² V této druhé souvislosti je třeba dodat, že se StB důkladně zajímala o celou KERG, kdy i další její členové (například Václav Kašpar,¹⁰³ Karel Kühnl¹⁰⁴) byli opakovaně prověřováni, zda se nepodílejí na vývozu hospo-

⁹¹ AUK, f. RUK, Personální spisy, k. 304 (p. č.), V. Häufler, Rozhodnutí ministra školství J. Hrbka z 3. 6. 1970; Tamtéž, Dopis rektora B. Švestky V. Häuflerovi oznamující mu odvolání z funkce děkana 8. 7. 1970.

⁹² Srov. Pavel URBÁŠEK, *Vysokoškolská učitelé a vysokoškolské prostředí v letech normalizace*, in: Miroslav Vaněk (ed.), *Obyčejní lidé?! Pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence I.*, Praha 2009, s. 430–471.

⁹³ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, Aktový materiál, k. 13–19 (p. č.), Spisy děkanátů z let 1966–1970.

⁹⁴ Tamtéž, k. 38–39 (p. č.), Zápisy ze zasedání vědecké rady 1966–1970.

⁹⁵ Tamtéž, k. 50 (p. č.), Zápisy ze zasedání kolegia děkana 1966–1970.

⁹⁶ Tamtéž, ZO KSČ, k. 3 (p. č.), Zápisy z jednání výborů ZO KSČ 1966–1970, k. 7 (p. č.), Zápisy z plenárních schůzí ZO KSČ 1966–1970; k. 20 (p. č.), Korespondence ZO KSČ s RUK 1966–1970, k. 31 (p. č.), Agenda ZO KSČ 1968–1970; k. 32 (p. č.), Korespondence Rehabilitační komise PřF UK 1968–1969.

⁹⁷ Břetislav FAJUS (ed.), *Přírodovědecká fakulta 1920–1998*, Praha 1998, s. 22; Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Velké dějiny země Koruny české. Školství a vzdělanost*, Praha 2020, s. 514–517 (zde s odkazy na další literaturu); Jaroslav PAŽOUT, *Mocným navzdory: Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*, Praha 2008, s. 71–143.

⁹⁸ AUK, f. VH, ref. ozn. 5/11/2/5, Fotografie z pohřbu Jana Palacha zachycující pohřební průvod se zúčastněnými děkany fakult Univerzity Karlovy.

⁹⁹ Viz obr. č. 2.

¹⁰⁰ Srov. Petr BLÁŽEK – Patrik EICHLER – Jakub JARŠ, *Jan Palach '69*, Praha 2009, s. 555.

¹⁰¹ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), Svazková agenda, Protokol registrace svazků agenturního a kontrarozvědného rozpracování 2432–2920, s. 30.

¹⁰² Srov. P. URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, s. 99, 102; J. JARŠ – M. SPURNÝ – K. VOLNÁ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2*, s. 237–269, s. 240 (kapitola nazvaná *Fakulta v moci StB? Učitelé a studenti v interakci se Státní bezpečností*).

¹⁰³ ABS, f. Sbírka Svazky kontrarozvědného rozpracování (dále jen Sbírka KR), arch. č. KR-652508 MV (Václav Kašpar).

¹⁰⁴ ABS, f. Sbírka KR, arch. č. KR-684575 MV (Karel Kühnl).

dářského tajemství či dokonce nespolupracují se špionážními službami cizích zemí. Souviselo to se zaměřením katedry, která se ve svém výzkumu věnovala mapování průmyslových podniků či ložisek nerostných surovin. Z pramenů StB je zřejmé, že vyšší představení StB tuto hrozbu nebrali na lehkou váhu, jelikož nechali sledovat některé geografy ze Západu přijíždějící na PŘF UK po celou dobu jejich pobytu v Československu. Takto byl při své zdejší návštěvě podrobně sledován holandský geograf Jan de Vries¹⁰⁵ z univerzity v Groningenu (*Rijksuniversiteit Groningen*),¹⁰⁶ kterého navíc podezírali, že má finančně podporovat spisovatele Pavla Kohouta.¹⁰⁷ Z výše uvedených důvodů se StB snažila získat mezi členy katedry své spolupracovníky, například demografa Zdeňka Pavlíka,¹⁰⁸ který byl však pro jejich potřeby shledán nepoužitelným,¹⁰⁹ či Václava Gardavského a Josefa Brinkeho.

V. Häufler byl nejdříve veden jako tzv. prověřovaná osoba (PO) a následně byl v roce 1978 převeden do kategorie tzv. nepřátelské osoby (NO).¹¹⁰ Bohužel se Häuflerův svazek do současnosti nedochoval, jelikož v důsledku jeho úmrtí bylo rozhodnuto v roce 1986 o jeho skartaci.¹¹¹ Přesto se prameny v něm uložené částečně dochovaly, a to ve svazku jeho kolegy z katedry J. Brinkeho¹¹² (krycí jméno *Josef*), kterého se StB snažila získat ke spolupráci,¹¹³ mj. právě za účelem vytěžování na osobu V. Häuflera. Ten však o něm ani o dalších kolezích nepodával žádné informace.¹¹⁴ Z toho důvodu byla s J. Brinkem ukončena konspirační činnost, o níž navíc dlouhodobě neprojevoval zájem, a jeho spis uložen k archivaci v roce 1984. Svazek J. Brinkeho i tak obsahuje materiály, které se týkají V. Häuflera a jež byly pro StB velice zajímavé, což je dáno tím, že do něj byly ukládány tzv. agenturní zprávy

¹⁰⁵ ABS, f. Sbírka Svazků tajných spolupracovníků (dále jen Sbírka TS), arch. č. TS-750803 MV (Josef Brinke), složka TS_750803_MV_2_3, agenturní zpráva z 28. 4. 1971, s. 28–34; agenturní zpráva z 23. 10. 1972, s. 61–65.

¹⁰⁶ Pražská geografie měla na tuto univerzitu silné vazby, mj. zde dostudoval po emigraci v roce 1968 regionální a politický geograf Petr Dostál, jenž k odchodu z vlasti využil studentský výměnný pobyt. Martin HAMPL, *Životní jubileum Petra Dostála*, Informace ČGS 36/1, 2017, s. 76–78.

¹⁰⁷ ABS, f. Sbírka Zvláštní operativní svazky, arch. č. ZO-4179 MV (Pavel Kohout), svazek 2, agenturní zpráva z 23. 10. 1972, s. 508–512.

¹⁰⁸ K jeho osobnosti Eduard MAUR, *Rozloučení s prof. Ing. Zdeňkem Pavlíkem, DrSc. (31. 3. 1931 – 12. 12. 2020)*, Historická demografie 45/1, 2021, s. 105–107.

¹⁰⁹ Navíc během svých kontaktů s StB opakovaně pouze hlásil, že si není vědom, že by někdo z jeho kolegů, studentů či zahraničních spolupracovníků prováděl „závadovou“ činnost. ABS, f. Sbírka TS, arch. č. TS-802229 MV (Zdeněk Pavlík).

¹¹⁰ K terminologii StB a využitelnosti svazků StB jako historického pramene, například: Prokop TOMEK, *Svazek StB jako historický pramen*, Soudobé dějiny 12/1, 2005, s. 208–214.

¹¹¹ ABS, f. Svazková agenda, Protokol registrace svazků agenturního a kontrarozvědného rozpracování 22211–23199, s. 14.

¹¹² K tomuto specialistovi na Austrálii a Oceánii blíže: Libor KRAJÍČEK, *Zemřel doc. RNDr. Josef Brinke, CSc., Geografie – Sborník ČGS 106/3*, 2001, s. 198–199.

¹¹³ Veden nejdříve jako tzv. prověřovaná osoba (PO), následně jako tzv. kandidát tajné spolupráce (KTS), poté veden jako tzv. důvěrník (D). ABS, f. Sbírka TS, arch. č. TS-750803 MV (Josef Brinke).

¹¹⁴ Viz citace ze svazku: „Cílem navázání spolupráce bylo získávat poznatky z prostředí fakulty [PŘF UK], k osobám politicky kompromitovaným v roce 1968. V konkrétním případě se jednalo o osobu prof. Häuflera. Dalším cílem, pro který byl „JOSEF“ kontaktován ke spolupráci, byla operativní kontrola dalších osob z prostředí Přírodovědecké fakulty, které zastávají negativní postoj k socialismu. Tyto úkoly jmenovaný plnil s alibistickým přístupem, respektive neplnil.“ ABS, f. Sbírka TS, arch. č. TS-750803 (Josef Brinke) MV, složka TS_750803_MV_3_3, Návrh na převedení svazku PO-KTS na důvěrníka z 5. 12. 1979, s. 52–53, s. 53. Nebo na jiném místě: „Neplnil úkoly, respektive při schůzkové činnosti nedal žádné poznatky k závadovým osobám z prostředí Přírodovědecké fakulty. K tomuto vytěžení se vyhýbal a odmítal k nim podat i ty nejobecnější zprávy.“ Tamtéž, Návrh na uložení svazku D „JOSEF“ ev. č. 23796 do archivu MV z 16. 2. 1984, s. 71–75, zde s. 73.

od jiného člena pracoviště, který byl zároveň agentem StB, V. Gardavského¹¹⁵ (krycí jméno *Pavel*, jeho svazek se však nedochoval). Ten totiž pravidelně podával zprávy jak na J. Brinkeho, tak i V. Häuflera, díky čemuž byla tato hlášení uložena i v Brinkeho svazku. Jeho zprávy jsou však i ve svazcích dalšího člena katedry K. Kühnla.¹¹⁶ StB tak byla do velmi podrobných detailů informována o dění na KERG, což paradoxně pomáhá nyní historikům rekonstruovat její dějiny.

Gardavského sdělení, která se týkají V. Häuflera, například zevrubně líčí jeho neúspěšnou snahu v roce 1975 o návrat do KSČ, jejíž hlavní motivací bylo snížení dopadů vnějších politických tlaků na KERG.¹¹⁷ I přes kladné stanovisko ZO KSČ PřF UK neprošel V. Häufler přes OV KSČ Prahy 2 a MV KSČ v Praze, v jejichž gesci jako nadřízených institucí bylo schválení stranického členství.¹¹⁸ V. Häufler se totiž i po svém vyloučení ze strany snažil získat pro své odborné aktivity politické krytí, mj. proto v roce 1971 obnovil na PřF UK buňku SČSP, které v 70. letech opět předsedal.¹¹⁹ „Angažování“ se řady vědců, kteří měli politický škrálopuz z let 1968–1969, v této organizaci bylo poměrně častým jevem, jelikož mohli z jejich pohledu vykazat neškodnou politickou činnost, která se posuzovala i při tzv. komplexním hodnocení (k němu viz dále).¹²⁰

Dopodrobna je zde popsán odchod V. Häuflera z funkce vedoucího KERG v roce 1976, o kterém prameny univerzitní provenience podávají jen obecnou představu. K odvolání k 31. 1. 1976 údajně došlo proto, že nedbal o rozvoj členů katedry, jak po stránce odborné, tak i kádrové, což mu bylo uloženo jako úkol při komplexním hodnocení v roce 1974.¹²¹ Běžnou normalizační praxí na vysokých školách bylo totiž trestat pracovníky nikoliv z politických důvodů, ale na základě nesplnění obecně formulovaných úkolů zadaných při pravidelných (obvykle dvouročních) komplexních hodnoceních. Udělený postih přitom se zadaným úkolem nesouvisel.¹²² Ostatně v případě V. Häuflera úkol, pro jehož nesplnění byl odvolán z funkce vedoucího katedry, bez výhrad splnil při předchozích komplexních hodnoceních v letech 1972 a 1974.¹²³

Jedním z pravých důvodů, o němž univerzitní prameny téměř mlčí, byla skutečnost, že v lednu 1975 umožnil rigorózní řízení britskému geografovi Francisu Williamu Carterovi (pozdějšímu přednímu odborníkovi na geografii středovýchodní Evropy).¹²⁴ Ten tehdy byl

¹¹⁵ K jeho osobnosti alespoň Ivan Bičík, *Václav Gardavský oslavil 85 let*, Informace ČGS 36/2, 2017, s. 59–60; Radim PERLÍN, *Profesor Václav Gardavský zemřel v listopadu 2017*, Informace ČGS 37/1, 2018, s. 77–78.

¹¹⁶ Např. ABS, f. KR, Sbirka KR, arch. č. KR-684575 MV (Karel Kühnl), složka KR_684575_MV_1_1, agenturní zpráva z 5. 12. 1978, s. 26–30; agenturní zpráva z 11. 1. 1979, s. 32–34; agenturní zpráva z 1. 2. 1979, s. 42–44.

¹¹⁷ Tamtéž, agenturní zpráva z 11. 2. 1975, s. 98–102.

¹¹⁸ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häufler, *passim*.

¹¹⁹ Tamtéž, *passim*.

¹²⁰ J. JAREŠ – M. SPURNÝ – K. VOLNÁ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2*, s. 91–92, 218, 278–280.

¹²¹ Podrobně k odvolání z funkce vedoucího katedry: AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera, *passim*; AUK, f. RUK, Personální spisy, k. 304 (p. č.), V. Häufler, *passim*. Věc projednával OV KSČ Prahy 2, MV KSČ v Praze (oddělení vysokých škol a vědy), rektor UK, děkan PřF UK a ZO KSČ PřF UK. Poslední dva orgány se sice snažily stát z počátku na Häuflerově straně, jejich stanoviska však nebyla vzhledem k tehdejší nomenklaturním pořádkům zásadní.

¹²² J. JAREŠ – M. SPURNÝ – K. VOLNÁ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2*, s. 91–92, 218; 209–220.

¹²³ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera, *Opisy komplexních hodnocení z let 1972 a 1974*.

¹²⁴ K jeho osobnosti viz David TURNOCK, *Francis William Carter 1938–2001*, *Geographical Journal* 167/2, 2001, s. 275–276. Není bez zajímavosti, že F. W. Carter i přesto uváděl ve svých životopisech doktorský titul z Univerzity Karlovy.

v Praze na studijním pobytu. Udělení titulu však rozporoval rektor univerzity B. Švestka, který toto řízení i přes úspěšně složenou zkoušku a obhajobu anuloval.¹²⁵ K Häuflerovu odvolání z čela KERG došlo i na základě podnětů několika anonymních dopisů, jež byly adresovány rektorovi UK, OV KSČ Prahy 2, MV KSČ v Praze a Oddělení školství a vědy ÚV KSČ, v nichž neznámý pisatel tyto instituce vyzýval: „*Uvažte, zda prof. Dr. Vlastislav Häufler má setrvat ve funkci vedoucího katedry ekonomické a regionální geografie Přírodovědecké fakulty Karlovy university. Jako bývalý straník a dlouholetý funkcionář a děkan fakulty v kritických letech si udržel takový vliv a konexe na škole, že může úplně umlčovat všechny názory, které se liší od jeho politiky. [...] Za jeho vedení byli ze strany škrtnuti všichni straníci jeho pracoviště. Sám, když byl vyškrtnut, předsedal prověrkám obou geografických kateder.*“¹²⁶ Na nástěnkách fakulty visely přes půl roku honosné fotografie pana děkana v taláru z Palachova pohřbu. Polehčující je snad jen to, že šlo víc o předvádění sebe jako děkana. Je-li nějak vinen, proč dál vede katedru, které jsou svěřovány důležité společenské zájmy? Každá jiná, třeba jen dočasná správa, by ozdravila ovzduší katedry.“¹²⁷

V souvislosti s Häuflerovým odvoláním z pozice vedoucího KERG se ukazuje i možná motivace V. Gardavského, proč donášel StB na svého kolegu, který ho dle jejich pramenů pokládal za svého přítele, byť zcela jistě nejbližší osobou v rámci oboru mu byl J. Brinke. V. Gardavský totiž neváhal očernit u StB i další kolegy z KERG (zejména Z. Pavlíka), kteří mohli potencionálně stanout v čele katedry,¹²⁸ aby si pojistil, že tato pozice připadne jemu, což mu mohlo pomoci v další kariéře. Následně v 70. a 80. letech skutečně prodělal velký kariérní postup (zásluhou jistě i svých odborných kvalit), když byl ustanoven docentem (1. 12. 1975), řádným vedoucím KERG (od 1. 9. 1977), profesorem (1. 1. 1986), proděkanem PřF UK pro pedagogickou činnost (1980–1987) a ředitelem Geografického ústavu ČSAV se sídlem v Brně (1987).¹²⁹

Poté, co byl zbaven pozice vedoucího KERG, se V. Häufler v roce 1976 neúspěšně pokusil o získání titulu DrSc., a to na základě konvolutu prací s názvem *Příspěvky ke*

¹²⁵ ABS, f. Sbírka TS, arch. č. TS-750803 MV, složka TS_750803_MV_2_3, agenturní zpráva z 23. 1. 1975, s. 91–95.

¹²⁶ Jedná se o tzv. komplexní hodnocení, která formálně probíhala po „státní linii“, tj. byla v kompetenci vedení fakulty, nikoliv místní stranické organizace KSČ. V. Häufler komisi pro geografické katedry předsedal z pozice vedoucího KERG, a to i přesto, že byl vyškrtnutý straník. Předsedající vytvořil první verzi textu hodnocení každého akademika, kterou následně odeslal fakultnímu stranickému výboru KSČ. Ten mohl požadovat její úpravy, jelikož finální verzi schvaloval. Výbor měl i své zastoupení v samotných komisích komplexního hodnocení a za jeho výsledek zodpovídal vyšším stranickým orgánům. Reálně se tedy v případě komplexního hodnocení nejednalo o protipól stranické kontroly. V souvislosti s průběhem komplexního hodnocení na PřF UK je zajímavá i skutečnost, že Häufler mohl zůstat v první polovině 70. let v čele KERG, i když byl vyškrtnut z KSČ, což by například v případě FF UK nebylo možné. AUK, f. PřF, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 41, Komplexní hodnocení pracovníků kateder, plány a závěry komplexního hodnocení (1972–1976). Srov. J. JAREŠ – M. SPURNÝ – K. VOLNÁ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2*, s. 209–213.

¹²⁷ AUK, f. RUK, Personální spisy, k. 304 (p. č.), V. Häufler, Anonymní dopis došlý Oddělení školství a vědy ÚV KSČ dne 28. 2. 1975.

¹²⁸ ABS, f. Sbírka TS, arch. č. TS-750803 MV, složka TS_750803_MV_2_3, agenturní zpráva z 8. 4. 1975, s. 110–114. Z. Pavlíka obvinil z toho, že mu vyhrožuje vyhazovem, pokud se stane vedoucím KERG. Dále sdělil, že se snaží místa vedoucího domoci přes „dýchánky“ se členy kádrového oddělení PřF UK, na nichž poskytuje luxusní alkohol a pochutiny.

¹²⁹ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, Zaměstnanecké spisy, k. 88 (p. č.), Spis V. Gardavského.

geografii a kartografii obyvatelstva ČSSR.¹³⁰ Titul mu však z politických důvodů nebyl udělen, když neprošel opět přes OV KSČ Prahy 2 a MV KSČ,¹³¹ v jejichž pravomoci bylo schvalování vědeckých řízení.¹³² Následně byl V. Häufler zbavován všech výkonných funkcí v nejrůznějších komisích na PřF UK, například již nebyl ani členem komise pro obhajobu kandidátských disertačních prací. Na katedře tak dále působil jen jako řadový člen s profesorským titulem, který již nesměl cestovat do tzv. kapitalistických zemí.¹³³

V. Häufler zemřel dne 20. 11. 1985¹³⁴ na selhání srdce. V této souvislosti je třeba uvést, že ho srdeční problémy provázely celý život, od 50. let absolvoval celou řadu ozdravných dovolených a rekreací.¹³⁵ Poslední rozloučení se uskutečnilo v krematoriu v pražských Strašnicích dne 28. 11. 1985 za účasti představitelů univerzity, kteří mj. stáli čestnou stráž u jeho vystavené rakve.¹³⁶ Biogram by byl neúplný, pokud bychom se v krátkosti nezastavili i u jeho volnočasových aktivit, které ho velmi naplňovaly.¹³⁷ Ty byly spojeny především s chalupou v Konrádově (část obce Blatce, v okrese Česká Lípa)¹³⁸ a myslivostí.¹³⁹

Geografické dílo a odkaz

Pokud pomineme některé angažované texty zamýšlející se nad novým pojetím geografie v komunistickém režimu,¹⁴⁰ pak se V. Häufler pod vlivem J. Doberského zpočátku věnoval především sídelní geografii v horských oblastech,¹⁴¹ hlavně málo osídleným oblastem Šumavy¹⁴² a slovenských Tater.¹⁴³ Výzkum završil socioekonomicky zaměřenou syntézou

¹³⁰ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/2/7/2, Autoreferát k disertační doktorské práci: Příspěvky ke geografii a kartografii obyvatelstva ČSSR z 9. 5. 1976.

¹³¹ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, DrSc. Spisy, k. 25 (p. č.), Spis V. Häuflera.

¹³² P. URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, s. 161–165.

¹³³ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häufler, Tamtéž, Aktový materiál, k. 72 (p. č.), Katedra ekonomické a regionální geografie z let 1975–1980.

¹³⁴ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/1/9, Úmrtí list V. Häuflera.

¹³⁵ Tamtéž, k. 1, ref. ozn. 1/4/1, lékařská zpráva z 19. 7. 1983; AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera.

¹³⁶ Viz obr. č. 6.

¹³⁷ Srov. Jiří ŠOUKAL, *Vědci a volný čas*, in: M. Franc a kol., *Habitus*, s. 315–362.

¹³⁸ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 5/1/1/2, Černobilá fotografie zachycující V. Häuflera na chalupě (viz obr. č. 5); V. GARDAVSKÝ, *K šedesátinám Univ. Prof. RNDr. Vlastislava Häuflera, CSc.*, s. 283.

¹³⁹ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 5/1/1/3, Barevná fotografie zachycující V. Häuflera s kolegy myslivci; k. 1, ref. ozn. 5/2/1/1, Vysvědčení o zkoušce z myslivosti z 18. 3. 1972; k. 1, 5/2/1/2, Pozvánka na odstřel srnce do revíru Zbiroh z 1. 8. 1972; k. 1, ref. ozn. 5/2/1/3, Vysvědčení o zkoušce pro myslivecké hospodáře z 12. 7. 1973.

¹⁴⁰ Například Vlastislav HÄUFLER – Miroslav STRÍDA, *Za marxistickou geografii*, SČSZ 55/1–2, 1950, s. 1–9. V ní se mj. doslovně píše: „Československá vědecká geografie, představovaná hlavně univerzitními ústavy v Praze, Brně a Bratislavě a Československou společností zeměpisnou, trpí dosud nedostatky organizačními a ovšem i ideologickými, po dlouhé době ovlivňování západními školami. Odstranění reakčních činitelů přineslo částečné ozdravení a zeměpisná tvorba posledních let nemá již oněch tak výrazně samoučelných vlastností. Ti, kdo pracují dnes na čelných místech v geografii, uznávají správnost orientace na pokrokovou sovětskou vědu, nutnost pracovat metodou dialektického a historického materialismu.“ K rozboru tohoto textu blíže: René MATLOVIČ – Kvetoslava MATLOVIČOVÁ, *Mobilization and Autonomization Stages of Marxist Discontinuity in Czechoslovak Geographical Thought*, *Folia Geographica* 63/2, 2021, s. 58–81, s. 65–66.

¹⁴¹ J. MARTÍNEK, *Häufler Vlastislav*, s. 300.

¹⁴² V této oblasti navazoval na práce geografů z německé Univerzity Karlovy. Jiří MARTÍNEK, *Geografický ústav Německé univerzity v Praze, Dějiny věd a techniky* 51/4, 2018, s. 263–275.

¹⁴³ Např. Vlastislav HÄUFLER, *Ekonomicko geografické činitele v průmyslu rašeliny*, SČSZ 55/1–2, 1950, s. 19–27; též, *Horní hranice zemědělství a její kolísání: příspěvek k hospodářskému zeměpisu hor v Československu*,

Horské oblasti v Československu a jejich využití (1955).¹⁴⁴ Toto zaměření geografie ho poté provázelo celou jeho profesní kariérou.¹⁴⁵

Od druhé poloviny padesátých let se zabýval ekonomickou a sociální geografii již v plné šíři a napsal desítky vědeckých prací pojatých v tomto směru. Druhá jeho monografie *Afrika: nástin geografie kontinentu* (1957)¹⁴⁶ byla první samostatnou zeměpisnou učebnicí tohoto kontinentu v českých zemích. Obrazovou přílohu k ní připravili naši známí cestovatelé Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund. Z jeho dalších zásadních prací je třeba uvést spolupráci při vydávání *Zeměpisu Československa* (1960) a *Zeměpisu zahraničních zemí* (1964–68).¹⁴⁷ Tyto na svou dobu velice zdařilé syntézy byly koncipovány nejen jako univerzitní učebnice, ale i jako příručky pro širší veřejnost.¹⁴⁸

Dále je nutné vyzdvihnout jeho podíl (zástupce hlavního redaktora) na velkém kolektivním díle: *Atlas Československé socialistické republiky* (1966).¹⁴⁹ Na vzniku této práce se podílely desítky geografů, a to jak z prostředí univerzit, tak i akademických a výzkumných ústavů, zejména z ČSAV a Slovenské akademie věd. Vedoucím redaktorem byl Antonín Götz z ČSAV, který tento úkol převzal po K. Kuchařovi,¹⁵⁰ jenž působil na PřF UK. Tento atlas, který v době svého vzniku byl pokládán za velice prestižní projekt, je z hlediska našich národních atlasů dosud nepřekonaným dílem, a to nejen svým geografickým a kartografickým zpracováním, ale i obsahovou náplní.¹⁵¹

Z pozdějších prací je třeba připomenout syntézu *Ekonomická geografie Československa* (1978, 1984¹⁵²), která coby vysokoškolská učebnice nahradila starší texty Miroslava Blažka ze 60. let.¹⁵³ V. Häufler se řadil též k významným popularizátorům geografie. V roce 1952 se spolupodílel na založení cestopisného časopisu *Lidé a země*, jehož redakční radu dlouhodobě vedl. Dalším periodikem, u jehož zrodu (1966) stál jako předseda redakční rady, byla *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, která však byla již čistě odborným počinem.¹⁵⁴

SČSZ 55/1–2, 1950, s. 167–180; týž, *O našem salašnictví*, *Lidé a země* 1/5, 1952, s. 1–5; týž, *Zmiany w pastersztwie w Tatrach Słowackich i w Niżnich Tatrach za okres ostatnich 25 lat*, *Przegląd Geograficzny* 26/1, 1954, s. 89–96; týž, *Výšky sídel v Československu*, SČSZ 59/2, 1954, s. 73–82; týž, *Horské pastevectví ve Velké Fatře a Kriváňské Malé Fatře v roce 1957*, SČSZ 63/3, 1958, s. 220–225.

¹⁴⁴ Týž, *Horské oblasti v Československu a jejich využití*, Praha 1955. Recenzentem knihy byl Viktor Dvorský.

¹⁴⁵ V. GARDAVSKÝ, *K šedesátinám Univ. Prof. RNDr. Vlastislava Häuflera, CSc.*, s. 282.

¹⁴⁶ Vlastislav HÄUFLER, *Afrika: nástin geografie kontinentu. Učebnice pro geologicko-geografické fakulty a pro vysoké školy pedagogické*, Praha 1957.

¹⁴⁷ Týž – Drahomíra CHROBKOVÁ – Václav KRÁL, *Zeměpis zahraničních zemí*, I, Praha 1964; Vlastislav HÄUFLER, *Zeměpis zahraničních zemí*, II, Praha 1968.

¹⁴⁸ L. JELEČEK – P. CHROMÝ – J. MARTÍNEK, *Vývoj geografie*, s. 355.

¹⁴⁹ *Atlas Československé socialistické republiky*, Praha 1966.

¹⁵⁰ K jeho osobnosti a dílu blíže Ludvík MUCHA, *100. výročí narození prof. Fr. Karla Kuchaře (1906–1975)*, in: Antonín Švejda (ed.), *Z dějin geodézie a kartografie* (= Rozpravy Národního technického muzea v Praze 14), Praha 2010, s. 5–7; Týž, *Globograf Karel Kuchař*, in: A. Švejda (ed.), *Z dějin geodézie*, s. 8–13.

¹⁵¹ Antonín GÖTZ, *Národní atlas ČSSR*, Rudé právo 47/345, 15. 12. 1966, s. 4; L. JELEČEK – P. CHROMÝ – J. MARTÍNEK, *Vývoj geografie*, s. 354–355; Věra DVOŘÁČKOVÁ, *Vědy o neživé přírodě a technické vědy*, in: Martin Franc – Věra Dvořáčková a kol., *Dějiny Československé akademie věd*, II, 1963–1970, s. 347–363, zde s. 355.

¹⁵² Vlastislav HÄUFLER, *Ekonomická geografie Československa*, Praha 1978 (1. vyd.) a 1984 (2. vydání).

¹⁵³ Například Miroslav BLÁŽEK, *Ekonomická geografie ČSSR*, Bratislava 1964.

¹⁵⁴ Viz předmluva V. Häuflera k nové řadě AUC uveřejněná v prvním čísle časopisu: „Nová řada AUC-Geographica, kterou se dostává našemu vědnímu oboru na Universitě Karlově další možnost pro zveřejňování výsledků, má i širší poslání. Dosud geografové z UK publikovali především v NČSAV [Nakladatelství Československé akademie věd]. Vědecké rozpravy středního rozsahu však není snadné umístit v existujících našich geografických

Kromě toho se věnoval dějinám vlastního oboru,¹⁵⁵ a to zejména v monografii *Dějiny geografie na Univerzitě Karlově*,¹⁵⁶ byť je potřeba podotknout, že na těchto textech je jasně patrná absence historického vzdělání.¹⁵⁷ Neznamená to však, že nebyl alespoň základním způsobem obeznámen s historickými vědeckými metodami. S historiky také často spolupracoval (mj. v roce 1985, tj. na samém sklonku života, se stal členem Komise pro historickou geografii při ČSAV).¹⁵⁸ Ostatně jeho práce měly v řadě metod a témat blízko právě k problematice tzv. historické geografie,¹⁵⁹ což lze ukázat například na titulu *Národnostní mapa českých zemí* (1970),¹⁶⁰ který vydala ČSAV na návrh svého vědeckého kolegia nikoliv geografického, ale historického.¹⁶¹

Dílo *Dějiny geografie na Univerzitě Karlově* je marxisticky pojaté, v případě této historické práce je to mnohem více vidět než na Häuflerových geografických pracích. Stranickost autora se projevuje zejména v páté a šesté kapitole, které pojednávají o meziválečném a poválečném období. V posledním oddílu autor popisuje již výhradně dobu, kterou osobně zažil a během níž byl i jedním z jejich významných aktérů. Nutné je však podotknout, že přesto má kniha stále v rámci dějin geografie svou vypovídací hodnotu, byť je s ní potřeba pracovat velice obezřetně. Dále je třeba si být vědom faktu, že některé přílohy, které z knihy dělají „památník“ oboru geografie na Univerzitě Karlově, týkající se například jeho absolventů, jsou zcela jistě neúplné. Problematickostí monografie, kterou vydala Univerzita Karlova prostřednictvím svého edičního oddělení, velice přesně zhodnotil i jeden z jejích recenzentů, a to Jan Havránek,¹⁶² který jako historik a pracovník Ústavu dějin Univerzity Karlovy byl pověřen vypracováním odborného posudku.¹⁶³ Z dochované korespondence a recenzního posudku je zřejmé, že tento úkol vzhledem k velké tendenčnosti knihy nevítal, doslovně píše, že poslední soudobá kapitola je „angažovanou kronikou“, nebo že mu posudek způsobil „řadu starostí“. K rukopisu tak měl dosti výhrad, které požadoval

časopisech, zejména ne ve světovém jazyce. V posledních letech nemohla geografie na universitě, v cizině nejznámější, nabídnout partnerům, zejména zahraničním, za jejich publikace své vlastní.“ Vlastislav HÄUFLER, *Předmluva*, Acta Universitatis Carolinae-Geographica (dále jen AUC-G) 1/1–2, 1966, s. 3. K časopisu blíže viz jeho internetové stránky: <<https://karolinum.cz/en/journal/auc-geographica/archive>> [cit. 16. 7. 2025].

¹⁵⁵ Např. Vlastislav HÄUFLER, *Alois Musil: centenary of the birth of the prominent explorer in the Near and Middle East*, AUC-G 3/2, 1968, s. 67–77; TÝŽ, *Dionys W. Grün*, AUC-G 4/2, 1969, s. 33–41; TÝŽ, *Geografický ústav Karlovy Univerzity*, Lidé a země 14, 1965, s. 59–67.

¹⁵⁶ TÝŽ, *Dějiny geografie na Univerzitě Karlově*.

¹⁵⁷ Pro dějiny vědy je totiž typická spolupráce historiků a expertů daného odvětví, jelikož ani jeden z nich by sám nedokázal napsat „kvalitní“ dějiny jakékoliv vědní specializace správně, neboť jednomu by chyběl kontext historický a druhému pak ten oborový. Daniel ŠPELDA, *Proměny historiografie vědy*, Praha 2009, s. 13–21.

¹⁵⁸ Není náhodou, že jeden z jeho nekrológů byl publikován právě v časopisu Historická geografie. Leoš JELEČEK, *Univ. prof. RNDr. Vlastislav Häufler, CSc. zemřel*, Historická geografie 25, 1986, s. 405–406.

¹⁵⁹ Podrobněji k historické geografii jako samostatné mezioborové vědě, která zjednodušeně řečeno zkoumá proměny geografického prostoru v čase například Eva SEMOTANOVÁ – Pavel CHROMÝ – Zdeněk KUČERA, *Historická geografie. Tradice a modernita*, Praha 2018. Nejedná se tedy v žádném případě o vědní disciplínu, která zkoumá samotné dějiny geografického bádání.

¹⁶⁰ Vlastislav HÄUFLER, *Národnostní mapa Českých zemí 1880–1970*, Praha 1970. V anglickém znění: TÝŽ, *The Ethnographic Map of the Czech Lands 1880–1970*, Praha 1973.

¹⁶¹ Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, f. Vědecké kolegium historie ČSAV, k. 24, i. č. 193, Návrh na vydání publikace V. Häuflera: *Národnostní mapa českých zemí*.

¹⁶² K jeho osobnosti: Michal SVATOŠ – Luboš VELEK – Alice VELKOVÁ (edd.), *Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc. = Festschrift in memoriam Prof. PhDr. Jan Havránek, CSc. = Studies dedicated to Prof. PhDr. Jan Havránek, CSc., in memoriam*, Praha 2005.

¹⁶³ AUK, f. Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Korespondence z let 1967 (fond není zpracován).

zapracovat, a to nejen po stránce faktografické, ale i ohledně jeho celkového vyznění, mj. se snažil obrousit řadu velmi sporných autorových hodnotících soudů (například vztahy PŘF UK s ČSAV). Připomínky byly následně skutečně Häuflerem většinou reflektovány a výsledný publikovaný text výrazně odborně posunuly. V tomto ohledu je potřeba opravdu vyzdvihnout nemalý, velmi pozitivní podíl J. Havránka na knize.¹⁶⁴

V. Häufler byl velice plodným autorem, o čemž vypovídá jeho bohatá bibliografie, zahrnující mj. i 13 knižních publikací.¹⁶⁵ K podrobnější analýze jeho geografického díla je v budoucnu nutná spolupráce s oborovými geografy, jedná se tedy v tomto ohledu jen o základní nástin. V rámci zhodnocení jeho geografického odkazu je třeba závěrem uvést, že se podílel též na samotné terminologii oboru.¹⁶⁶ V této oblasti se mu však nepodařilo dokončit zásadní dílo *Geografický terminologický slovník*, který redigoval spolu s Miroslavem Střídou.¹⁶⁷ U pedagogického působení nelze opomenout, že spolu s ostatními kolegy na PŘF UK se podílel na výchově nové generace geografů (například Ivan Bičík, Martin Hampl, Bohumír Jánský, Libor Krajíček, Jan Votýpka atd.), kteří pak rozvíjeli pražskou univerzitní geografii i po jeho smrti.¹⁶⁸

Mezinárodní spolupráce

V. Häufler měl velkou síť vědeckých kontaktů, a to nejen domácích, ale i zahraničních. Přitom v druhém případě měl vazby jak na země východního bloku, tak i na Západ. Zahraničních cest se často účastnil jako zástupce československé delegace celosvětových kongresů Mezinárodní geografické unie (*International Geographical Union* – dále jen IGU) v Londýně (1964)¹⁶⁹ a Novém Dillí (1968).¹⁷⁰ Na základě prostudování jeho kádrového spisu lze dále konstatovat, že do zahraničí v rámci studijních a konferenčních pobytů nejvíce cestoval v době politického uvolnění, tj. cca v letech 1966–1969, kdy jako děkan PŘF UK absolvoval několik týdenních studijních pobytů spojených s přednáškovým turné ve Spojených státech amerických¹⁷¹ a Francii. Kromě toho jsou doloženy v rozmezí od 50. až do 70. let jeho pracovní cesty do Sovětského svazu, Bulharska, Polska, Velké Británie, Rakouska a Německé demokratické republiky, přičemž ve všech těchto zemích byl opakován.¹⁷² Zahraniční spolupráce se pro něj nestala uzavřenou kapitolou ani po roce 1970, tj. poté, co byl vyškrtnut z KSČ. Jeho cesty na Západ byly však velmi omezené. Tímto směrem

¹⁶⁴ AUK, f. Jan Havránek, Korespondence, k. I (p. č.), Posudek: Stručných dějin geografie na Universitě Karlově od V. Häuflera z 5. 6. 1967 vypracovaný doc. J. Havránkem.

¹⁶⁵ Jeho podrobná bibliografie uvedena in: Jaromír KORČÁK, *Prof. Dr. Vlastislav Häufler, padesátník*, SČSZ, 79/4, 1974, s. 293–295; V. GARDAVSKÝ, *K šedesátinám Univ. Prof. RNDr. Vlastislava Häuflera, CSc.*, s. 283–284.

¹⁶⁶ Ivan Bičík – Josef BRINKE – Vlastimil HÄUFLER, *Geografie zemědělství: Stručný terminologický slovník*, Praha 1978.

¹⁶⁷ Eva SEMOTANOVÁ, *Geografie*, in: I. Kraus, *Věda v českých zemích*, s. 115–191, zde s. 176; Leoš JELEČEK – Jiří MARTINEK, *Nástin dějin České geografické společnosti*, *Klaudyán* 4/2, 2007, s. 42–48, s. 45.

¹⁶⁸ L. JELEČEK – P. CHROMÝ – J. MARTINEK, *Vývoj geografie*, s. 356–358, 362.

¹⁶⁹ Vlastislav HÄUFLER, *20. Mezinárodní geografický kongres v Londýně*, *Lidé a země* 13, 1964, s. 385–387.

¹⁷⁰ Jaromír DEMEK, *The 21st International Geographical Congress in India*, SČSZ 74/2, 1969, 93–100, s. 95; Vlastislav HÄUFLER, *21. Mezinárodní geografický kongres v Indii*, *Lidé a země* 18, 1969, s. 74–75.

¹⁷¹ Týž, *Geografické společnosti USA*, *Lidé a země* 16, 1967, s. 314–315.

¹⁷² Své zkušenosti se studiem geografie na zahraničních univerzitách shrnul například v textech: Vlastislav HÄUFLER, *Studium geografie na universitách*, SČSZ 68, 1963, s. 188–191; Týž, *The Czechoslovak University System of Geographical Training*, in: Miroslav Střída (ed.), *Applied Geography in the World*, Praha 1966, s. 136–143.

vycestoval již jen jednou, a to v roce 1975 do Velké Británie na základě pozvání od Institutu slovanských a východoevropských studií Londýnské univerzity (*School of Slavonic and East European studies University of London*),¹⁷³ tedy pracoviště, na němž odborně působil F. W. Carter. Ostatní pobyty mimo komunistický blok i přes četná pozvání ze zahraničí mu nebyly umožněny, včetně vystoupení na kongresu IGU v Tokiu (1980).¹⁷⁴

Vazby na zahraničí byly dány jednak jeho osobními vztahy s konkrétními geografiy (již výše byla popsána spolupráce s J. de Vriesem či F. W. Carterem) a jednak jeho aktivitami v IGU. Gardavského sdělení pro StB informují i o dalších jeho vědeckých kontaktech, například o interakci s tehdy mladým italským geografem Sergiem Contim z Turínského univerzity (*Università degli Studi di Torino*),¹⁷⁵ který se později stal předním světovým odborníkem na geografii průmyslu,¹⁷⁶ nebo o jeho stycích s Richardem Horsley Osbornem z Univerzity v Nottinghamu (*University of Nottingham*),¹⁷⁷ který byl specialistou na ekonomickou a regionální geografii středovýchodní Evropy. Osbornovo jméno mj. nese stipendium, které je udělováno touto anglickou univerzitou juniorním geografům pocházejícím z tohoto regionu.¹⁷⁸

V IGU byl dopisujícím členem dvou komisí: pro aplikovanou geografii (*Commission on Applied Geography*) a pro celosvětový průzkum využití půdy (*Commission on World Land Use Survey*). Svědectví k tomu přináší jeho korespondence dochovaná v osobním fondu významného amerického geografa Chauncy Dennisona Harrise působícího na Chicagské univerzitě (*University of Chicago*), který byl i důležitým činovníkem IGU. Z korespondence se též dozvídáme, že V. Häufler se velice aktivně podílel na výměně odborné geografické literatury pro Knihovnu geografie PřF UK, kdy za západní tituly nabízel domácí práce. Nejčastěji byla zasílána aktuální čísla časopisu AUC-Geographica.¹⁷⁹

Mezinárodní spolupráci se mu dařilo navazovat vzhledem k jeho velmi dobré jazykové vybavenosti. Hovořil anglicky,¹⁸⁰ rusky¹⁸¹ a německy.¹⁸² Kromě toho měl dle svého pracovního životopisu pasivní znalost bulharštiny¹⁸³ a polštiny. V rámci jeho polských kon-

¹⁷³ K této a dalším britským institucím zabývajícím se geografii zemí východního bloku blíže: Jonathan OLD-FIELD – Adam SWAIN – David MATLESS, *Encountering Soviet geography: oral histories of British geographical studies of the USSR and Eastern Europe 1945–1991*, *Social & Cultural Geography* 8/3, 2007, s. 353–372.

¹⁷⁴ AUK, f. PřF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6 (p. č.), Personální spis V. Häuflera.

¹⁷⁵ K jeho pobytům v Československu viz recenze M. Blažka na jeho knihu: Sergio CONTI, *Il modello sovietico, Pianificazione territoriale e sviluppo economico in Urss e nei paesi dell'Est europeo*, Milano 1978 (SČSZ 85/2, 1980, s. 159).

¹⁷⁶ ABS, f. Šbirka TS, arch. č. TS-750803 (Josef Brinke) MV, složka TS_750803_MV_2_3, agenturní zpráva z 8. 4. 1975, s. 104–108.

¹⁷⁷ Tamtéž, agenturní zpráva z 21. 4. 1975, s. 116–118.

¹⁷⁸ Dostupné online: <<https://www.nottingham.ac.uk/geography/research/osborne-fellowship.aspx>> [cit. 14. 5. 2024].

¹⁷⁹ University of Chicago Library, f. Harris, Chauncy D. Papers, k. 10, sign. 9, Czechoslovakia – Correspondence (1959–1985), Vlastislav Häufler, dostupné online: <<https://www.lib.uchicago.edu/e/src/findingaids/view.php?eadid=ICU.SPCL.HARRISCD>> [cit. 14. 9. 2025].

¹⁸⁰ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 1/2/8/3, Vysvědčení o státní zkoušce jazykové způsobilosti z anglického jazyka pro expertizní činnost v zahraničí, Univerzita 17. listopadu z 16. 12. 1966.

¹⁸¹ Tamtéž, k. 1, ref. ozn. 1/2/8/2, Vysvědčení ze Školy slovanských jazyků při Obchodní akademii hlavního města Prahy na Smíchově, II. ročník, II. pololetí z jazyka ruského z 19. 6. 1948.

¹⁸² Tamtéž, k. 1, ref. ozn. 1/2/4/1, Protokol o zkoušce z jazyka německého v rámci kandidátských zkoušek z 22. 10. 1960.

¹⁸³ S jeho vazbami na Bulharsko jsou například spojeny tyto práce: Vlastislav HÄUFLER, *Příspěvek k hodnocení železniční sítě Bulharska*, SČSZ 67/1, 1962, s. 54–58; Týž – V. VELEV, *Praga*, Sofia 1969.

taktů je třeba připomenout především osobu Stanisława Mariana Leszczyckého,¹⁸⁴ ředitele IGU (1968–1972) a profesora varšavské univerzity (*Uniwersytet Warszawski*), po němž je pojmenován Ústav geografie a využívání krajiny Polské akademie věd ve Varšavě (*Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego Polskiej Akademii Nauk*). Ten mj. na návrh PřF UK obdržel čestný doktorát Univerzity Karlovy, a to za nemalého podílu V. Häuflera v této věci.¹⁸⁵ Obecně se dá říci, že V. Häufler se velice podílel na rozvoji česko-polské geografické spolupráce,¹⁸⁶ jelikož byl například jedním z hlavních organizátorů společných seminářů (*Polsko-czeskie seminarium geograficzne*),¹⁸⁷ na nichž vystupoval i jako aktivní účastník.¹⁸⁸

Zahraniční vazby nejen V. Häuflera, ale potažmo i obou geografických kateder při PřF UK (KERG a KKFG) velmi dobře ukazuje i pamětní kniha geografické sekce PřF UK, která je uložena v jeho osobním fondu. Ta obsahuje celkem 135 zápisů z let 1954–1985 o návštěvách zahraničních hostů (oborových geografů), kteří pocházeli z 22 zemí. Přibližně 85 % návštěv bylo ze zemí východního bloku, nejvíce návštěv je z Polska, Maďarska a Sovětského svazu. Na PřF UK přijížděli geografové nejen ze zemí nacházejících se na evropském kontinentu, zastoupeny jsou i Austrálie, Ghana, Irák, Japonsko, Kanada, Mexiko, Srí Lanka či USA. Ze zápisů je dále zřejmé, že je na PřF UK přivedla většinou zejména prohlídka zdejší věhlasné mapové sbírky,¹⁸⁹ geografické knihovny či přednáška, přičemž geografům z pražské univerzity nejčastěji přejí bohaté vědecké úspěchy, děkují za pohostinství či si přejí pokračovat v nastolené vědecké spolupráci.¹⁹⁰

Závěr

Záměrem studie bylo podrobněji představit významného geografa a akademika PřF UK V. Häuflera. Na tomto místě je potřeba zdůraznit, že se jedná pouze o nástin biogramu, jelikož řadu důležitých témat spojených s jeho osobou pouze otevírá. Mezi nimi je důležité především zhodnocení Häuflerova děkanského působení v letech 1966–1970, tj. v době, kdy fakulta jako celek plně podporovala demokratizační změny v naší společnosti. Jakou konkrétní roli v tomto procesu Häufler sehrál, ukáže až další výzkum. Dále není blíže

¹⁸⁴ K jeho osobnosti a dílu blíže: Vlastislav HAUFLER, *Stanisław Leszczycki sedmdesátníkem*, SČSZ 82, 1977, s. 211–218; TÝŽ, *Práce polských ekonomických geografů a antropogeografů v Československu*, AUC-G 2/11, 1977, s. 73–78; Witold KUSIŃSKI, *Stanisław Marian Leszczycki*, *Prace i Studia Geograficzne* 40, 2008, s. 195–216.

¹⁸⁵ Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Čestní doktoři Univerzity Karlovy: 1848–2015*, Praha 2017, s. 173, 180; viz obr. 3.

¹⁸⁶ Dušan TRÁVNÍČEK, *Profesor Vlastislav Häufler w 60-lecie urodzin*, *Czasopismo Geograficzne* 55/2, 1964, s. 274–276.

¹⁸⁷ Ty probíhají do dnešní doby, mj. v roce 2022 proběhl už jeho 13. ročník. Dostupné online: <<https://konference.geography.cz/konference/13th-czech-polish-slovak-seminarium-geography-for-times-in-disarray/>> [cit. 14. 9. 2024].

¹⁸⁸ Vlastislav HAUFLER, *K vývoji geografického rozložení obyvatelstva Československa*, in: Witold Kusiński (ed.), *III polsko-czeskie seminarium geograficzne = III. polsko-české geografické seminářum*, Warszawa 1968, s. 57–65; TÝŽ, *Geografické aspekty vývoje obyvatelstva v Československu*, in: Witold Kusiński (ed.), *V. czesko-polskie seminarium geograficzne = V. česko-polské geografické seminářum*, Warszawa 1975, s. 19–31.

¹⁸⁹ K ní alespoň: Eva NOVOTNÁ – Mirka TRÖGLOVÁ SEJTKOVÁ – Josef CHRÁST, *Poklady mapové sbírky*, Praha 2016.

¹⁹⁰ AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 4/2//10.

zhodnocena jeho funkce vedoucího KERG, o jejíž rozvoj se nepochybně velmi snažil. V neposlední řadě by si zasloužila podrobnější zpracování poslední etapa jeho života, kdy byl z politických důvodů postupně zbavován funkcí a sledován StB. Za budoucí spolupráce s geografy specializujícími se na ekonomickou a regionální geografii bude možné lépe posoudit a ocenit i jeho dílo a oborový odkaz. Obraz jeho osobnosti by též mohly doplnit rozhovory s pamětníky. V budoucnu by dokonce bylo možné pojednat o V. Häuflerovi monograficky, protože v jeho životě se zrcadlí dějiny PřF UK v bouřlivé době druhé poloviny 20. století. Na jeho osobnosti lze totiž velmi dobře ukázat, jakými turbulentními proměnami prošly jeho společenské hodnoty během života, kdy se od jedince ve druhé polovině 40. let a na začátku 50. let dogmaticky přesvědčeného o marxistickém světovém názoru posunul v 60. letech k reformním demokratickým pozicím, které si zachoval i v 70. a 80. letech, přičemž byl však stále levicově orientován.

Závěrem lze shrnout, že V. Häufler patří bezesporu k předním českým geografům působícím u nás v druhé polovině 20. století, který disponoval řadou mezinárodních kontaktů, a to nejen na půdorysu IGU, jejímž byl aktivním činovníkem. Specifickou kapitolou v tomto ohledu je jeho úloha při rozvoji česko-polských vědeckých kontaktů. V. Häufler se podílel v rámci svého oboru zejména na rozvoji ekonomické a sociální geografie,¹⁹¹ kde uplatňoval často interdisciplinární přístupy z ostatních oborů (především historie a demografie).¹⁹² Není tedy překvapující, že část jeho prací je blízká svým zaměřením historické geografii a že byl v 80. letech členem Komise pro historickou geografii při ČSAV. Kromě toho patří k významným historiografům a popularizátorům oboru geografie.

Grantová podpora

Tato studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy s názvem Cooperatio, vědní oblasti „History“, obor Dějiny a filozofie vědy.

MAREK BRČÁK

Vlastislav Häufler (1924–1985): Professor für Wirtschafts- und Regionalgeographie der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Karlsuniversität

ZUSAMMENFASSUNG

Vorliegender Beitrag bearbeitet erstmals detailliert die Biografie des Geografen Vlastislav Häufler (1924–1985), der zuvor ein führender Fachmann auf dem Gebiet der sozioökonomischen und regionalen Geografie war und dessen Persönlichkeit in unserer Historiografie bislang nicht reflektiert ist. Die berufliche Laufbahn V. Häuflers war schon von seinem Studium an vor allem mit der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Karlsuniversität verbunden,

¹⁹¹ Václav GARDAVSKÝ, *Profesor Vlastislav Häufler passed away*, AUC-G 21/1, 1986, s. 93; též, *Za profesorem Häuflerem*, SČGS 91/1, 1986, s. 1–2.

¹⁹² Leoš JELEČEK, *Univ. prof. RNDr. Vlastislav Häufler, CSc. zemřel*, s. 405–406.

deren bewegte Geschichte in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts (1948, Sowjetisierung in den 1950er Jahren, Normalisierung etc.) sich im Biogramm dieses Wissenschaftlers widerspiegelt, der als einflussreicher Funktionär der Grundorganisation der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei an der Naturwissenschaftlichen Fakultät direkter Akteur dieser Ereignisse war. An der Naturwissenschaftlichen Fakultät wirkte V. Häufner in den Jahren 1945–1985 gleich in mehreren Rollen: als Student, Assistent, Dozent, Professor, Leiter des Lehrstuhls für Regional- und Wirtschaftsgeografie, Prodekan und als Dekan, und zwar unter anderem in den Schicksalsjahren 1968–1969. Seine erfolgreiche berufliche Karriere wurde während der Normalisierung grundsätzlich gestört, als er 1970 aus der Kommunistischen Partei ausgeschlossen und als Dekan, zu dem er in freier Wahl des Wissenschaftlichen Fakultätsrates 1969 zum zweiten Mal gewählt worden war (1966–1969 hatte er dieses Amt erstmals inne), abgesetzt wurde. Trotzdem konnte er an seinem Lehrstuhl weiterhin in seinem Fach tätig sein, unter anderem war er auch Fachbereichsleiter. Außer dem Lebenslauf V. Häufners bewertet der Text auch seine Arbeiten und sein wissenschaftliches Vermächtnis, das auf dem Gebiet der sozioökonomischen, regionalen und historischen Geografie in mehrere Hinsichten auch heute noch inspirativ ist. Quellengrundlage vorliegenden Beitrags sind die Archivbestände des Universitätsarchivs der Karlsuniversität, insbesondere Materialien aus dem Personalbestand V. Häufners und aus dem Bestand der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Karlsuniversität. In allgemeiner Hinsicht stellt diese Studie einen Beitrag für die Kenntnis der tschechischen Wissenschaftsgeschichte und der Universitätsbildung dar, insbesondere für die Geschichte der Geografie in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

PhDr. Marek Brčák, Ph.D.

Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy

marek.brcak@ruk.cuni.cz

Obrazová příloha

Obr. 1: V. Häufner v době studií na PřF UK (druhá polovina 40. let). Zdroj: AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 5/1/1/1

Obr. 2: V. Häufner (uprostřed) stojí jako děkan PřF UK čestnou stráž u vystavené rakve Jana Palacha (24. 1. 1969). Zdroj: AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 5/1//2/1

Obr. 3: Udělení čestného doktorátu Univerzity Karlovy Stanislavu Marianovi Leszczyckému (uprostřed s deskami) 10. 6. 1970 v Karolinu. Zdroj: AUK, f. Fotoarchiv Univerzity Karlovy, Čestné doktoráty, Stanisław Marian Leszczycki

Obr. 4: V. Häufler jako profesor PŘF UK (70. léta). Zdroj: AUK, f. PŘF UK, 1953–1989, ZO KSČ, Kádrové oddělení, k. 6, Personální spis V. Häuflera

Obr. 5: V. Häufler na chalupě v Konrádově (80. léta). Zdroj: AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 5/1/1/2

Obr. 6: Čestná stráž akademiků stojící u rakve V. Häuflera (28. 11. 1985). Zdroj: AUK, f. VH, k. 1, ref. ozn. 5/1//1/2

Kronika

Nachlässe und KI im Archiv

Frühjahrstagung der Fachgruppe der Universitäts- und Wissenschaftsarchive
24.–25. dubna 2025, TU Wien

Ve dnech 24. a 25. dubna 2025 proběhlo ve Vídni jarní setkání pracovní skupiny rakouských univerzitních a vědeckých archivů. Pod názvem *Nachlässe und KI im Archiv* (Pozůstalosti a umělá inteligence v archivu) spojilo tradiční archivní témata s aktuálními technologickými výzvami. Program byl rozčleněn do několika panelů, které se věnovaly specifickým oblastem – od správy předarchivních a pozůstalostních fondů po využití umělé inteligence v archivní praxi.

První panel byl zaměřen na strategii pro správu osobních fondů – pozůstalostí. Nina Knieling z Universität Wien prezentovala komplexní institucionální přístup k řízenému přebírání a správě osobních fondů vědeckých pracovníků. Zdůraznila potřebu koordinace mezi jednotlivými organizačními složkami univerzity a poukázala na problematiku digitálních materiálů (e-maily, pracovní soubory), které často zůstávají opomenuty. Nově zaváděná strategie zahrnuje jednotné smluvní podmínky, přenos dat do centrálního registru (*Österreichischer Verbundkatalog für Nachlässe, Autographen und Handschriften*) i centralizovanou poradenskou službu pro jednotlivé instituty.

Sandra B. Weiss z archivu Wiener Wiesenthal Institut für Holocaust-Studien zdůraznila etickou a historickou dimenzi pozůstalostí osob aktivních v oblasti výzkumu šoa. Specifickou výzvou je především práce s osobními dokumenty, které často kombinují akademickou, občanskou a soukromou rovinu a vyžadují zvláštní kurátorský přístup. Důležitá je spolupráce s odbornou veřejností a přímými potomky.

Martin Krenn a Andrea Zarembo z Naturhistorisches Museum Wien představili fondy přírodovědců 19. a 20. století, uložené v archivu muzea. Zmínili specifika zpracování tzv. *Kryptonachlässe*, tedy fondů bez jasné identifikace původce. Příkladem dobré praxe je digitalizace korespondence zoologa Franze Steindachnera či tematické zpracování fondů botaniků s důrazem na taxonomii a vědeckou nomenklaturu.

Ve druhém panelu byly představeny úspěšné projekty, díky kterým je nyní možné prezentovat původně fyzické pozůstalosti v digitální podobě, mj. s využitím nástrojů umělé inteligence.

Kolegyně z archivu Universität für Angewandte Kunst Nadine Blaas a Bettina Buchendorfer představily výzkumný projekt zaměřený na zpracování rozsáhlé pozůstalosti průkopnice sociální architektury Margarete Schütte-Lihotzky. Díky podpoře programu *Kulturerbe Digital* je soubor zpracováván do databáze napojené na *Kulturpool* a *Europeana*. Zvláštní pozornost je věnována typologii dokumentů – vedle grafických návrhů a textů i audiovizuálním nosičům či trojrozměrným objektům.

Projekt *[Re]framing Colonial Infrastructures*, který realizují Julia Ametsreiter, Carla Camilleri a Lukas Scheibenpflug, se zaměřuje na digitální zpracování pozůstalosti Aloise Negrelliho, rakouského inženýra a realizátora Suezského průplavu. Archiv Technisches

Museum Wien vytváří digitální edice deníků a cestovních záznamů pomocí nástroje Transkribus, doplněné o tematické anotace a výklad z postkoloniální perspektivy. Významným výstupem bude open access portál a webová výstava.

Christine Rigler představila pilotní projekt na Universität Graz, který umožňuje vybraným akademikům dobrovolně vytvářet archivní soubory ze svých profesních e-mailů. Strategie archivace počítá s určením speciální složky v poštovním klientu, vytvoření metodiky pro zhodnocení archivní hodnoty e-mailů a jejich selektivní akvizici. Projekt klade důraz na právní aspekty, transparentnost a vyváženost mezi ochranou soukromí a veřejným zájmem.

Třetí panel byl věnován konkrétnímu nasazení nástrojů umělé inteligence při zpřístupňování archivních souborů.

Stefanie Bachmann z archivu Universität für Bodenkultur Wien shrnula poznatky z výzkumu spojeného s použitím nástroje WhisperX pro přepis historických AV-nahrávek. Ve spolupráci s Mediathekou a ORF byla ověřována přesnost přepisů, schopnost zachytit dialekty a rozpoznat specifické názvy. Výhodou je rychlost a otevřenost nástroje, nevýhodou časté „halucinace“ v transkripci a ztráta neverbálních informací.

Martin Fellner referoval o celoročním testování WhisperX na tisících nahrávek z archivu Technisches Museum Wien – Österreichische Mediathek. Prezentoval konkrétní výstupy, včetně analýz chyb (např. variability jmen a toponym) a poukázal na vhodnost nástroje pro orientační zpřístupnění obsahu, nikoliv pro lingvistickou nebo emocionální analýzu. Důraz byl kladen na potřebu lidské kontroly a etické zacházení s generovanými texty.

Wolfgang Göderle představil projekt DeepRead, realizovaný na Universität Graz, který se zaměřuje na zpracování tzv. schematismů – komplexních ročenek úředních a šlechtických struktur monarchie 18.–19. století. Využívá se kombinace moderních OCR nástrojů (Kraken, CoDETR) a jazykových modelů pro rozpoznávání entit a vztahů. Cílem je tvorba sémantického grafu a analytického rozhraní pro historický výzkum kariér a sítí.

V závěrečné přednášce nazvané *KI in Archiven: Do's und Dont-Do's* shrnul prof. Andreas Rauber, působící na Fakultät für Informatik, TU Wien, principy bezpečného a smysluplného nasazení AI v archivní oblasti. Zdůraznil nutnost plánování, testování, dokumentace a reprodukovatelnosti. Upozornil na etické limity, riziko halucinací a potřebu zachování lidského dohledu. AI nemá být magickým řešením, ale nástrojem pod kontrolou odborníků.

Setkání nabídlo vzácnou příležitost propojit dvě často oddělované oblasti – klasickou archivní práci s osobními fondy a pokročilé nástroje digitální analýzy. Byla formulována potřeba systematizace správy pozůstalostí napříč institucemi, prohloubení spolupráce mezi archivy a vědeckou komunitou, opatrného a transparentního nasazení AI nástrojů, etického a právního ukotvení nových postupů a v neposlední řadě sdílení zkušeností z vývoje open source řešení. Díky těmto závěrům se potvrdilo, že budoucnost archivnictví spočívá ve vyváženém propojení odbornosti, technologií a kulturní zodpovědnosti.

Kamila Mádrová

DOI: 10.14712/23365730.2025.23

Fachkräftemangel im Archiv – Herausforderungen, Lösungsansätze und Perspektiven

25. Sächsischer Archivtag, Chemnitz, 27.–28. března 2025

Pěťadvacátý *Sächsischer Archivtag* pořádaný ve dnech 27.–28. března 2025 v areálu Technische Universität Chemnitz probíhal pod heslem *Fachkräftemangel im Archiv – Herausforderungen, Lösungsansätze und Perspektiven* (Nedostatek kvalifikovaných sil v archivech – výzvy, řešení a perspektivy). Konference, která přilákala zástupce z Německa i zahraničí, nabídla nejen tematicky bohatý program, ale i příležitost k výměně zkušeností napříč generacemi archivářů rozličných typů archivů.

Úvodní *Impulsreferat* Clemense Mietha (Landeshauptarchiv Koblenz) rozebral situaci archivů z personálního pohledu. Upozornil na zásadní pokles kvalifikovaných pracovníků, především mezi absolventy vysokoškolského studia, a na strukturální změny v samotné profesi. „Klasičtí archiváři“ s historicko-filologickým vzděláním ustupují do pozadí, zatímco do popředí se dostávají digitální kompetence, práce s daty a informacemi. Mieth předstřel, že bez přizpůsobení systému vzdělávání a pracovních podmínek novým výzvám bude krize sílit.

Během následné pódiové diskuse (mj. za účasti prof. Dr. Susanne Freund z Fachhochschule Potsdam) zazněl apel na zásadní změnu v přístupu ke vzdělávání archivářů. Byla vyzdvížena role Archivschule Marburg jako etablované instituce, která historicky zajišťuje služební přípravu pro vyšší archivní službu. Zaznělo však, že dnes samotné tradiční kurikulum nestačí. Digitalizace, právní rámec správy informací, projektové řízení a digitální management vyžadují jiný typ výuky a průběžného profesního vzdělávání.

Susanne Freund představila obor *Informationswissenschaften / Digitales Management* jako odpověď na tuto proměnu. Studium zde reflektuje technologické a organizační změny ve veřejné správě z pohledu digitálních kompetencí. Důraz byl kladen na potřebu cílené rekvalifikace, nikoli nahodilého přechodu z jiných oborů. Studijní cesta má pokračovat i po absolutoriu – v podobě certifikátů, odborných kurzů a specializačních modulů. Zazněl i návrh zavést centrální podporu pro tyto formy dalšího vzdělávání.

Bylo také kriticky poukázáno na nedostatečné propojení univerzit a praxe. Budoucí archiváři nejsou často připraveni na realitu každodenní archivní práce. Z české strany přispěl Karel Halla (SOA Cheb) pohledem na adaptační procesy v českých archivech. Zazněly návrhy jako blokové semináře pro studenty, kariérní poradenství, exkurze, využití sociálních médií, nebo brožury pro praktikanty, které pomáhají pochopit pracovní prostředí archivu.

Velkou část programu tvořila problematika náboru. Přednášející Dr. Mechthild Black-Veldtrup (Landesarchiv Nordrhein-Westfalen) i Johanna Nienhaus (Kreisarchiv Warendorf) rozebírali různé strategie, jak přivést do archivu nové síly – nejen absolventy, ale i tzv. *Quereinsteiger*, tedy osoby s jiným profesním základem. Zazněly konkrétní návrhy, např. blízká spolupráce s vysokými školami (kariérní poradenství, blokové semináře, tematické workshopy), exkurze do archivů pro studenty, prezentace archivů na sociálních sítích a webech či zavedení praktikantských programů, které mohou ročně oslovit desítky zájemců. Zazněla klíčová otázka: Co vlastně může archiv jako zaměstnavatel nabídnout? Vzrůstající nároky na flexibilitu, možnost homeoffice, profesní růst, identifikace s regionem a úkoly – to vše jsou faktory, které mohou přilákat (nebo odradit) mladé pracovníky.

Druhý den přinesl sérii workshopů, které konkretizovaly diskuse z předešlého dne. Dotkly se těchto témat: procesní řízení v archivech, nabídka dalšího vzdělávání v oblasti digitalizace a informačních technologií, spolupráce s externími firmami při zpracování archivních fondů, právní úprava práce v archivech pro dobrovolníky a pracovníky se zdravotním znevýhodněním, zkušenosti s prací odborného personálu tzv. FaMI (*Fachangestellte für Medien- und Informationsdienste*).

Pokud shrneme obsahové těžiště setkání a výsledky diskusí, můžeme konstatovat, že archivní profese se nachází na rozcestí, tradiční model již nestačí, ale právě to nabízí nové příležitosti. Budoucnost nebude postavena na jedné kvalifikaci, ale na flexibilitě, průběžném vzdělávání a otevřenosti vůči interdisciplinaritě. Otevírá se prostor i pro jiné obory – knihovníky, odborníky na spisovou službu, digitální správce. Důležitá je ochota k získání kvalifikace a adaptace na specifika oboru. Možnosti grantů, flexibilního prostředí a podpory profesního rozvoje se ukázaly jako klíčové motivační faktory. *Sächsischer Archivtag 2025* nabídl nejen bilanci stávajících problémů, ale i smělé návrhy, jak je řešit, a jak z krize učinit prostor pro nový začátek.

Kamila Mádrová

DOI: 10.14712/23365730.2025.24

27. kongres Divize pro dějiny vědy a techniky / Mezinárodní unie pro dějiny a filozofii vědy a techniky (DHST/IUHPST)

29. června – 5. července 2025, University of Otago, Dunedin, New Zealand

Na rok 2025 připadl kromě mnoha dalších akcí i 27. kongres Divize pro dějiny vědy a techniky / Mezinárodní unie pro dějiny a filozofii vědy a techniky (DHST/IUHPST). Na minulém, pražském online kongresu před čtyřmi lety ho vysoutěžil Nový Zéland s místem pořádání na Otago University v Dunedinu na Jižním ostrově. Dunedinská univerzita je nejstarší novozélandskou univerzitou, založenou roku 1869. V současnosti má přes 20 000 studentů, kteří jsou vyučováni na čtyřech fakultách (obchodní, zdravotních věd, společenských věd a přírodních věd). Kongres se konal v období čtrnáctidenních novozélandských zimních prázdnin ve dnech 29. června až 5. července 2025. V čele místního organizačního výboru stanul Hugh Slotten, prezidentem kongresu byl Hamish Spencer, člen Rady DHST (pro období 2025–2029 její 2. viceprezident). Kongres byl organizován hybridně.

Kongres byl věnován tématu *Peoples, Places, Exchanges, Circulation* a zahrnul velké spektrum užších témat z dějin přírodních a exaktních věd, medicíny a vzdělání. Probíhal formou každodenních předem vyzvaných plenárních přednášek, které byly v Dunedinu zpravidla směřovány do dopoledních a pozdně odpoledních hodin. Mezi nimi pak paralelně probíhala série menších sympozií, organizovaných ke konkrétnímu problému, též předem připravených skupinou kolegů z různých zemí, zpravidla již déle spolu spolupracujících, a menších sympozií, složených z individuálně přihlášených příspěvků, organizátory seskládaných do alespoň přibližně souznících tematických celků.

Součástí kongresu bylo volební shromáždění DHST, které vybralo Radu (Council) na příští čtyři roky. V jeho čele stanula Britka Janet Browne. Konaly se i pracovní schůzky většiny z 22 oborových komisí, z nichž DHST aktuálně sestává.

Česká prezenční delegace byla skromná. Tvořily ji Adéla Jůnová Macková, Doubravka Olšáková a Milada Sekyrková, členky české Společnosti pro dějiny věd a techniky a všechny dlouhodobě zapojené do aktivit DHST.

Adéla Jůnová Macková spolupracuje již řadu let s historickou komisí pro historii žen a genderové rovnosti ve vědě, technice a medicíně (Commission on Women and Gender in History of Science, Technology and Medicine), pro niž již spolupořádala několik symposií na předchozích kongresech. Doubravka Olšáková je zakládající členka a pokladní historické komise pro vědu, techniku a diplomacii (Commission on Science, Technology and Diplomacy) a rovněž je spolupořadatelkou symposií této komise.

Milada Sekyrková byla po dvě funkční období zodpovědná na pokladnické pozici za finanční záležitosti DHST. Na kongresu v Dunedinu byla zvolena do Rady DHST na třetí funkční období, tentokrát na pozici asistentky vědeckého sekretáře, aby pomohla novému pokladníkovi s převzetím bohaté agendy komunikace s takřka padesáti členskými zeměmi a řešením transferů vědeckých grantů a komunikace o členských poplatcích jednotlivých zemí, na nichž je práce DHST založena.

Adéla Jůnová Macková byla hlavní organizátorkou symposia *Hidden or Unknown Histories? The changing status of women in science in the maelstrom of politics, wars and emigration from late 19th and 20th century (not only) in Central and Eastern Europe*, které se konalo pod oficiální záštitou Commission on Women and Gender in History of Science, Technology and Medicine. Ve dvou slotech bylo předneseno sedm přednášek, které měly odezvu u auditoria v podobě poměrně bohaté diskuse s přítomnými posluchači z různých kontinentů. Adéla Jůnová Macková (MÚA AV ČR) nejprve promluvila o měnící se roli žen v rámci orientalistických oborů v českých zemích v průběhu 20. století (*The Changes of Scientific Role of Women in Oriental Studies in 20th Century. From a Secretary to a Scholar*). Marcela Starcová (Archeologický ústav AV ČR) se věnovala ženám-archeoložkám v Československu ve 20. století (*Changing Perceptions and Status of Women in Archaeology in the 20th Century. From Wives and Secretaries to the Scholars of the Academy of Sciences*). Mary Kelly (Modern and Contemporary Global Art Histories and Gallery Studies University College Cork, Irsko) ve svém příspěvku *Professor Edmond Delorme (1847–1929) describing lung decortication to trainee doctors of the Val-de-Grâce, 1894: a painting by the French artist Marguerite Delorme (1876–1946)* seznámila přítomné s obrazem Marguerite Delorme, která namalovala operaci, prováděnou jejím otcem, profesorem Edmondem Delormem. Příspěvek se zaměřil na ne zcela obvyklou spolupráci otce a dcery, která znázornila reálný lékařský zákrok se všemi dobovými podrobnostmi. Milada Sekyrková (ÚDAUK) promluvila o proměnách možností manželek vědců zapojit se do pracovních aktivit na příkladu několika generací rodiny Heyrovských (*Heyrovskýs' Wives*). Abigail Smith (University of Otago, Nový Zéland) ukázala (nedostatečný) nárůst počtu žen-bryozoologek, účastnicích se mezinárodních vědeckých aktivit v posledních šedesáti letech (*Women in the International Bryozoology Association: sixty years of progress, 1965–2025*). Podobnou otázku pro slovinské post-doktorandky a jejich možnosti v průběhu dvacátých až osmdesátých let 20. století nastolil Željko Oset (Slovinsko) ve svém příspěvku *Post-doctoral experiences of Slovene female scholars (1920s–1980s)*. Na závěr vyslechli přítomní propracovanou přednášku Felicitas Seebacher (předsedkyně pracovní skupiny pro dějiny medicíny při Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vídeň) o manželech Lenských a jejich životních osudech, poznamenaných národním socialismem a poválečnou

situací v Rakousku („*Science is a very strict majesty. “Analysing the professional and political relationships of the dual-career couple Erna and Albin Lesky*“).

Doubravka Olšáková (FSV UK) vystoupila v rámci sympozia Spojení, synergie a napětí ve vědecké diplomacii (*Connections, Synergies, and Tensions in Science Diplomacy*), organizovaného její komisí. Ve své přednášce se zabývala klíčovým ženevským summitem v roce 1955 a jeho dopadem na výměnu vědeckých informací mezi Východem a Západem (*From IGY to INIS: Transforming Research Data Exchange in Cold War Eastern Europe*). Spolu s ní přednášeli Roberto Lalli (Politecnico Di Torino, Itálie) o významu mezinárodních databází pro sdílení vědeckých poznatků (*Uncovering the Impact of Research Database Infrastructural Networks on Co-Authorship Patterns in Scientific Publications*) a Aya Hometi (Japanese Studies University of Manchester, Velká Británie) o sdílení dat v rámci WHO (*Inter-Imperial Politics for a Global Health Data Exchange: From the Case of the League of Nations Health Organisation Eastern Bureau*).

Na kongres se zaregistrovalo 960 účastníků. Vzhledem ke geografické vzdálenosti z Evropy i Ameriky, byla necelá polovina účastníků přítomna jen online. Ti, kteří dorazili i osobně, většinou částečně na vlastní náklady, nelitovali. Za místo příštího kongresu, pro červenec 2029, byla zvolena Paříž. Mezinárodní unie pro dějiny a filozofii vědy a techniky tam zároveň oslaví 100 let od chvíle, kdy se právě v Paříži konal první její kongres krátce po založení této mezinárodní organizace.

Milada Sekyrková

DOI: 10.14712/23365730.2025.25

Recenze a zprávy

Jacopo Ortalli (ed.), *Domus del Chirurgo di Rimini. Un eccezionale contesto archeologico*

Quaderni di Archeologia dell'Emilia-Romagna, NS 4. Sesto Fiorentino:

All'Insegna del Giglio, 2023, 234 s., ISBN 978-88-9285-200-6,

<<https://www.insegnadelgiglio.it/prodotto/la-domus-del-chirurgo/>> [30. 9. 2025]

Publikace editovaná Jacopem Ortallim představuje interdisciplinární syntézu archeologického výzkumu tzv. *domu chirurga*, pocházejícího ze 2. století našeho letopočtu a užívaného až do jeho zničení požárem kolem roku 260. Jeho pozůstatky byly objeveny v roce 1989 v oblasti Piazza Ferrari v Rimini. Kniha se zaměřuje na *Domus del Chirurgo* (označený podle posledního obyvatele objektu před jeho zničením) v rámci tohoto archeologického komplexu, neboť kromě pozoruhodně zachovalých částí stavby nabízí i jeden z nejvýznamnějších souborů chirurgických nástrojů z této doby. Díky tomu je nepostradatelným pramenem pro studium dějin medicíny.

Kniha je rozdělena do tematických kapitol, které pokrývají široké spektrum aspektů spojených s *Domus del Chirurgo*. Jednotlivé příspěvky byly napsány významnými osobnostmi archeologie, které se dlouhodobě věnují tématům souvisejícím s tímto nalezištěm. Příspěvky jsou psány italsky, kapitola britského archeologa Ralpha Jacksona je uvedena také v anglickém jazyce.

Úvodní kapitola *La domus* Jacopa Ortalliho detailně popisuje historii samotného objevu a procesy archeologického výzkumu, včetně metodologie odkryvu a konzervace nalezených struktur a předmětů. Text je doplněn o plány, fotografie lokality, nálezových situací a předmětů i o kresby předpokládané původní podoby. Následující kapitola autorů Eleny Cristoferi, Jacopa Ortalliho, Annalisy Pozzi, Maura Ricciho a Monicy Zanardi se zaměřuje na postupné fáze vykopávek, restaurování a zpřístupnění archeologického komplexu Piazza Ferrari veřejnosti. Autoři podrobně popisují strategie konzervace a prezentace archeologického materiálu, přičemž využívají bohatou obrazovou dokumentaci. Kapitola popisuje nejen fyzickou konzervaci nalezených objektů, ale i strategie prezentace nálezů veřejnosti v rámci muzea v Rimini.

V kapitole, kterou připravila Maria Luisa Stoppioni, je představena analýza uměleckých prvků domu, včetně detailního rozboru podlahových mozaik a nástěnných maleb. Text doprovázejí kresby, fotografie a hypotetické rekonstrukce původního vzhledu interiéru. Kapitola Ralpha Jacksona představuje soubor chirurgických nástrojů nalezených na lokalitě. Po obsáhlé rešerši dřívějších zdrojů autor srovnává nálezy z Rimini s podobnými artefakty z jiných římských lokalit a diskutuje jejich funkci v praxi 2.–3. století našeho letopočtu. Text se opírá především o komparativní analýzu s dřívějšími nálezy a publikacemi, aniž by zaváděl nové analytické metody. Je však doplněn velmi kvalitní fotografickou dokumentací předmětů.

V následující kapitole zkoumá Emanuela Ercolani Cocchi soubor mincí nalezených v pozůstatcích *domu* a jejich význam pro dataci momentu destrukce zkoumaného objektu.

Analyzuje také širší kontext ekonomické krize římského impéria ve 3. století. Kapitola Cristiny Giovagnetti a Claudia Negrelliho přináší vhled do každodenního života obyvatel *domu* prostřednictvím drobných nálezů jako jsou keramické nádoby, osobní předměty či fragmenty nábytku. Kapitola Stefana De Carolise se soustředí na profesní aspekty římského lékařství a postavení *medica* ve společnosti. Autor propojuje archeologické nálezy s písemnými prameny, čímž nabízí hlubší vhled do dostupných dokladů o tehdejší praxi spojené s lékařstvím a chirurgií. Závěrečná kapitola Jacopa Ortalliho kontextualizuje zánik *domu* v širších historických souvislostech. Autor analyzuje archeologické i písemné doklady germánských nájezdů a jejich dopad na městskou infrastrukturu Rimini.

Publikace se opírá o širokou škálu odborných přístupů, včetně archeologické stratigrafie, ikonografické analýzy a historické komparace. Využití multidisciplinárního přístupu umožňuje zajímavou rekonstrukci života a činnosti římského *medica* a současně přispívá k obecným poznatkům o římském přístupu k chirurgii, medicíně a městské infrastruktuře. Tím, že se jedná o publikaci složenou z příspěvků různých autorů, každá kapitola dosahuje mírně jiné hloubky poznatků a terminologie není zcela jednotná. To je však přirozeným důsledkem spolupráce autorů z různých institucí a oborů.

Kniha představuje významný příspěvek k archeologii římské Itálie i k historii medicíny. Precizní zpracování, podpořené bohatým obrazovým materiálem a podrobnou dokumentací nálezů, z ní činí cenný vědecký zdroj. Široká veřejnost si může najít zajímavé čtení zejména v úvodních kapitolách, odborníci pravděpodobně budou vyhledávat svá témata zájmu v některé z dílčích kapitol. Díky pečlivé redakci a systematickému zpracování lze publikaci doporučit jako referenční dílo pro všechny, kteří se zajímají o archeologii a dějiny lékařství. Kniha je dostupná v tištěné i elektronické verzi.

Lucie Burešová

DOI: 10.14712/23365730.2025.26

Kassandra Jackson Miller, *Time and Ancient Medicine. How Sundials and Water Clocks Changed Medical Science*

Oxford University Press, 2023, 246 s., DOI: 10.1093/oso/9780198885177.003.0005

V roce 2023 vydalo nakladatelství Oxford University Press rozsáhlou knižní studii americké historičky Kassandry Jackson Miller, specializující se na dějiny starověké medicíny a sociální dějiny antiky. Kniha nazvaná *Time and Ancient Medicine* s podtitulem *How Sundials and Water Clocks Changed Medical Science* představuje koncept času ve starověkém lékařství. Autorka systematicky zkoumá, jak zavedení slunečních a vodních hodin ve starověku ovlivnilo tehdejší lékařskou teorii i praxi a funkci času v konceptuálním světě antické medicíny.

Pečlivým studiem hmotných, epigrafických a antropologických dokladů a kulturních souvislostí, především však analýzou a interpretací dostupných dobových písemných pramenů přibližuje Kassandra J. Miller čtenáři roli času a časomír v praxi tehdejšího lékařství. Text knihy do značné míry vychází z disertační práce autorky obhájené na Chicagské univerzitě pod názvem *A Doctor on the Clock: Hourly Timekeeping and Galen's Scientific Method*. Její výrazně rozšířená knižně vydaná verze představuje mimořádně čtivý a interdisciplinárně pojatý text, jenž svým tematickým záběrem překračuje obor dějin medicíny

a pojímá fenomén času, jeho percepce a měření v širším kontextu intelektuálních a kulturních dějin antiky.

Klíčovým zdrojem pro popis starověkého lékařství i jeho vztahu k časové perspektivě antiky je autorce literární odkaz starověkého lékaře Galéna z Pergamonu. Reflexe Galénova díla je pro text určující obsahově i kompozičně a strukturu knihy determinuje i formálně. Galénovi jsou věnovány čtyři ze sedmi kapitol knihy, tj. druhá, pátá, šestá a sedmá. Dominantní role interpretace Galénových textů však není samoúčelná, má nejen ilustrativní, ale především explikační funkci – skrze pečlivý a poučený výklad Galénových myšlenek nabízí autorka četné exkurzy do oblasti medicíny i kulturních dějin antického světa.

Knihy je rozdělena do dvou částí: první obecnější teoretické, pojednávající o fenoménu časovosti v antice a vztahu časomír k starověké medicíně, druhé aplikované povahy týkající se výkladu Galénových textů, obohacené o četné příklady využití časomír v tehdejší lékařské praxi.

První dvě kapitoly knihy jsou historickým úvodem do tématu měření času před rozšířením moderních hodin. Úvodní text je ilustrován příkladem popisu archeologického nálezu z hrobu lékaře v severoitalském městečku Este – přenosných (válcových) slunečních hodin z období římské republiky. Jejich přítomností v hrobovém nálezu autorka dokládá sociální i profesní relevanci časomíry ve výbavě dobře situovaného starověkého lékaře, představitele intelektuální i ekonomické vyšší třídy. Chronologicky prezentuje vývoj konceptu času i lékařskou praxi před vynálezem časoměrných přístrojů, časově strukturovanou rytmem střídání dne a noci i dlouhodobějšími přírodními a astronomickými cykly. Dovojuje, že vynález hodin, ať už slunečních nebo vodních, je vázán na městský způsob života a s ním spojenou sociální praxi vyžadující strukturovanější časovou organizaci. Analyzuje, jak se praxe užívání časoměrných přístrojů promítá do lékařské praxe a jak časová perspektiva a schopnost precizně odměřovat čas v kratších (denních) úsecích ovlivňuje tehdejší medicínu. Ve čtvrté kapitole pak měření času reflektuje v širším společenském kontextu, zatímco třetí kapitola je zcela opřena o textovou analýzu Galénova spisu (dialogu *De Animo*) *O duševních afekttech a chybách jednotlivce* s překvapivě podrobným exkurzem do metodologie tehdejší lékařské vědy, pro nějž je Galénem užit příklad hodin, jako vědeckého exaktního přístroje, s detailním popisem jeho konstrukce. Symbolu hodin Galén užívá při reprezentaci vědeckého přístupu (nejen v medicíně) v kontrastu s (nevědeckou) medicínskou praxí té doby.

Pátá kapitola, uvozující druhou část knihy, je plně věnována zpřesnění řeckého pojmu *hóra*, tedy hodina, původně označujícího blíže nespecifikované delší časové období, v galénovském pojetí (textu *O krizích*) však již nesoucí přesnější význam denní doby. Šestá kapitola analyzuje Galénovy názory na hippokratovské úvahy vztažené k času vhodné pro medicínské intervence v rámci diagnostiky, léčby a prevence, zpřesňující je o dobové schopnosti a poznatky v oboru měření času. Sedmou kapitolou pak autorka určuje řecký pojem *kairos* a jeho význam v antické medicíně (v kontextu Galénovy práce ve spise *O hygieně*). Pojem *kairos* nemá v moderním jazyce přesný ekvivalent, lze jej vyložit jako čas příhodného „vhodného“ okamžiku. Přínos tří závěrečných kapitol spočívá primárně v důkladné analýze Galénovy *chronomedicíny* v širším kontextu dobového pojetí času, v analýze dostupných časomír a určení meze jejich přesnosti, v rámci komplexního časového rámce *kairos*.

Knihy Kassandry Miller představuje mimořádně zdařilou fúzi dvou tematických domén, sociálních dějin času a dějin lékařství. Knihy přináší komplexní, velmi podrobný vhled do

problematiky pojetí času ve starověkém světě, především pak v Řecku a císařském Římě, především skrze kritickou analýzu Galenových spisů. V jeho textech si všímá nejen odkazu na užití hodin v lékařské praxi, ale i rétorického a metaforického významu, který nesou. Zohledňuje také fakt, že jsou hodiny užívány jako symbol vědy a poznání. Zaměření na antický Řím a orientace na kritickou analýzu Galenových spisů autorku nelimituje v širším a kontextuálním pojetí dějin starověké temporality, odkazuje na staré asyrské babylonské a egyptské prameny stejně tak jako na hippokratovskou tradici užití hodin v medicíně. Skrze „centrální“ postavu Galénu a jeho reference důkladně přibližuje čtenáři pojetí času v pozdním římském císařství. Text je přínosem nejen pro odborníky a badatele v oboru historie medicíny, ale nabízí velmi přitažlivý a komplexní pohled na antický svět a jeho pojetí času, nešetří příklady z veřejného dění dané doby, intelektuálního světa římských elit a exkurzy do života antického člověka.

David Hamr

DOI: 10.14712/23365730.2025.27

Ota Pavlíček (ed.), *Studying the arts in late medieval Bohemia. Production, reception and transmission of knowledge*
(*Studia artistarum* 48) Brepols, Turnhout 2021, 358 s., ISBN 978-2-503-59317-3

Kolektivní monografie sestavená historikem a filozofem Otou Pavlíčkem z Filozofického ústavu Akademie věd vyšla v prestižním belgickém nakladatelství Brepols, které je jedním ze světově nejproslulejších vydavatelů odborné literatury v oboru historických věd. Jak již název napovídá, autoři zaměřili svou pozornost na rozličné aspekty dějin pražské artistické fakulty, a to v období před vypuknutím husitských válek. V úvodní studii shrnul editor knihy Ota Pavlíček aktuální stav poznání pražské artistické fakulty v letech 1348–1419, představuje stav pramenné základny, historický vývoj instituce a rovněž ve zkratce seznamuje čtenáře s významnými osobnostmi spjatými s nejstarší fází existence fakulty, načež navazuje stručnou charakteristikou textů, ze kterých celá práce sestává.

V prvním z příspěvků upozorňuje Milan Žonca na s univerzitou paralelní existenci studia filozofie v prostředí pražských Židů. Hana Šedinová se zaměřila na netradiční zoologickou terminologii v dílech Michaela Scota, Thomase z Cantimpré a Bartoloměje z Chlumce alias Klareta, která vznikla v rámci překladů originálu Aristotelova díla *Historia animalium* do různých jazyků a z nich teprve do latiny. Krystyna Krauze-Błachowicz se zaměřila na vztahy mezi artistickými fakultami v Praze a Krakově, přičemž reflektuje, že mnozí z vyučujících v Krakově získali vzdělání právě v Praze. Annemieke R. Verboon se soustředila na text *Parvulus Philosophiae Naturalis* od Petra z Drážďan, který se stal středověkým „bestsellerem“ a na jehož základě mistr kolínské univerzity Lambertus de Monte vyučoval. Zejména si kladl otázku „proč si zvířata kromě člověka nemohou představovat nesutečné věci“. Rovněž Petra Mutlová se věnuje postavě Petra z Drážďan, vlivu tzv. drážďanské školy na výuku na pražské univerzitě a zejména Petrovu textu *De congruitate grammaticali*, jehož edice je přílohou článku. Současně upozorňuje na související intelektuální styky mezi Prahou, Krakovem a Erfurtem.

Pavla Cermanová představila rozšíření pseudo-aristoteléjského textu *Secretum Secretorum* v pozdně středověkých Čechách, v jejichž knihovnách bylo uvedené dílo

hojně zastoupeno, a tudíž patrně i čteno, včetně prostředí pražské univerzity. Secese nečeských studentů a mistrů v roce 1409 pak zapříčinila rozšíření textu na univerzity v Lipsku a v Krakově. Studie Moniky Mansfeldové je úvodem k rozboru komentáře k Aristotelově Metafyzice Jana Otova z Minsterberka, filosofa působícího nejprve na pražské univerzitě a po vydání dekretu kutnohorského prvního rektora univerzity v Lipsku. Autorka se nezabývá pouze obsahem textu, ale sleduje i jeho rukopisné dochování. Přílohou studie je edice *Tabula quaestionum* ze sledovaného textu. Harald Berger se zaměřil na vědeckou kariéru a dílo Helmolda Glaedenstedta ze Zoltwedelu († 1441). Ten získal akademické grady na pražské artistické fakultě, kde se stal roku 1394 i děkanem a v roce 1398 byl dokonce zvolen rektorem univerzity. Kromě toho víme, že musel vystudovat rovněž teologii a lékařství. Stejně jako jiní cizí mistři, i on v roce 1409 odešel do Lipska, kde se stal po Janovi z Minsterberka druhým rektorem této nové univerzity. Autor dále zrekonstruoval Helmoldovy texty a podal přehled o jejich rukopisném dochování a pokusil se charakterizovat Helmoldovo dílo jako celek a přílohou studie je část jeho textu *Quaestiones parvorum logicalium*.

Ota Pavlíček a Miroslav Hanke zaměřili svou pozornost na sofistické argumenty v debatách mezi Jeronýmem Pražským a Blažejem Vlkem, přičemž přílohou k článku je edice textu *Argumenta sophistica*, zachycující Blažejovu argumentaci a na ni reagující Jeronýmovy odpovědi. Barbora Kocánová se soustředila na zmínky o předpovědi počasí v bohemikálních textech, zejména z univerzitního prostředí, a podává přehled o rukopisech, v nichž jsou meteorologicky signifikantní zprávy uchovány. Lukáš Lička se zaměřil na studium optiky na pražské artistické fakultě, zejména s důrazem na zmínky o optice v rámci univerzitních kvodlibetů a na dílo Jana z Borotína. Jeho související texty pak tvoří přílohu studie. Závěrečná část knihy z pera autorské dvojice Alena a Petr Hadravovi se zabývá nástrojem mistra Jana Ondřejova řečeného Šindel, který měl sloužit k výpočtu zatmění slunce a měsíce. Autoři na základě Šindelova spisu *Canones pro eclipsibus Solis et Lune* (text je obsažen v příloze) dokonce podobu nástroje pro výpočet zatmění kresebně zrekonstruovali.

Jako celek je kniha přínosným příspěvkem k poznání dějin pražské artistické fakulty v předhusitském období a s ohledem na to, že je psána v anglickém jazyce, se tak mohou zájemci ze zahraničí, kteří nevládnou českým jazykem, seznámit s aktuálními trendy ve studiu dějin vzdělanosti v českém prostředí. Zejména je třeba ocenit, že téměř ke každé ze studií je rovněž připojena pramenná příloha, která umožňuje lepší představu o zdrojích, z nichž tvůrci knihy čerpali. Právě z tohoto důvodu by se měl každý zájemce o starší dějiny pražské univerzity s knihou seznámit, neboť přináší zcela nové úhly pohledu na známé věci a seznamuje čtenáře s texty a částečně i postavami, kterým dosud česká historiografie nevěnovala tolik pozornosti.

Jan Boukal

DOI: 10.14712/23365730.2025.28

Ondřej Vodička, *Sázka na křížového krále. Katoličtí exulanti z husitských měst (1419–1436/1454)*

Scriptorium – Masarykův ústav a archiv AV ČR, v. v. i., (Praha) 2024, 400 s., ISBN 978-80-88611-20-2 a 978-80-7649-058-1

Téma exilu, zvláště v souvislosti s husitstvím, je dost frekventované, nicméně syntetické zpracování kromě přehledového výčtu od Jaroslava Kadlece¹ dosud chybělo. Vodička zpracoval téma jako svoji disertační práci,² z které vznikla už druhá knižní publikace. Autor postupoval při přípravě knižních vydání tematicky, podle sociálních okruhů. Zatímco první kniha byla věnována exilu duchovních,³ druhá se zaměřuje na uprchlé měšťany. Dá se říci, že obě práce postupují prosopografickou metodou: po shromáždění souboru dat, totiž osob dle stanovených kritérií (vysvětlena v recenzované knize na s. 12), resp. i osudů celých konventů v případě duchovenstva, odpovídá autor na otázky týkající se celé sledované skupiny: zkoumá motivaci k exilu, postupy při přežívání a konkrétní osudy. V případě nové knihy je analytická a interpretační část knihy o měšťanských exulantech (150 stran) doprovázena biografickou přílohou (s. 151–303), kde jsou k dispozici životopisné medailony zkoumaných osob. Na obou publikacích je jasně patrný velký badatelský pokrok za tři desetiletí od uveřejnění Kadlecovy drobné syntézy, která jen registrovala v exilu žijící katolíky z českých zemí. Obě práce O. Vodičky jsou výsledkem velmi pracné heuristiky v řadě zahraničních i domácích archivů (část exilu se odehrávala jako exil „vnitřní“, tedy pouhý přesun na katolické území Čech nebo Moravy, do katolického města nebo na hrad katolické vrchnosti) a jsou cenné jak objemem zjištěné faktografie, tak zpracováním řady otázek, které v souvislosti s exulanty vyvstávají.

První okruh úvah zjišťuje důvody odchodu měšťanů do exilu, představuje různá, často zklamaná očekávání, nejvýznamnější centra náhradního soustředění katolíků z Čech (Jihlava, Vídeň, Vratislav) a strategie při hledání nového místa k životu, uplatnění dosavadních profesí a úspěšnost při zařazení do struktur v novém domově (např. účast v městských radách).

Druhé téma řeší otázku, jak přežít v exilu po strance ekonomické. Ukazuje, s jakým majetkem exulanti odcházeli, jak našli uplatnění, jak se integrovali do společnosti v novém bydlišti, zda měli hospodářské úspěchy či postupně vyčerpali své omezené prostředky a jak situaci řešili.

Třetí otázka se ptá, nakolik se potkával exil měšťanský a duchovenský: hledá styčné body obou emigrantských skupin, ukazuje podíl měšťanů na přežívání katolické církve v Čechách a rozebírá odraz těchto skutečností v úředních knihách pražského arcibiskupství. Tato partie v podstatě rozšiřuje výklad podaný v knize o duchovenstvu, kde bylo pojednáno o fungování katolické konsistoře v Žitavě a byla prezentována analýza konfirmačních knih z doby husitských válek. Rozbor se však zaměřil na obecnější rovinu a např. otázkám

¹ Jaroslav KADLEC, *Katoličtí exulanti čeští doby husitské*, Praha 1990.

² Ondřej VODIČKA, *Katoličtí exulanti ze zemí Koruny české v době husitské (1419–1436)*, disertační práce FF MU, Brno 2016.

³ Ondřej VODIČKA, *Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek*, Praha 2019.

podílu jednotlivých skupin na patronátních právech pozornost věnována nebyla.⁴ Pokud bychom hledali vazby exulantů na pražskou univerzitu, museli bychom se obrátit na knihu první, kde mezi duchovními figuruje poměrně početná skupina univerzitánů, jejichž medailonky jsou obsaženy v příloze knihy.⁵

Čtvrtá kapitola je rozvedením jedné výšece ekonomického tématu: analyzuje exulantské testamenty, předvádí, co všechno z nich lze vyčíst: poměrně malý vzorek (k dispozici bylo pouze 66 kšaftů) ukazuje, že měšťané byli v exilu uvedeni do více právních okruhů, v rámci nichž se museli nově pohybovat. Testamenty obsahují určitý objem a skladbu odkazovaných movitých i nemovitých majetků, zmiňují obmyšlené osoby, na nichž lze sledovat příbuzenství, vztahy obchodní i přátelské a další vazby a kontakty. Soubor testamentů, jejichž registry jsou zpřístupněny v druhé příloze (s. 305–338), zachycuje i dluhy a zbožné odkazy, naznačuje také snahu po navrácení zabaveného majetku a virtuální nakládání s majetkem nedostupným.

Pátá oblast výkladu je čtenářsky nejvděčnější: zaměřuje se na „prožívání exilu“, tedy vývoj skupinových nálad uvnitř exilu, vzájemné vztahy a známosti, ukazuje taktiky přežití, různé případy návratů a to, jak dopadla původní očekávání.

Tyto obecněji pojaté otázky jsou doplněny o případovou studii k osudům jednoho mimořádně dobře doloženého exulanta, Reinharda z Remeše (s. 125–142).⁶ Na městské právo Starého Města pražského byl přijat v roce 1392. Patřil k lidem z okruhu velmi bohatých rodin, byl kupcem a finančníkem, majitelem pražských nemovitostí a platů. Díky tomu se několikrát stal členem městské rady a měl konexe i mezi nobilitou. Do exilu se vydal asi na jaře 1420, snad směřoval na Žitavu a usadil se ve Vratislavi. Díky řadě starších pohledávek, které Reinhard vymáhal, a dalším sporům lze sledovat jeho aktivity a pohyb. Největší kauzou byl spor s Jindřichem Reuterem Langeheinczem, v němž figurovala i listina týkající se majetku plaského kláštera. Soudní výhra Reinharda vyprovokovala Reutera k výhrůžkám jeho soupeři i vratislavským kupcům. Reinhard se do Čech zřejmě nevrátil, stejně jako velká řada dalších exulantů. Zemřel mezi lety 1434–1439. Jeho potomky autor sleduje ve Vratislavi až do 50. let. Majetků v Čechách se zřejmě znova neujal.

Závěr práce obsáhle shrnuje výsledky zkoumání. Autor konstatuje, že byly ověřeny směry migračních proudů, jak je vytypovalo starší bádání (jen Řezno a Drážďany se nepotvrdily). Střízlivou úvahou došel ke zjištění, že počet exulantů nebyl tak vysoký, jak se předpokládalo, a každá z obou skupin migrantů, duchovní i měšťané, nepřesáhla počet pěti tisíc. Spolu s přesuny utrakvistického obyvatelstva odhaduje Vodička celkovou migraci za husitských válek na 15 až 20 tisíc osob. Druhým komplexem úvah jsou otázky motivací k emigraci a jejího vnímání. Zpočátku odcházeli bohatí měšťané s vizí návratu a potrestání povstalců. Rok 1422 byl přelomem, odkdy bylo jasné, že tak příznivý závěr nenastane. Až jednání s basilejským koncilem dala exulantům novou naději, která se ale kromě částečného

⁴ O. VODIČKA, *Exil českého a moravského duchovenstva*, především kapitola Exilové struktury (Žitavská konzistoř), s. 23–45 (i dále).

⁵ O. VODIČKA, *Exil českého a moravského duchovenstva*, Příloha II (s. 181–203), ze 116 zaznamenaných kleriků v exilu prošlo univerzitou se ziskem titulu nejméně 31 osob (č. 17, 19, 20, 24, 26, 28, 34, 35, 36, 37, 45, 52, 56, 57, 62, 65, 67, 70, 75, 82, 83, 84, 87, 91, 92, 94, 97, 98, 112, 114, 116).

⁶ Jeho osud autor pojednal širě v dílčí studii: O. VODIČKA, *Reinhard of Reims. Prague Merchant and Exile in the Shadow of the Hussite Revolution*, *The City and History* 11/1, 2022, s. 39–58.

vyrovnání v Kutné Hoře nenaplnila. Vyhledky na trvalé dožívání v „cizině“ nutily k hledání možnosti uplatnění se v novém domově.

Za třetí oblast výzkumu bych označila úvahy o podobě exulantských komunit, jejich vzájemných vztazích, ale také o jejich integraci v novém prostředí, sebeidentifikaci emigrantů a celkovém hodnocení fenoménu emigrantů husitské doby. Autor odmítá hodnotit exulanty očima historiografických moralistů jako zrádce husitství nebo naopak oběti revoluční nespravedlnosti. Ukazuje, že nevládlo jen nesmiřitelné rozdělení, husitská realita byla barvitější a vztahy rozmanitější. Pragmatismus rozhodování ohrožených osob je historickou realitou, kterou je třeba vzít na vědomí, vysvětlovat ji, nikoli odsuzovat.

Medailony 387 osob v příloze jsou seřazeny podle měst původu exulantů; zahrnují biogramy hlav rodin a zároveň údaje k celé rodině a méně významným členům širšího příbuzenstva. Je tedy jasné, že uvedené číslo nepředstavuje úplný počet sledovaných osob. Nad možným propočtem množství osob za použití koeficientu se autor zamýšlí na s. 30 a konstatuje, že výpočet zdaleka neodpovídá dosavadním odhadům badatelů. Kód města a pořadové číslo biogramu pak slouží při odkazování na jednotlivé osoby v analytické výkladové části. Z uvedeného počtu polovinu tvoří uprchlíci z pražských měst (188), na druhém místě pak stojí Kutná Hora (123 osob). Ostatní města už dodala pro sledovatelný vzorek pouze jednotlivce.

Skromný obrazový doprovod tvoří především veduty měst, která figurují ve výkladu, k nimž je připojena vedle grafů, sumarizujících množstevní údaje, jen jedna mapa migračních proudů a dvě ukázky písemností, týkajících se kutnohorských majetkových poměrů. Rejstříky se omezují na jména osob a míst.

Bibliografie obsahuje především účtyhodný výčet archivních fondů, mezi nejvydatnějšími zdroji můžeme uvést vedle pražských archivů především městské fondy v Kutné Hoře, Jihlavě, Norimberku, Vídni a Vratislavi. Zmínit musíme také dílčí a přípravné studie⁷ O. Vodičky, jež signalizují, že obě knihy jsou výsledkem poctivé badatelské práce, která se zhodnotila v syntetizujících dílech. Obě Vodičkovy knihy poskytují velké množství nové faktografie, která je velmi dobře propojena a dána do souvislostí, aby dospěla k hodnotným závěrům. Podává svědectví o dosud málo prozkoumané oblasti husitské doby, která tak získává další rozměr plasticity.

Blanka Zilynská

DOI: 10.14712/23365730.2025.29

Dušan Coufal – Adam Pálka (edd.), Conflict after Compromise Regulating Tensions in Multi-Confessional Societies in the Fifteenth Century
Sandstein, Dresden 2024, 188 s., ISBN 978-3-95498-830-3

V návaznosti na stejnojmennou konferenci, která se odehrála 11. 11. – 12. 11. 2021 v Praze vyšel pod patronací Leibnizova institutu pro dějiny a kulturu východní Evropy a Centra mediévistických studií při Filosofickém ústavu Akademie věd České republiky 61. svazek

⁷ Předběžné teze přítomné knihy publikoval autor ve stručné verzi jako: O. VODIČKA, „*und ap es geschehe, das es wieder gut zu Behem wurde*“. *Katoličtí exulanti z husitských měst*, in: Michaela Antonín Malaniková – Beata Mozejko – Martin Nodl (edd.), *Středověké město. Politické proměny a sociální inovace*, Colloquia mediaevalia Pragensia 20, 2019, s. 13–38.

Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Na konferenci byli hojně zastoupeni jak čeští, tak i zahraniční badatelé, což se však na písemném výstupu z konference příliš neodráží. Z devíti zahraničních přednášejících pouze dva vydali v knize své texty. Ve svazku převažují domácí autoři, byť příspěvek jednoho z českých badatelů se dotýká cizího prostředí.

Úvodní slova od Pavla Soukupa a Dušana Coufala uvádějí čtenáře do problematiky konfliktů v pozdním středověku, a to nejen těch válečných, nýbrž i myšlenkových (konfesní odlišnosti, výměny názorů apod.). Součástí úvodu je i stručné shrnutí všech příspěvků, které tvoří obsah této kolektivní monografie.

Kniha je rozdělena do tří větších oddílů. První z nich se zabývá „vírou, národností a cti jakožto impulsem ke konfliktům“. Tento oddíl zahajuje svým příspěvkem Adam Pálka, který se soustředil na nejasnost některých pojmů, jež byly diskutovány mezi českými husity a zástupci církve na basilejském koncilu a pronikly do tzv. basilejských kompaktát a posléze se staly zdrojem dalších sporů mezi oběma stranami. Následuje text Václava Žúrka o problémech, které pro představitele zemí Koruny české vyplynuly z volby Jiřího z Poděbrad českým králem. Autor se zabývá rovněž otázkou volby panovníka v pozdně středověkých Čechách v obecnější rovině. Dva následující příspěvky přinášejí vhled do někdejšího Litevského velkovévodství. Zatímco Giedrė Mickūnaitė se zaměřila na to, jakým způsobem byla vnímána pravoslavná litevská kněžna a pozdější polská královna Helena Moskevská v katolickém Polsku, Přemysl Bar se soustředil na problematiku vztahy mezi řádem německých rytířů a Litvou po roce 1386 navzdory vlastním litevským úspěchům v otázce christianizace regionu.

Druhý oddíl knihy se zaměřuje na pokusy o kompromisní řešení konfliktů, které ovšem ne vždy vedly ke stabilizaci situace. Náboženská privilegia vydaná Zikmundem Lucemburským a jejich kritika ze strany Thomase Ebendorfera jsou námětem práce Dušana Coufala, přičemž autor dospívá k názoru, že Zikmundův zásah do církevních záležitostí vedl pouze k větší destabilizaci poválečných Čech. Zdeněk Beran se soustředil na analýzu 30 mírových smluv z let 1439–1453. Jedná se ovšem o reprezentativní vzorek, nikoliv o všechny mírové smlouvy z tehdejších Čech. Vyjma výše uvedených příspěvků s litevskou tematikou je jedinou sondou mimo země Koruny české studie Sandry Schieweck-Herringer, věnovaná konfliktům v muslimsko-křesťanském pohraničí na Pyrenejském poloostrově a smlouvám, týkajícím se řešení hraničních konfliktů.

Třetí a závěrečný oddíl nazvaný „Hranice tolerance a společenská dynamika“ sestává z pouhých dvou příspěvků. Robert Novotný se věnuje bikonfesionalitě v českých městech pohusitského věku, stejně tak se tématu bikonfesionality věnuje i závěrečný text Blanky Zilynské. Ten jediný nezazněl jako přednáška na výše uvedené konferenci. Zilynská se soustředila na situaci na pražské univerzitě po husitských válkách, která zůstala v moci utrakvistických mistrů, ovšem otevřela se i katolickým mistrům a studentům. Autorka se soustředila na boj o jurisdikci nad univerzitou v době uprázdňování arcibiskupského stolce, neboť pražský arcibiskup měl být kancléřem univerzity. Spor, zda má v této situaci úřad zastávat rektor anebo administrátor pražského arcibiskupství byl rozhodnut ve prospěch utrakvistů a rektora. Konflikty s katolíky se ovšem univerzita odsoudila k úpadku svého významu a nemožnosti obnovit fungování všech svých někdejších fakult.

Lze ocenit, že celou publikaci je možné číst i v režimu Open Access na stránkách nakladatele. Kniha určená zahraničnímu čtenářstvu (neboť texty českých autorů vyšly často

v rozličných podobách i v českém jazyce) seznámí případné zájemce především se situací v pozdně středověkých Čechách, neboť drobné sondy z historické Litvy a Pyrenejského poloostrova bohužel neumožňují nahlížet na problematiku konfliktů v celoevropském kontextu. Přesto se jedná o cenný příspěvek do pokladnice evropské medievalistiky, do níž čeští historikové publikováním svých prací i v jiném než vlastním jazyce postupně pronikají a umožňují tak šířit výsledky své práce napříč celým světem. To lze kvitovat i s ohledem ke skutečnosti, že zahraniční práce dotýkající se českého prostředí často čerpají z německých (popř. i anglických a francouzských) antikvovaných titulů, aniž by díky jazykovým bariérám bylo možné navazovat na aktuální stav poznání.

Jan Boukal

DOI: 10.14712/23365730.2025.30

Kamila Mádrová – Jiří Šoukal – Tatiana Vavřínková, Franz Leonard Anton Herget 1741–1800. Osvícenský inženýr očima pramenů

České vysoké učení technické, Praha 2022, 154 s.,

tištěná verze: ISBN 978-80-01-06798-7, online verze: ISBN 978-80-01-07108-3

Dvakrát nedlouho po sobě se pozornost badatelů obrátila k dosud samostatně nezpracované osobnosti zemského inženýrství v českých zemích. Archiváři z Archivu hl. m. Prahy vydali Hergetův plán Prahy, který je doprovázen důkladnou biografickou sondou z pera Jitky Močičkové.¹ František Antonín Linhart Herget (1741–1800) je tu prezentován zejména na základě dostupné literatury, v níž je – leckde spíše okrajově – zmiňován. Dělo se tak zpravidla při bádání o historii pražské inženýrské profesury, jejímž byl Herget třetím nositelem po Christianu Josefu Willenbergovi (1656?–1731) a Janu Ferdinandu Schorovi (1686–1867). Močičková věnuje velkou pozornost i Hergetově expertní činnosti, protože byl často žádán o odborné posudky na stavby po celých Čechách, např. v souvislosti s rušením klášterů v josefínské době a jejich přestavbou na civilní objekty. Jako vrchní stavební ředitel v Čechách (od roku 1788) řídil např. přestavbu Ústavu šlechticů na Pražském hradě a obdobné instituce na Dobytčím trhu (Karlově náměstí), který se měnil pod jeho vedením ve Všeobecnou nemocnici. Herget se se svými studenty rovněž podílel na vojenském mapování Čech a vzniku josefínského katastru. V rámci zeměměřičských cvičení na technice vznikl pod jeho vedením podrobný plán Prahy, jehož kritická edice je podstatou publikace městských archivářů.

Naopak badatelé z Archivu ČVUT se ve své nepatrně mladší knize zaměřili na archivní dokumenty, které s Hergetem souvisejí. Celý text je důsledně dvojazyčný – český a anglický. Autoři představují Hergeta ve světle úředních záznamů od narození na základě matrik, dále dochovaných školních dokladů, které jsou v jejich reprezentativní podobě představeny formou fotografií s podrobnými popisky. Nechybějí ani dobové záběry na místa s jeho životem a působením spojená.

Největší pozornost je věnována Hergetovu pedagogickému působení. Inženýrská profesura byla v jeho době spojena s Karlo-Ferdinandovou univerzitou, byl (výslovně na základě

¹ Marek LAŠTOVKA – Jitka MOČIČKOVÁ – Barbora LAŠTOVKOVÁ – Johana LANGEROVÁ, *Hergetův plán Prahy 1790/1791*, Praha 2021, CVIII + 99 s.

Josefova studijního řádu z roku 1784) členem pedagogického sboru filozofické fakulty pražské univerzity, byť vyučoval ve vlastních prostorách, s univerzitou nespojovaných. Veškerá administrativa inženýrské profesury šla v jeho době (i později, až do roku 1815) za úředníky filozofické fakulty, která tehdy fungovala jako příprava pro studium na teologické, právnické nebo lékařské fakultě. S Hergetovou dobou jsou spojeny i počátky aktivní snahy o reformu inženýrských studií, která tehdy podstupovala jen hrstka studentů, jejichž počet se dal obvykle spočítat na prstech dvou rukou. Provedení reformy a velkého nárůstu zájmu o technické obory od první poloviny 19. století, spojené se jménem Františka Josefa Gerstnera (1756–1832), svého mladšího kolegy, profesora matematiky na filozofické fakultě a později prvního ředitele pražské polytechniky, se již nedočkal.

Autoři hodnotí Hergeta v první řadě jako praktika, odborníka, který se zaměřoval na stavitelskou a zeměměřičskou praxi. „*Franz Leonard Anton Herget se do historie nezapsal jako vědec, který by posunul úroveň vědeckého bádání o stupeň výš. [...] Jeho přínos českému technickému školství patří k nejrozsáhlejším*“ (s. 145).

Kniha je doprovázena relativně dlouhým seznamem archivních i tištěných pramenů, které autoři využili, a seznamem literatury. Byť je zamýšlena spíše jako populárně naučná, významně posouvá znalost o profesoru Hergetovi a díky četným vyobrazením s podrobnými popiskami dává čtenáři i vizuální představu o Hergetově době.

Milada Sekyrková

DOI: 10.14712/23365730.2025.31

Tereza Kopecká, Ztracená generace lékařů. Studenti a absolventi medicíny na Univerzitě Karlově v první polovině 20. století

Karolinum, Praha 2022, 270 s., ISBN 978-80-246-5291-7

Tereza Kopecká ve své monografii *Ztracená generace lékařů. Studenti a absolventi medicíny na Univerzitě Karlově v první polovině 20. století* nabízí komplexní pohled na osudy generace mediků, kteří zahájili studium na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy v zimním semestru akademického roku 1920/1921. Prostřednictvím metody kolektivní biografie autorka sleduje nejen jejich studijní a profesní dráhy, ale také osobní životní trajektorie, jež zásadně formovaly dva totalitní režimy 20. století – nacismus a komunismus. Publikace vychází z disertační práce autorky s obdobným názvem, kterou napsala pod vedením prof. Petra Svobodného a obhájila na 1. lékařské fakultě Univerzity Karlovy v roce 2020.

Kniha o rozsahu 270 stran je členěna do patnácti přehledných kapitol. V úvodní kapitole autorka rozpracovává pojem identity, který chápe v širších souvislostech jako soubor vzájemně se ovlivňujících rovin – národní, genderové, generační, politické, třídní a profesní. Tento komplexní přístup jí umožňuje postihnout složitost utváření identity mladých lékařů v proměnlivém sociálním a politickém kontextu první poloviny 20. století.

Autorka ve své práci využívá metodu prosopografie, tedy kolektivní biografie, která se zaměřuje na analýzu větší skupiny osob s cílem identifikovat společné rysy jejich životních drah, sociálního původu, vzdělání či profesního uplatnění. V dalších kapitolách se proto soustředí na podrobný popis vybrané kohorty 564 studentů, kteří zahájili studium na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy v akademickém roce 1920/1921, a sleduje jejich další životní

a profesní osudy. Tato skupina byla národnostně velmi různorodá – mírně nadpoloviční většinu tvořili občané tehdejšího Československa, včetně studentů pocházejících z Podkarpatské Rusi. Významnou část kohorty však tvořili i zahraniční studenti, především z Jugoslávie, Bulharska a také z oblastí, které se tehdy stávaly součástí vznikajícího Sovětského svazu. Vzhledem k tehdejším společenským poměrům značně převažovali mezi studenty muži. Kromě národnostní různorodosti se však kohorta vyznačovala i značnou jazykovou, náboženskou a sociální variabilitou. Studenti pocházeli z velmi odlišného prostředí – od synů z rolnických rodin na Podkarpatské Rusi až po potomky vážených pražských lékařských či intelektuálních rodin. Tato různorodost představuje pro autorku důležitý interpretační rámec, neboť umožňuje sledovat, zda a případně jak se odlišné výchozí podmínky promítly do pozdějších profesních trajektorií jednotlivců v době politických a společenských otřesů 20. století. Svou analýzu autorka zakládá na rozsáhlém souboru archivních pramenů – čerpá z fondů Archivu Univerzity Karlovy, Národního archivu, věstníků odborných společností, dobového tisku, paměti lékařů i vzpomínek jejich příbuzných. Současné cituje množství odborných periodik a publikací, které poskytují širší kontext dané problematiky.

V jedné z dalších kapitol se Tereza Kopecká věnuje obtížnému postavení žen-lékařek v období první republiky a za Protektorátu. Zaměřuje se především na překážky, kterým musely čelit nejen v rámci profesního uplatnění, ale i v každodenním životě. Jejich odborné kompetence byly často zpochybňovány či přehlíženy ze strany mužských kolegů, kteří je v mnoha případech nepovažovali za rovnocenné partnery v lékařské profesi. Vedle toho se ženy potýkaly s náročným sociálním očekáváním, které kladlo důraz na plnění tradiční role manželky pečující o domácnost a rodinu – a to v době, kdy téměř chyběla institucionální podpora v podobě jeslí či mateřských škol. Nezanedbatelnou roli hrála i potřeba finančního zabezpečení, které pro mnohé ženy nepředstavovalo samozřejmost, ale nutnost spojenou s existenční nejistotou.

V tematicky samostatné části práce se autorka věnuje otázce etnického a náboženského složení studentské populace, přičemž zvláštní pozornost věnuje židovským studentům. Sleduje nejen jejich zastoupení na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy, ale také proměnám jejich situace v souvislosti s rostoucím antisemitismem a nástupem nacistické moci. Po přijetí norimberských zákonů přestalo mít jakýkoli význam, zda se jednotlivec k židovství skutečně hlásil z náboženského či etnického hlediska – samotný původ či příslušnost předků se stala rozhodujícím kritériem diskriminace. Autorka poukazuje na tragické důsledky těchto změn: židovští studenti byli vyloučeni ze studia, následně perzekvováni, deportováni či zahynuli v koncentračních táborech. Ti, kteří včas neemigrovali, čelili krutému osudu bez ohledu na svou dosavadní životní dráhu a kvalifikaci. Práce tak přináší důležité svědectví o osudech jednotlivců i širších mechanismech antisemitismu, které zasáhly i akademické prostředí. Některým studentům se podařilo včas emigrovat a holokaust přežít. Otázka migrace nejen lékařů ostatně tvoří průběžnou linii celého 20. století a autorka ji ve své práci rovněž reflektuje. Mnozí členové sledované kohorty přicházeli do nově vzniklého Československa již po první světové válce, jiní emigrovali na prahu druhé světové války nebo v reakci na nástup komunistického režimu po únoru 1948. Další vlna emigrace po roce 1968 již tuto skupinu zasáhla méně, neboť většina jejích členů se tehdy blížila důchodovému věku.

Dále se autorka podrobně věnuje proměně lékařské profese a jejím specifickým v jednotlivých obdobích a různorodým profesním dráhám, kterými se lékaři zkoumané generace

po ukončení studia vydali. Využívá přitom jak formu kolektivní biografie, tak analýzu konkrétních individuálních osudů, na nichž ilustruje profesní úspěchy i životní obtíže z různých úhlů pohledu. Představuje tak řadu zajímavých osobností, jejichž osudy odrážejí společenské, politické i profesní proměny dané doby. Mezi nimi například Jiřího Syllabu, významného lékaře a vysokoškolského pedagoga, který se později stal i ministrem školství v exilové londýnské vládě, nebo Konstantina Biebla, který studium medicíny nedokončil a proslavil se jako avantgardní básník a zanechal svou stopu zejména v literatuře.

Publikace Terezy Kopecké je výrazným přínosem k poznání dějin lékařství a vysokoškolského vzdělávání v první polovině 20. století. Autorka na základě pečlivě zpracovaného a mimořádně rozsáhlého pramenného materiálu představuje nejen vývoj jedné studentské generace, ale také širší dobové souvislosti, v nichž se jejich osudy utvářely. Výsledkem je kniha, která přináší nové poznatky, a zároveň se čte s překvapivou lehkostí. Díky tomu osloví nejen odborníky z oblasti historie, medicíny či sociálních věd, ale také širší veřejnost se zájmem o medicínu, vzdělávání a dějiny Československa.

Petra Chalúšová

DOI: 10.14712/23365730.2025.32

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2025

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus LXV, Fasc. 2

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz, journals@karolinum.cz
Praha 2025

Obálku navrhly Jana Ratajová a Kateřina Řezáčová
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum
ISSN 0323-0562 (Print)
ISSN 2336-5730 (Online)
MK ČR E 18593

Adresa redakce: Ústav dějin UK a archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
petr.svobodny@ruk.cuni.cz